

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Мирко Раичевић

ГОРЊА СЕЛА

НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО

БЕОГРАД, 1994

Мирко Раичевић

ГОРЊА СЕЛА
НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО

**Српска академија наука и уметности
Етнографски институт
Београд, 1994**

TOPHIC CYTOMIMICRO

Topographic
Cytomimicry
in
the
brain

ГОРЊА СЕЛА

НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО

Михаило Г. Ранчевић, коши на Ђеласици

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
Посебна издања, књига 38

Уредник
др Никола Пантелић

Рецензенти
Академик Миомир Дашић
проф. др Мирко Барјактаревић
дописни члан САНУ Драгослав Антонијевић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

908(497.16 Горња села)

РАИЧЕВИЋ, Мирко

Горња села - насеља и становништво / Мирко Раичевић, -
Београд: Етнографски институт САНУ, 1994 (Нови Сад: 'Стојков').
218 стр. : илустр. ; 24 см. - (Посебна издања / Српска академија наука
и уметности, Етнографски институт ; књ. 38)

Тираж 1000. - Summary: Gornja Sela - Vilages and Population.
- Библиографија: стр. 214-218.

ИСБН 86-7587-012-4

929.52(497.16)

а) Братство - Горња села б) Горња села

ИД=22395660

Штампање књиге омогућили су:

СИПРО, Београд.

Соко банка, Београд

CORRIDOR VERITAS, Вуковар

PAC, Ивањица

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHIC INSTITUTE
SPECIAL EDITIONS
Volume 38

Mirko Raičević
GORNJA SELA
Villages and Population

Секретар уредништва
Марија Ђокић

Лектор
Лейсава Жуцић

Превод резимеа
Санја Јововић

Компјутерска обрада
Јулијана Томовић Симјановић
Драган Симјановић

ИСБН 86-7587-012-4

Тираж: 1000 примерака

Штампа:
Штампарија Стојков
Нови Сад

Пријмљено на склуп Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности, 26.10.1993. године, на основу реферата академика Обренка Благојевића и дописног члана Академије Драгослава Антонијевића

САДРЖАЈ

Уводне напомене	11
-----------------------	----

ГОРЊА СЕЛА

I ДИО - ПРИРОДНЕ ОСОБИНЕ И НАСЕЉА

ТЕРИТОРИЈА

1. Положај и границе	13
2. Име	13
3. Површина.....	14

ПРИРОДНЕ ОСОБИНЕ

1. Састав земљишта	16
2. Облици рељефа	16
3. Клима	17
4. Падавине	17
5. Воде	17
6. Биогеографске одлике.....	19

ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

1. Земљишна својина и друштвени односи	20
2. Земљорадња	22
3. Сточарство.....	25
4. Воћарство	27
5. Споредна занимања	28
6. Саобраћај	29

ПРОШЛОСТ КРАЈА

1. Трагови ранијих насеља	30
2. Градине	32
3. Црквине	33
4. Стара гробља	37
5. Учешће у ослободилачким ратовима	39

ДАНАШЊА НАСЕЉА

1. Положај и тип насеља	55
2. Куће и помоћне зграде	56
3. Привредно и административно средиште	59
- Лубница	59
- Праћевац	62
- Басиахе	67
- Курикуће	70
- Главаца	74
- Вучача	77
- Заград	80

II ДИО - СТАНОВНИШТВО

Увод

1. БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД ПИПЕРА

- Шекићи	87
- Родови Шекића	91
- Веснићи - Шекићи	94
- Јанићи - Шекићи	98
- Станићи - Шекићи	100
- Радовановићи - Шекићи	101
- Драгићевићи - Шекићи	102
- Јојовићи - Шекићи	103
- Алексићи - Шекићи	103
- Марковићи - Шекићи	105
- Раичевићи - Шекићи	110
- Радевићи - Шекићи	126
- Јовковићи - Шекићи	128
- Ојданићи - Шекићи	129
- Љутићи - Шекићи	133

2. БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД ЂЕГУША

- Обрадовићи	135
--------------------	-----

3. БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД БЈЕЛОПАВЛИЋА

- Пешићи	149
- Пешићи у Бастијама	152
- Пешићи у Беранселу	155
- Кљајићи	156

4. БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД БРАТОНОЖИЋА	159
- Кораћи.....	160
- Јанковићи.....	
5. БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД КУЧА	163
- Божовићи.....	165
- Божовићи у Баставима	
- Раковићи	166
- Вујошевићи.....	174
6. БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД ДРОБЊАКА	
- Шекуларци у Курикућама.....	175
- Шекуларци у Главацама и Вучој	177
7. БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД РОВЧАНА	181
- Мердовићи.....	
8. БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД ЦУЦА	186
- Сенићи.....	
9. БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД ВАСОЈЕВИЋА	
- Јовановићи.....	189
- Томовићи.....	190
ИСЕЉЕНО СТАНОВНИШТВО	
ПРОСВЈЕТНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ	
1. Осврт на обичаје и вјеровање	197
2. Развој писмености	203
ЗАКЉУЧАК	206
SUMMARY.....	211
ЛИТЕРАТУРА	217
ПРИЛОЗИ.....	221

Уи.не својеа њоријекла
и њашомсивा
књију њосвешћујем
Њосиојаноме доцију
иринојескоме
Сојдану С. Раичевију
Душор

Богдан С. Раичевић
официр црногорске војске

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Горња села, као крај старе средњовјековне Будимиљанске жупе, касније Хаса, Нахије, Доњих Вацојевића итд. - нијесу озбиљније испитивана ни као насеља, а ни у погледу становништва. На самом почетку XX вијека, поп Богдан Лалевић и Иван Протић, у свом раду *Вацојевићи у Ђурском граници*, записали су кратке осврте на овдашња насеља и становништво по народним предањима. Др Р. Вешовић, у свом обимном раду *Племе Вацојевићи*, писао је у нешто ширем прегледу о овом крају, али опет ослањајући се на народну традицију. Др Милисав Лутовац у раду *Иванградска (Беранска) котлина* дао је најозбиљнији научни осврт на физичко-географски изглед овог краја, с Бјеласицом у залеђу, као и на етнографске одлике.

Дакле, да би се сачувала од заборава многа народна памћења становништва овога краја са Заградом, која се постепено губе са старијим генерацијама, дugo сам прикупљао грађу за овај рад и неколико пута је провјеравао на изворишту, примјењујући методу доказивања ослањајући се на писане изворе, колико је било могућно. Писаног извornог материјала за овај крај има веома мало, за било који историјски период, те сам често долазио до одређених закључака и судова посредним путем и упоредном методом, што ми је причинявало посебну тешкоћу.

Овим радом учинио сам кратак осврт на природне особине овога краја, а у ширем прегледу - на настанак и прошlost насеља и, посебно, становништво - његове смјене и поријекло.

Дакле, желио сам да пружим потпуније информације овдашњем и одсељеном становништву из Горњих села и сваком ко се интересује за овај крај.

Захваљујем свим братственичким и племенским знalcima који ми пружише драгоцене податке о свом братству и другим братствима у овом крају. Дугујем поштовање и захвалност и проф. др Мирку Барјактаровићу, академику Миомиру Дашићу, професору Драгомиру Петрићу, професору Љубу Бојовићу и др., на стручним савјетима,

помоћи и примједбама при припремању и обради грађе за овај рад. Са особитим уважавањем захваљујем на помоћи у припреми за његово објављивање проф. др Милији Зечевићу, академику Владу Стругару и др Славенку Терзићу, као и свима који су ми на било који начин пружили помоћ.

Беране, јула 1993

Aутор

ГОРЊА СЕЛА

1 ДИО - ПРИРОДНЕ ОСОБИНЕ И НАСЕЉА

ТЕРИТОРИЈА

1. Положај и границе. - Горња села су група планинских насеља у подгорини Бјеласице на западној и сјеверозападној страни од Берана. Овај крај заузима централно мјесто између Берана, Бијелог Поља, Мојковца, Колашина и Андријевице. На Бјеласици и њеној подгорини стичу се међупштанске међе, прије Другог свјетског рата среске, а од 1878. године до ослободилачког рата 1912. и државне границе између Црне Горе и Турске. Послије Другог свјетског рата овај крај имао је видан економски значај за општину Беране стварањем колског саобраћаја к шумским ревирима и богатим сјенокосима и пашњацима на Бјеласици. Горњосељска насеља су се развила на југоисточним падинама Бјеласице и на терасама рјечица Јеловице, Суводола, Гуњаре и Бистрице, а села Вуче и Заград на прекобрђима Вуче и Заучке горе.

Горња села са Бјеласицом у залеђу чине јединствену природну цјелину. Уоквирена су највишим врховима Бјеласице и планинским вијенцима са површинама које се степенасто спуштају на источној страни према Лиму. Изузетак чине Вуче и Заград, села која су се развила сјеверно од планинског масива Вуче (1.412 m), који их и географски одваја од братственичких матица.

2. Име. - Горња села чини група од шест села: Лубнице, Бестахе, Праћевац, Курикуће, Главаца и Вуче. Раније је административно и Заград припадао Горњим селима. Колико се зна, име краја настало је у XVIII вијеку, у vrijeme кад су горњосељска села и Хас поново насељени придошли становништвом из Брда и Црне Горе. Назив потиче од становника из Жупе због тога што се ова села налазе *горе*, изнад Жупе. Говорило се - Горња села, без обзира на њихова имена. - И цетињски двор, касније, знао је за назив Горња села.

3. Површина. - Према послијератном катастарском попису СО Беране (1953/54), укупна површина плодних и неплодних култура Горњих села изгледа овако:

Укупна Горња села (без Заграда)

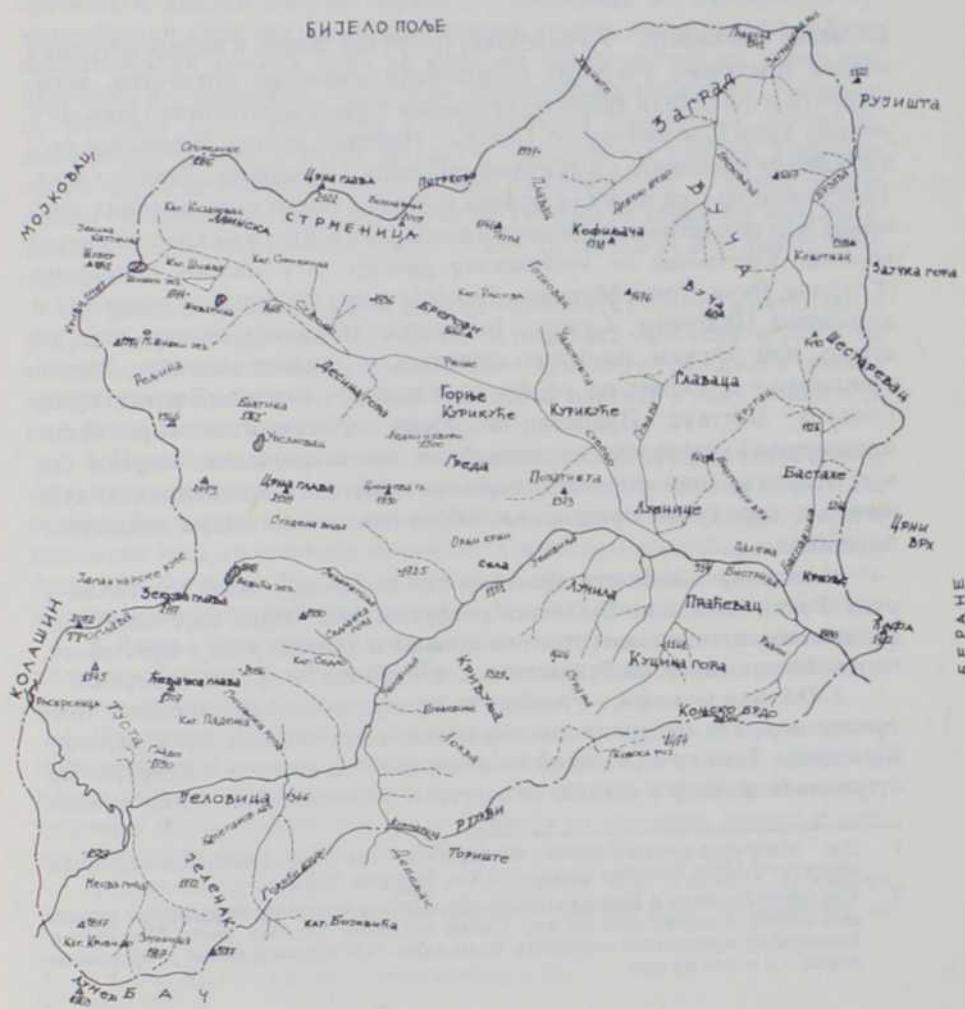
Културе	Приватни сектор			Друштвени сектор			Укупна површина			
	га	ари	м ²	га	ари	м ²	га	ари	м ²	
1	2							3		
Івіве	246	03	22	15	67	05	261	70	27	
Воћњаци	10	83	95	00	68	68	11	52	63	
Ливаде	1534	02	63	220	93	07	1754	95	70	
Трсћици	24	00	78	00	90	00	24	90	78	
Вршави	00	60	00	00	00	00	00	60	00	
Пашњаци	534	92	33	1843	65	65	2378	57	98	
Шума	487	14	56	4269	04	43	4756	18	99	
Плодна површина у приватном сектору:								2838	65	47
Плодна површина у друштвеном сектору:								6351	62	88
Укупна неплодна површина:								1201	57	57
Целокупна површина Горњих села:								10391	85	92
или 103.91 км ² - укупан број парцела: 11 921										

Катастарска општина Заград

Културе	Приватни сектор			Друштвени сектор			Укупна површина			
	га	ари	м ²	га	ари	м ²	га	ари	м ²	
1	2							3		
Івіве	58	10	25	01	65	00	59	75	25	
Воћњаци	01	65	96	00	00	00	01	65	96	
Ливаде	129	31	93	07	45	00	136	76	93	
Трсћици	00	00	00	02	05	00	02	05	00	
Пашњаци	79	70	88	81	44	58	161	15	46	
Шума	110	23	86	166	59	57	276	83	43	
Плодна површина у приватном сектору:								379	02	88
Плодна површина у друштвеном сектору:								259	19	15
Укупна неплодна површина:								60	55	11
Целокупна површина Заграда:								698	77	14
Укупан број парцела: 1297										

Прегледна карта Горњих села

(CZECHOSLOVAKIA)

Као што се може видјети из приложене табеле, укупна површина овог подручја није сасвим реална. Према најновијим топографским картама површина Горњих Села износи око 130 km^2 , а таква је и процјена др Милисава Лутовца. Но, без авионског снимања сви остали подаци су релативни.

ПРИРОДНЕ ОСОБИНЕ

1. Састав земљишта. - У геолошкој грађи Бјеласице и њених источних падина претежно учествују палеозојски шкриљци (пјешчари, аргилацисти и филити) и тријаски кречњаци који се мјестимично јављају у облику крпа или уметнутих сочива.¹ Највиши врхови Бјеласице састављени су поглавито од кречњака (Галица, Стрменица, Закова глава, Троглава и др.), са чијих се врхова спуштају често и до њихових подножја или се настављају билима и косама на већим или краћим растојањима. Кречњаци се мјестимично јављају и у низим површинама (Градина, Вучка, Соко, Мртвила, Границе и др.) и у рјечним долинама и кањонима (Јеловица, Суводо, Бистрица, Заградска ријека) који се стрмо или сасвим окомito спуштају у њихове долине. Рјечна проширења и долине на којима су подигнута насеља (Заград, Вучка, Главаца, Бастахе, Праћевац и ободи лубничког и курикућког проширења) углавном су изграђена од шкриљавих стијена (са мјестимичним или ријетким појавама тријаских кречњака), а лубничко и курикућко проширење искључиво од пјешчара ледничког поријекла.

У саставу земљишта мјестимично се јављају неки минерали у руде. Рудно богатство Бјеласице, међутим, још увијек није испитано. И данас имамо видљивих трагова копања и ливења руде у Врагодолу, испод Зекове главе, на Рудиштима код Лубница² и другим мјестима.

2. Облици рељефа. - Упоредо са промјенама на Динаридима, текtonски покрети су, средином терцијара, дали основне црте рељефу Бјеласице. Тада су се издигли највиши врхови, вијенци и површи. Тада стари палеорељеф у основи се задржао до наших дана, иако су спо-

1 Др Милисав Лутовац, Иванјградска (Беранска) котлина, Географски институт САНУ, Посебна издања CCLXIX, Београд, 1957, 4.

2 Топоними Рудишта и Биковач (јужни обод Лубница) упућују на рударење у средњем вијеку, а таквих трагова има. Према народном предају, имена Мојковац и Биковач су заједничког поријекла, па се каже: "На Биковцу кован је брковски новац" - и отуда му име.

љашње силе знатно уништиле облик стваран тектонским процесима. Његов основни облик посебно се задржао у нижем планинском масиву, док су рељеф највиших дјелова Бјеласице измијенили ледници и атмосферски утицаји.

На рељеф низких дјелова Бјеласице посебно је "утицало тектонско спуштање Иванградске котлине и њено испуњавање водом, што је утицало на промене ерозионог базиса, односно стварања површи."³ Др Ј. Цвијић је нашао да је цела висока планинска маса Бјеласице била заглечерена, тако да су из глечарских сњежника једино вирили оштри гребени и врхови између циркова. "Последица те глацијације су: многобројни циркови, моренски бедеми, језера, мали валови и флувиоглацијални наноси, који се виде на сјевероисточним странама, падинама и у долинама окренутим Иванградској котлини."⁴ Ледници су посебно били развијени у изворишним членкама Јеловице, Језерштице (отока Рупског језера) и Суводолског потока. Највиша група циркова налазила се на линији Зекова глава - Галица (Црна глава) - Рељина - Шишака са центром на Рељини. Њихови глечери издубили су басене бјеласачких језера. И на Стрменици је постајао крупан ледник.

3. Клима. - Бјеласица има изразиту планинску климу: кратка љета и дуге зиме са оштрим прелазима. Климатско прољеће и јесен не поклапају се са календарским. На овом простору годишње и дневне амплитуде су знатне због наглих топлотних разлика у току дана и године, јер се топлота смањује с висинском разликом.

4. Падавине. - Бјеласица је на удару влажних вјетрова који дувају од запада и југа, па се на тим странама падавине претежно излију. На високој Бјеласици падне и преко 3000 mm воде у току године. Најјачи пљускови падају у јесењим мјесецима. Октобар и новембар посебно су богати падавинама. Јављају се и сушна љета, као 1946, када су се четинарске шуме саме палиле загријавањем смоле (Јеловица и Мртвила).

5. Воде. - Бјеласица са подгоринама једно је од водом најбогатијих подручја беранске општине. То је последица састава земљишта, богатих атмосферских падавина и рељефа.

Извори се најчешће јављају на додиру кречњака и шкриљаца у подножју била и коса. У пределима грађеним кречњаком извори су веома ријетки или их уопште нема. На високој планини извори су стални и веома хладни, пошто се напајају из сњежних наноса и сметова, од којих се посебно истиче Кофиљ испод Зекове главе.

Врела се претежно јављају на осјекама које падају у долинске равни, најчешће из пећина кречњачког састава које се додирују са

³ Др М. Лутовац, *Иванградска котлина*, 20.

⁴ Исто, 20.

шкриљцима. Та врела су стална, осим што им се у љетњим мјесецима смањује доток. Позната су врела: два десиндолска врела, Курикућки извори, Водотрес, Праћевачко врело, Заградско врело (више извора), али од свих највеће и водом најбогатије је Лубничко (Мерића) врело. Њега, изгледа, напајају Турија и Куцина гора. Из тог подземног басена потичу Лубничко и Праћевачко врело, као и врела мањег капацитета иза Равни, у Мртвилачком потоку и многи други извори на овој страни који се одвајају из њихових подземних токова. У љетњим мјесецима Лубничко (Мерића) врело је најважнија притока Бистрице. Са њега је, Бистричким кањоном, 1988. године, проведен водовод капацитета 200 литара у секунди за град Беране и приградска насеља.

Ријеке

Јеловица је основни крак Бистрице. У свом току прима многе изворе и поточиће, ломећи се преко стијена у недограђеном стрмом кориту. Изнад Лубнице прима и врело Водотрес. У Лубницама је са Јеловице изведено неколико јазова - вада, те у љетњим мјесецима њено корито кроз село остане суво.

Суводо је периодична ријека. Нема својих сталних извора у планинском предјелу. Испод Лубница се састаје са Јеловицом и заједнички чине ријеку Бистрицу. У Лубницама прима притоку - рјечицу Гуњару.

Бистрица је највећа Лимова притока у Беранској котлини. Површина слива Бистрице износи $130,7 \text{ km}^2$, а ток јој је дуг 25 km (заједно с Јеловицом).⁵ Бистрицу чине Јеловица, Суводо и Гуњара од става Јеловице и Суводола у дну Лубничког проширења. Име Бистрица потиче још из средњег вијека: "...то је старији словенски назив за бруз планинску ријеку".⁶

Бистрица има велики пад у релативно кратком току. Од Лубница почиње с висине од приближно 970 m, а утиче у Лим на висини од око 680 m. Од става до њеног уласка у Котлину пролази кроз кањон око 7 km и на том растојању има пад од приближно 250 m, што је ставља у ред ријека са великим хидрауличном снагом.

Десне притоцке су јој: Краљев поток (из Куцине горе), Праћевачко врело, Мртвилачки поток и Коњска ријека. - Лијеве притоцке: Лубничко (Мерића) врело и посљедња на овој страни - Бастишица.

5 Исто, 42-44.

6 Др Мирко Барјактаровић, *Етнички развијашак Горњег Полимља*, Гласник цетињских музеја, књ. VI, Цетиње, 1973, 171.

Све ове ријеке богате су рибом, искључиво пастрмком, чак до изворишних дјелова.

Језера

Језера на Бјеласици су ледничког поријекла. Развила су се испод највиших врхова у цирковима и моренским увалама. По својој величини и љепоти на колашинској страни планине истиче се Биоградско језеро, а на источној страни Рупско (Пешића) језеро, Галичко (Курикућко или Урсловац) језеро и Шишко језеро. Поред њих, истичу се и два мања на Шишчи - Шевар (Блатина) и Мало језеро.

6. Биогеографске одлике. - Подручје Бјеласице и њеног подножја погодно је цијелим простором за развој вегетације. То јој омогућава "повољна клима, обиље влаге и земљишта, да свуда па и у кршу расте самоникли биљни свет."⁷ На развој биљног свијета утицала је и висинска разлика. Отуда се на овом простору јављају појасеви различитог биљног састава: по речним долинама и њиховим странама вегетирају листопадне, на већим висинама четинарске шуме, а на највећим врховима и њиховим прибрежним странама јављају се сувати. Границе између појасева везане су за висинску разлику, конфигурацију и састав земљишта, а такође и за утицај човјека, који је сјечом и крчењем потискивао неке врсте шуме. У речним долинама, на њиховим странама и по ободима проширења заступљене су различите врсте *листо-падне шуме*: цер, бјел, буква, граб, јасен, јавор, бреза, дријен, јова, врба, лијеска, дивље воће (зуква, крушка, трешња) и др. "Чистих" шума има, али су најчешће измијешане по двије и више врста дрвета.

Појас *четинарских шума* мјестимично почиње са висине и од 1.000 м. Од четинара заступљени су: смрча, јела, бор и полегли бор. Четинарске шуме у овом крају покривају велике просторе. *Бор* није распрострањен као смрча и јела, али и он је знатно заступљен. Расте на сувим, обично кречњачким странама и у чистом саставу: у Расови, Курикућком борју и Десиној гори. При највишим врховима на Бјеласици, послије букве и четинара, обично се јавља *полегли бор*. На Галици је ова врста дosta сјечена за добијање етеричног уља.

Шуме на територији Горњих села покривају велике просторе, 4.756 хектара, према катастарским подацима.

⁷ Др М. Лутовац, и.д.ј. 47.

У зонама мјешовитих листопадних шума, на присојним странама, готово свуда расту јагода и малина. Боровница је везана за планинске стране и површи. Бјеласица је богата различитим биљем.

Изнад букве и четинара наставља се *штравни појас* до највиших врхова планине. Тамо расте ријетка и чврста трава, коју зову "типац". У доњим дјеловима страна, по црковима и увалама, трава је гушћа, мекша и сочнија. Ливаде су у суватском појасу. Дна долина су најбољи сјенокоси.

Дивљи животињски *свијет* развијен је на Бјеласици. Густе шуме привлачили су дивљач. Док је утицај човјека био слабији, у шумама су живјеле дивокозе, раније и тур (дивље говече). Данас у овим горама живе срна, медвјед, дивља свиња, вук, лисица, зец, куна и јазавац.

ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

1. Земљишна својина и друштвени односи. - У средњем вијеку Будимљанска жупа "била је једно од главних средишта старе Рашке". Сва села у Жупи прилагана су овдашњим манастирима и црквама, али нека и другим манастирима, као Горажде и Заград. Коме су тада Горња села припадала нема података цркви Св. Јања вјероватно су припадала у Лубницама, пошто је и она припадала старијим црквама у Жупи и сигурно је била једини феудалац у овом крају. На то упућује још сачувани топоним - Јањски дио изнад Лубница. И нека стара предања помињала су "ношење дарова" овој цркви. Данас, међутим, не знамо какве је конкретне обавезе имало тадашње становништво према цркви, мада се по аналогији може довести у везу са обавезама становништва у Жупи. Разлика у обавезама морала је постојати само у томе што су горњосељска села била сточарски крај, те су своје обавезе према цркви измиривали више стоком и сточним производима, а мање у житарицама. Цио овај крај био је густо насељен српским становништвом. За њихове духовне потребе подигнуто је пет-шест цркава. Према свима њима, а не само према цркви Св. Јања, становништво је имало феудалне обавезе, пошто је познато да су се цркве и бројно свештенство издржавали од тих обавеза и поклона. Да ли је у овом крају било слободних посједника земље - себара, не зна се.

Послије пада Будимљанске жупе под турско ропство, 1455. године, привредни односи се из основа мијењају. Занати и трговина замиру, а земљу са цијелим селима присвајају турски феудалици и

војни заповједници. Над српским живљем су, на азијатски начин заведена тиранија и пљачка сваке врсте. Равни дио Жупе постао је царски хас, и под тим именом се помиње 1597. године. Срби из Хаса плаћали су царски порез и допунски порез на земљу, тзв. спензу, која је била већа од пореза на земљу. Десетак од производа са земље који су феудалци наплаћивали ван царског хаса, нијесу плаћали, те је живот Срба у хасу био подношљивији. Такво стање у старој Будимљанској жупи трајало је све до устанка 1651.⁸ (по Др М. Дашићу: 1653).

Какви су односи владали у Горњим селима до устанка 1651. мало се зна. По свој прилици нијесу се много разликовали од стања у Хасу. Али у вријеме устанка овдашње становништво страдало је као и у Хасу. И у вријеме устанака Срба, 1690. и 1737, Турци су искалили бијес и нечуvenу освету над Србима у свим крајевима захваћеним устанком. У тим истрагама, становништво Горњих села је много страдало, те су села остала полупуста. Послиje свих устанака, Турци су уводили све окрутније односе, а посебно послиje 1738, када стару Будимљенску жупу дијеле на агалуке плаво-гусињским агама, од када и Горња села њима припадају. Ове аге су умјесто дотадање десетине, увели четвртину на све производе са земље, а чифчије су морале кулучити и носити дарове агама.

Послије много вјекова неподношљивог живота под турском окупацијом, половином XIX вијека стање почиње да се мијења посебно у Горњем полимљу, када се јављајаки покрет за ослобођење. "За вријеме од 1853. до 1862. године ова жупа се сматра као саставни део Црне Горе..."⁹ И послије поновне турске окупације 1862. у Горњим селима створено је подношљивије стање, пошто је овај крај био удаљен од агаларских центара и турске власти. Људи су тешко пристајали да агама поново плаћају дажбине, те су на разне начине пружали отпор. Да би их привољели, аге су пристале да убирају десетину уместо раније четвртине са земље, а на новоискрену земљу нијесу имали право да наплаћују дажбине. Али и умањене дажбине биле су неуредне и отпори су били све чешћи. Јаче породице су чак тјерале агу и његове људе са свог имања. Дакле, за читлук-сахибијски систем наступило је ненормално стање, и он се постепено, али упорно разарао. Аге и бегови почели су да сиромаше, а чифчије да добијају најосновнија права и право на земљу. У новооствареним условима аге почињу да продају земљу чифчијама. До краја XIX вијека била су откупљена готово сва Горња села, посебно зиратна земља у селима, а планине, катуне и шуме по "удутима" откупљивала су братства, пошто појединци то нијесу могли. Отуда су планине, пањаџаци, катуни и

8 Исто, 61.

9 Исто. 63.

шуме братственичка својина, а све заједно улазе у сеоски атар - територију са тачно означеним границама између братства и између села. Земљу су плаћали агама претежно стоком, али дијелом и новцем, чак и златним турским лирама.

2. Земљорадња. - У Горњим селима земљорадња никада није имала прворазредан привредни значај. Природни услови и релативно мале површине плодног земљишта по рјечним долинама и њиховим блажим странама нијесу пружали могућност да се развије интензивнија обрада земље. И поред тога, међутим, земљорадња је ипак заузимала важно мјесто у привреди становништва овог краја. Поуздано се зна да су у средњем вијеку сијана бијела жита на целокупном простору овога краја, чак и на припланинским странама. И данас су видљиви надори, грмуше и гувна и други трагови обраде земље. Из турских пописа од 1485. године, па и касније, види се да су и у овом крају од бијелих житарица гајени пшеница, раж, јечам и просо. У Заграду је гајено и сочиво. Просо се занемарује као житарица појавом кукуруза.

Пшеница је увијек гајена на добром и торовима најубреном земљишту. Приноси су зависили и од временских прилика у току вегетације.

Раж, као хљебно жито, имала је предност над осталим житаричама, пошто је давала најбоље приносе и успијевала на готово сваком земљишту до висине и до 1400 m, ако је најубрено, а посебно на поновцима. Слама од ражи имала је и другу вриједност: њом су искључиво покривали куће, дубироге и помоћне зграде, пуњене су стеље за самаре, па и данас, и прављене асуре за простијиру.

Јечам се увијек гајио на поснијем земљишту. За становништво планинских насеља јечам је имао велики значај, пошто је вегетирао и сазријевао за три мјесеца и већ би од њега добили први сноп око Илиндана или бар у току августа. И хљеб од јечма био је добар уз доста меса и млрса од млијека.

Овас се гајио (данас рјеђе) на великим површинама. Сије се на испошћеним њивама и лединама као последњи усјев у плодореду житарица.

Хељда (елда) овдје се гајила од давнина и била једна од главних житарица. Кад су доселили Обрадовићи у Лубнице прича се, "Позајмили су торбу елде" од Веснића - Шћекића са Залоквице. Хељда је заузимала важно мјесто у исхрани становништва зато што је вегетирала кратко, за десет недјеља, па су је сијали обично на пролjetњим катунима, на новим погнојцима, око Видовдана и до Петровдана, па и касније. Хељда је увијек сматрана и љековитом биљком, што травари и данас тврде.

Појава кукуруза у привреди овога краја имала је велики значај. До краја XIX вијека искрчена су сва земљишта и до виших планина која су могла користити за гајење житарица. Временом и она су се испошћавала, спирала, те би постајале само плитке изорине, које су најзад претворене у оранице. Тако је из године у годину обрадивих површина остајало све мање, а прираштја становништва је нагло распао. Потребе за храном су се увећавале. Тек појавом кукуруза несташице су ублажаване, али опет не сасвим, јер није било довољно плодних и пространих њива поред потока и ријека које се могу плавити.

Кукуруз се појавио у Жупи тридесетих година прошлог вијека, а у Горњим селима касније. Како се памти, у Лубнице је донесен осамдесетих година, најприје ради "пробе". У плодоред усјева ушао је цијелу деценију касније када су изведене ваде (јазови) са Јеловице и Суводола. Кажу да је послије Великог рата (1878), деведесетих година, кукуруз масовно гајен у Лубницама као монокултура. Крајем прошлог и почетком овог вијека почињу да га гаје у другим селима, користећи се искуствима Лубничана највише, али и Жупљана, па чак и из Србије, преко оних који су тамо ишли у потрази за зарадом. Добрим обрадом кукуруз је, а нарочито "јарик", чије сјеме сазријева за 4-5 мјесеци, почeo да даје добре приносе, посебно у Лубницама.

С обзиром на климатске услове, висину, мали простор обрадивих површина у рјечним долинама и њиховим присојним странама, као и на уситњеност посједа, становништво овога краја никада није могло обезбиједити довољну количину житарица за годину дана, па ни послије појаве кукуруза и кромпира и брижљивог рада и његе. Домаћинства су у просјеку имала жита до пролећа наредне године, а од тада би га куповали на пијацама.

Од *пovрћa* је масовно гајен купус, а касније и кромпир.

Кућус се гаји још од средњег вијека и увијек је имао велику улогу у зимској ис храни - куван с месом, као пријесан, као кисео у кацама и као салата за присмоку у данима постова.

Кромпир овдје има главну улогу као допуна хљебу. Појавио се средином прошлог вијека у Жупи, а потом се проширио по свим припланинским крајевима. Његова велика економска вриједност брзо је запажена, па су га људи почели гајити на најбољим парцелама. Сјемену кромпира поклања се велика пажња. Увозна сјемена дају велике приносе, али с њима су унесене и болести кромпира, које су се за кратко вријеме прошириле и по припланинским крајевима, и на све сорте кромпира.

Друге врсте поврћа мало су гајене. Од давнина су гајили, а и данас гаје, црни и бијели лук, пурпур (празилук), репу, роткву, сточну репу уз купус, зелени патлиџан, махуну, пасуљ, раније сочиво, али никада више од својих потреба, а често ни толико.

Ваде су много доприњеле унапређењу пољопривреде у овом крају. У прошлом вијеку предузмљиви појединци, по савјетима игумана Зечевића, почели су да копају јазове са ријека, потока и јачих извора и изводили их на своја имања. Касније су и остали прихватили ову нужност и колективно су копали јазове на дosta великој даљини и преко тешких терена, па су неке прокопавали и по годину-две дана. Кад би извели јаз и прву воду у село, тај дан би прославили пуцњима из пушака, весељом и богатом софром. Послије тога старији људи би утврдили ред на воду, који нико не би хтио нити смио да наруши. Колико су ти редови поштовани види се по томе што су готово сви стари по сто до сто педесет, па и више година, и нико се није усудио да их измијени. Лубничани су најраније почели изводити јазове са ријека и потока које су текле ободом села. Лубнице су, по свој прилици, имале воду и у средњем вијеку. Када су се Обрадовићи доселили, нашли су јаз са Границког потока, изведен на Вуков мрамор, који и данас постоји и зову га "Латински јаз". Старо становништво изводило је јазове за потребе ковачница, воденица и ваљавница, а по свој прилици и ливада. Код Обрадовића се чује да је постојао и још један стари јаз на Катуништима, испод Рупе Пашића, са Језершице.

Поучена од Лубничана, и остала села овога краја постепено су изводила јазове и преко веома тешких терена. Сваки поток и јачи извор укроћени су и јазовима изведени на имања.

Воденице у Горњим селима, као и другим крајевима, имале су незамјенљиву улогу у животу људи, по оној старој: "Све остави (било који рад) и иди у воденицу" (ако је нестало брашно). Како је овај крај богат водом, воденице су грађене још у давним временима. Још краљ Стефан Душан приложио је село Заград цркви св. Петру у Бијелом Пољу, са свим људима и млиновима. И на почетку турске окупације наших земаља, обавезно су пописивани "рајини млинови" ради наплате пореза. Према попису из 1485. године, сва села имала су по један, а Вуча два млина. Све те воденице поточаре припадале су цијелом селу и биле су редовничке. Послије смјене старог становништва, ако је било услова, свако братство подизало је своју воденицу, као у Лубницама и Курикућама. Неким од тих старих воденица и данас постоје трагови. Послије Другог свјетског рата готово све воденице су запуштене у овом крају, у свим селима, посебно редовничке. Редовници у заједничким млиновима знали су тачно утврђени ред, распоређен на седмице и дане, па чак и на сате.

Ваљавица (ваљаница) у Горњим селима увијек је било, све до прије 20 година. Кад су Бјеласицом пасле хиљаде оваца, свако село у овом крају имало је ваљаницу, а Лубнице и Курикуће по дviјe, према народном сјећању. Данас нема ниједне.

3. Сточарство. - До почетка овог вијека сточарство је било главна привредна грана становништва овога краја. Старе патријархалне породице од по неколико десетина чланова држали су крупна стада оваца - по сто, неколико стотина, а неке чак и "до хиљаде". И данас се прича како су стари Обрадовићи, Шћекићи, Славковићи, Кљајићи и Раковићи имали по "иљадницу" оваца. Свако село, па и братства, имало је катуне на Бјеласици. Тамо су имали и зимске конаке за чобане и стоку, те би крупнији сточари у њима зимовали и трошили сијено које би преко љета укосили са цијелом породицом, а често и мобама. На зимовницима чобани би се саживјели као једна породица и узајамно се помагали у тим сировим условима, мјесецима одвојени од куће и породице.

И поред добrog рода сијена на Бјеласици, међутим, било је и неродних година, кад би се укосило мало сијена. У тим случајевима стока је одвођена на зимовник у Босну, уз велики ризик и трошак. Послије аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине, границе су биле затворене, те су "прејавци" стоке тамо престали. Од тада су наредних година чобани гонили овце на зимовник у Пештер или Корита.

На Бјеласици су наши сточари некада били узнемиравани од Климената и колашинских и бихорских "Турака". Колашински "Турци" су до 1878. имали и своје катуне на Шишкој, са 300 колиба, чији се темељи и данас распознају, а бихорски "Турци" у Вагану Каљића и у још неколико мањих катуна на тој страни планине, где су остали све до 1912. године. Из тих катуна готово увијек су вршили нападе на наше сточаре. Борба са њима била је дуга и тешка.

Сточарство, прије свега држање оваца, у Горњим селима достигло је кулминацију углавном до устанка 1875. године. У ослободилачком рату против Турака 1875-1878. Горња села су посебно преживјела велика разарања - погибију, паљевину, пљачку и робљење од Али-пашиног башибозлука - Арнаута и Бихорца у повратку послије изгубљене битке на Морачи јуна 1877. године. Тада су страдале двије трећине сточног фонда, а нека села, као Заград и Праћевац, остала су "без иједног брава". И послије опоравка становништва, предратни број стоке више никада није достигнут.

Као у широј области, у Горњим селима одгајен је посебан сој овце, "руда", која је најсличнија пештерској овци.

Ради личне сигурности сточари су се удржivalи и концен-trisали по катунима. Трагови старих катуна по Бјеласици¹⁰ видљиви су мјестимично и данас, као: Лиса, Б[°]ч, Кључ, Криви до, Туста, Јелов-

¹⁰ Име *Бјеласица* (у локалном називу - *Бъјеласица*) старосрпског је поријекла. Изгледа да долази од ријечи - пријеџва - бијело, бјеласати, бљештати на сунцу, јер је Бјеласица већи дио године под снijегом. Других података о том имену нема.

ица са више мањих катуна; у предјелу Суводола: Рељина, Урсуловац, Стари катун, Десин до, Брдин до и Бубуловац; потом се настављају Шишака, Којановац, Лайнска, Ваган, Зупци, Потрк, Плавац, Расова, Јабланов дом, Појатишта, Локва, Турија са више мањих катуна, Коњско и др. У неким крајевима катун називају предсловенском речју бачија, те отуда и назив катуна Б^ч.

Неки катуни носили су романизована имена, као на примјер Виситор или катун Урсуловац, чије име потиче од влашке ријечи Урсул. Неки наши катуни носе називе и по личним именима из средњег вијека напр. Десин до, Рељина, Рајков до, Братоњин врх, од имена Деса, Реља, Рајко, Братота итд.

Интензивнија земљорадња изискивала је држање *говеда*. Крава је давала више млијека, а во је био неопходан за вучу при обради земље. За прехрану говеда, поред сијена, у великој мјери коришћена је слама, а касније талина од кукуруза: зими би уштедјели по један оброк дневно кресањем брсти. Снажније породице држале су по десеторо и више говеда, а сиромашније и инокосне по краву-двије и, ако се могло, и по једног вола. Те породице удржivalе би волове "на састав", а оне које нијесу имале вола, узимале би их "на изор" и зимиле га док би засијале.

Раније су гајена говеда сорте "буша", ситно или издржљиво говече, отпорно на хладноћу, које је подносило слабију исхрану и лако се верало по планинским врлетима. Краве овог соја давале су мало млијека, мада им је на мљечност веома утицала слаба исхрана. Послије Другог свјетског рата, преко задруга и трговином, ова је раса говеда побољшана бОљом исхраном и укрштањем с бОљим расама, а потом и увозом бОљих раса.

Козе су држане од давнина. Због лаког држања и добре мљечности, људи су радо држали козе. Коза је, међутим и велики штеточина, јер уништава воће и младу шуму, те је у Црногори 1913, ради заштите шума, забрањена горосјеча и кресање брсти. То је утицало на држање већег броја коза. Коначно, послије Другог свјетског рата, законом је чак забрањено држање коза. Али, поред свих штета од коза, њихово протјеривање утицало је на стандард и здравље људи, посебно сиромашних породица.

У току послједњег рата (1941-45) број оваца и остale стоке опет је нагло пао. Рат је, у просјеку, одио бар три четвртине сточног фонда. Послије рата, и поред одлива млађе радне снаге, сточарство се опоравило за прве три-четири године. Формирањем сељачких радних задруга, и од оног што је запаћено, сточни фонд је опет више него десеткован иерационалним газдовањем. Сточни фонд је данас у овом крају знатан, али знатно испод могућности и услова за унапређење.

Коњ је одвајкада држан као једино "транспортно" средство између села и планина. Људи су га чували с посебном пажњом. Изградњом колских путева и у планинским предјелима, међутим, коњ је доста изгубио од свог значаја. Држе се босански сојеви коња, прилагођени за брдске терене и подношење слабије исхране.

Свиња се масовно гаји, посебно од почетка овог вијека, од кад се више развила земљорадња и кад се трговином могла добављати већа количина жита по повољнијим цијенама.

Живинарство је мало развијено. Највише ради дјече гаји кокоши свака кућа, обично 5-10, а ријетко више. Економска вриједност живине мало се цијени.

Пчеларство је у прошлости било много напредније него што је данас. Пчеле су гајене и ради воска, који је био неопходан за свијеће и вјерске обреде, а мед је био незамјенив док није било шећера. Од меда је спровођана медовина. Данас је мало оних који гаје пчеле иако су им доступна научна и техничка достигнућа. Пчеларство је уносна пољопривредна грана, а треба је развити и из здравствених разлога.

4. Воћарство. - Као пољопривредна грана, воћарство у Горњим селима је младо и углавном неразвијено. За интензивније гајење воћа постоје добри природни услови у рјечним долинама и њиховим присојним странама. Уситњеност посједа чини да се мале плодне парцеле чувају за сијање кукуруза као основне житарице у овом крају, па су домаћинства, и поред добре воље и потреба, садила по коју воћку само око куће и по крајевима окућнице који се не могу користити као зиратно земљиште.

У прошлости су постојале у свим селима праве шуме дивљег воћа, од којег и данас има трагова. На пример, изнад кућишта старог Аци-Богдана у Праћевцу, до наших дана било се сачувало десетак стабала дивљих јабука и крушака, засађених у реду ободом окућнице, а звали су их "бошковаче". Таквих стarih стабала дивљег воћа било је по свим селима, а посебно око цркава. И дивље воће имало је значај у исхрани становништва.

Од шумских плодова људи су од давнина користили дријен и клеку за водницу, шипурак и глог за водницу и чајеве, боровницу као стоно воће и за водницу, кад би је осушили на сунцу, и као лијек од стомачних оболења. Водницом од клеке лијечили су се бubrežni болесници. Имали су значаја и љескари који и данас покривају велику површину поред ријека - Бистрице, Суводола и Гуњаре. Кад љешници сазре, масовно их беру и остављају за зиму.

Дакле, дивљим воћем и шумским плодовима људи су допуњавали исхрану, што је повољно утицало на уштеду хљеба и здравље људи. Јековићи биља на Беласици и њеним подгоринама има у изобиљу, али становништво је знало само за мали број лековитих трава. Поред

осталог, највише су користили линцуру, траву од утробице, хајдучку траву, камилицу, плодове од шипурака и глога, боровницу, клеку, зову и др.

Калемљено и сортно воће почело се гајити у овом крају у другој половини прошлога вијека. Донесено је из Жупе и воћњака манастира Ђурђеви Ступови, али све почетнички и у малом броју. Масовније се засађују шљивици "пожегача" послиje балканског рата, али особито послиje Првог светског рата. Послиje шљиве, јабука заузима друго место. Калемљењем су одгајане сорте јабука - "крстовача", "будимка", "колачарка" и "пашинка", а у новије вријеме и друге врсте, као "делишес" и "јонатан". Од крушака и данас су познате врсте: "калемача", "караманка", "бегари", "качаморка", "калуђерка", али од свих најпознатија и најкориснија је "јерабасма". Трешња "аршлама" (од турског - карашлама - врста "црна трешња") у овом крају почела се гајити између два рата, а донесена је из села Лушца и Црног Врха. Орах се мало гаји, па је драгоцен. Одгајена стабла брижљиво се чувају, а могу бити стара и по сто и више година.

5. Споредна занимања. - Допунска занимања увијек су имала уносан економски значај. Једно од њих је киријање, које датира још од средњег вијека и траје све до изградње колских путева и појаве моторних возила. И дрводеље су увијек имале послана: градили су куће, појате, помоћне зграде, дрвено посуђе, пољопривредни алат, а бољи мајстори - и украсне предмете. Људи неспособни за теже физичке послове учили би терзијске занате код старијих мајстора и сами би постајали терзије и шили сукнена одијела: талагане, цамадане - с рукавима и без рукава, чакшире, доколјене, кабанице, женске зубуне и јакете, као и другу одјећу којом су се одијевале старије генерације, може се рећи све до завршетка Другог свјетског рата, а чобани и данас. Терзије су били цијењени људи. Кад би жене припремиле сукно, свираду (гајтан) и пртени конац, кућни старјешина би, обично зими, позвао терзију да му дође и шије потребну одјећу. Према њему се цијела породица односила пажљиво и прихватала га као госта, а не као радника којем се за рад плаћа. Ови људи обично су били искусни, говорљиви и добри познаваоци прошlostи, па су се око њих радо окупљали људи и водили разговоре у дугим зимским ноћима. Један од таквих био је Миле Мердовић из Курикућа, познати мајstor и угледан човјек, који је својим знањем и познавањем мјесних прилика запањивао и искусне старце.

Обавезе жене у кући увијек су биле велике. У вријеме робовања под Турцима, кад су замрли занати и трговина, породица је морала сама обезбеђивати све кућне потребштине, од хране до одјеће и обуће. Жена је ту имала главну улогу. Она је прела, ткала различите тканине, плела, правила одјећу, обућу, постељину и др. поред бројних

кућних послова, рада око стоке и у пољу. Ђевојке су училе вез. Женски "узгредни послови" заузимали су најважније место у кућној радиности породице. Нешто олакшања од најтежих послова жене су добиле послије ослобођења 1918. године, пошто је оживјела трговина и појавили се занатски и фабрички производи. Још више олакшање жене су добиле увођењем електричне струје и кућних апаратова.

6. Саобраћај. - Горња села су природно затворена за саобраћај.

Планински масиви и кањон ријеке Бистрице онемогућавали су изградњу бољих путева од Потарја к Будимљанској жупи, односно Беранској котлини у прошлости, као и локалних пролаза. Али, и поред свих природних препрека, овим крајем пролазили су два важна пута у средњем вијеку, којима су се кретали трговачки каравани и наслањали се на скадарски пут код Ђурђевих Ступова. Један је полазио од Колашина преко бјеласичког превоја - Раскрснице, и низ Јеловицу силазио у Лубнице. Други и важнији издвајао се од тарског пута у старом Бркову и излазио на други бјеласички превој - Прешлапу код Шишког језера, и низ Суводо се везивао за колашински у Лубницама. Прича се да је одатле био "колски пут" преко Бастаха и Рожаца и низ Црни Врх излазио код манастира Ђурђеви Ступови. Сви ти и споредни путеви који су се наслањали на њих и данас су у употреби или су њиховим старим трасама изграђивани нови колски путеви. Они се нијесу могли заобићи зато што су пролазили преко планинских превоја и рјечним долинама, јединим могућим правцима према Лубницама и Жупи.

Послиje пада наших земаља под турско ропство путеви су запуштени. Њима ће се претежно служити само локално становништво у неопходној међусобној комуникацији село-планина и село-жупа, ријетко даље, јер је слобода кретања народу увек била онемогућена. Путеви који су повезивали село са планином и село са селом поправљали су сељани једног или два села, али само оне без којих се није могло. У тим ратним временима, а она су била непрестана, становништву овога краја чак је више одговарало беспуће по којем се војска тешко кретала.

Беспуће на бјеласичком подручју трајало је вјековима. Почетком овог вијека краљ Никола ријешио је да слободни Колашин повеже са још поробљеном Беранском нахијом. Пред балкански рат, по његовој наредби изграђен је колски пут Колашин - Раскрсница - Гриже (дотадашње турске границе). Али, како је убрзо услиједио Први балкански рат, а потом и Први свјетски, пут је остао недовршен. Тек шездесетих година је његовом трасом изграђен шумски пут до Раскрснице уз Јеловицу.

Пре 1935. године изабран је за предсједника Манастирске општине стари црногорски официр и познати ентузијаста у то

вријеме Никола Јоксимовић из села Буча. Он се код српског начелства и других државних органа изборио за нешто новца, а потом завео обавезни кулук у свим насељима Жупе и Горњих села. Кад је извршио најосновније припреме, почeo је градњу обичног караванског пута 1935. и углавном га, за дviјe године до Лубница, а касније и до Јеловице, пробио људском снагом, без технике, кроз непроходни бистрички и јеловички кањон. Изградњом овог пута Горња села и цијела Жупа много су добили, јер се више није ишло заobilaznim путевима, а посебно преко Црног Врха, Рожаца и Бастаха, старим средњевјековним путем.

Нови колски пут Иванград-Лубнице изграђен је тек 1955/56. године, готово истом трасом караванског пута. Нешто касније изграђен је шумски пут Лубница-Јеловица-Раскрниција, Јеловица-Кривуља и Јеловица - Курмарџа. Тих година изграђен је и шумски пут Лубница - Суводо - Шишка и Суводо-Врањак, а потом и Бјеласичка коса - Биоградско језеро. Касније су и остала села самодоприносом изградила приступне путеве до Лубница: Праћевац, Главаца и Бастахе, и Вучу преко Вучке косе. Заград је изградио прилазни пут преко Брзаве.

Изградњом колског пута Иванград-Лубнице, Лубница-Бјеласица и прилазних путева к другим селима остварене су жље свих старијих и садашњих генерација овог краја, па и са ширих простора. Благодет овога пута осјетила се одмах првих година послије његове изградње, посебно при изградњи нових савремених кућа, стварању и снабдијевању трговинских радњи, изградњи друштвених објеката, извозу природних богатстава и излазом на беранску пијацу. Изградњом још бољег, савременог пута, који је започет 1986. на релацији Беране - Колашин преко Лубница, који је већ асфалтиран 1990. до Лубница, и изградњом још болјих прилазних путева до живописних површи и језера на Бјеласици, развиће се туризам, и омогућити боље коришћење природних богатстава и сточарства.

ПРОШЛОСТ КРАЈА

1. Трагови ранијих насеља. - У Горњим селима има трагова веома старих насеља. Налазе се по долинским странама, њиховим површинама и допиру чак до Бјеласице. Судећи по остацима, то нијесу била привремена, него стална насеља. Остаци грађевина и другог људског рада (зидови, гумна, надори, складови, грмуше и др.) свједоче да је овај крај био одавно насељен. Природа Бјеласице и њене подгорине увијек је пружала добре услове за сточарење, те је привлачила бројне

сточаре који су подизали привремена и стална насеља, вјероватно удаљавајући се од жупских центара и главних путева када су пролазиле разне војске. Као допунску привреду развијали су примитивну земљорадњу, сијући бијела жита.

Трагова римске културе у Горњим селима нема, колико се зна, осим у Заграду и Вучој. Посебно у Заграду, кажу, било је видљивих трагова грађевина које су, верује се, припадале Римљанима. На површи брда Градина, узвишењу које доминира околином и прилазним путевима, била је велика грађевина, зидана од камена и креча. Отуда такво и име. На додиру Заградског брда и Градине била је нека грађевина великих димензија од тврдог материјала, камена и креча, која је имала и водовод.¹¹ Мјештани тврде да се вода могла узети само од Чуке, јер је само на тој страни могло бити јачих извора.

Даљом обрадом земље људи су нашли на трагове још једне веће грађевине у том дијелу села.¹² У подножју Градине, са источне стране, очувани су трагови старог града. У селу Вуча нађени су трагови неких веома стarih грађевина. Кад је копан темељ за основну школу 1950. на дубини од једног метра нашли су на опеке, знатно веће од данашњих. У Заграду и Вучој налазили су металне дјелове копља, бојне ћекире, стријеле, мачеве и др.

Све те грађевине вјероватно су подизане за потребе војске, чији се центар налазио у данашњем селу Лужац, где је, по свој прилици, изграђен муниципиј, град са одређеном самоуправом, око средине II вијека.

Према Константину Порфирогениту, Словени су у својим наступањима, рушили римске градове и утврђења и насељавали њихове земље.¹³ То се сигурно десило и у нашим крајевима Горњег Полимља. Пред Србима се римско и поромањено становништво склањало из градских насеља и тражило спас у планини, али с оријентацијом према Приморју. Старе грађевине по Горњим селима и на Беласици, којима се не зна поријекла, највероватније потичу баш из тог периода. Такве грађевине постала су у Заграду, на Братоњином врху (на басташкој страни), Расови, на Потрку, на Беласици, на Стражи изнад Лубница, у Суводолу. Казују да је било неких стarih грађевина и у Јеловици, на Шишкој и на Шоговцу изнад Праћевца. Све те грађевине имале су

11 Прије рата, око 1935. г. приликом копања бунара на Заградском брду, поп Радивоје Божовић, нашао је на дубини од 2-3 м на водоводну цијев, састављену од шупљих опека. Пошто вода није нађена, бунар је затрпан, а са њом и водовод.

12 Земљорадник Ђоко Јајковић, оруђи нашао је на једној већим грађевинама, дуге преко 50 м. Другом приликом, при копању темеља за кућу, опет на овом терену, моба је нашла на цијели гомилу угљена од сагорелог дрвета, пепела, костију и дјелова поломљеног земљаног посуђа, опеке и других предмета.

13 Историја Црне Горе, књ. I, Титоград, 1967, 307.

одлике утврђења и подигнуте су на истакнутим мјестима. Свакако су морале служити у одбрамбене сврхе. С обзиром на њихове димензије, могле су да приме велики број људи и да затворе пролазе и јаком противнику. На овом релативно малом простору била је велика густина оваквих грађевина. Ко их је подизао, када и за коју намјену може се само претпостављати.

Највише трагова стarih насељa у овom kraju везанo јe за *Србе из Немањићког периода*. "To јe разумљиво, јer јe овамо, шире узето формирана прva срpska држава, чијa јe осовина била долина Lимa."¹⁴

Za становништво густо насељених села, заселака и катуна за њихове духовне потребе, у Немањићком периоду у овом kraju подижу се цркве у Zagradu, на Црквеници у Главацама, у Лубницаама, на Раичевом долу и на Дебељаку (за коју мисле да јe била католичка). Za вријеме турске владавине све су порушене.

2. Градине. - У Горњим селима утврђених градова, није, колико је познато, било. Једини познат је онај у Zagradu - Самоград.

Самоѓрад (Божји град), испод Zagрадa, датира из далеке прошлости. Постоји могућност да је то био неки војни локалитет и за вријеме Римљана, а у доба Немањића дограђен, на шта упућују остаци објекта и грађевински материјал. Град је био лоциран на веома погодном терену. Пет високих стијена дижу се и до 50 m. Простор између стијена је пречника по око 70 m унакрсно, затворен дебелим бедемима, зиданим од камена и малтера. Неке зграде биле су постављене при стијенама и бедемима, а једна, највећа, налазила се у централном дијелу простора. Сјеверна страна била је опасана дуплим зидовима између стијена. Тамо је готово одвојена мања зараван, на којој се налазила посебна зграда која је представљала утврду сама по себи. На западној страни, с десне стране улаза у град, била је, изгледа, црква средње величине. На заравнима приступачних стијена биле су неке мање грађевине, димензија 33 и 32 m. У новије вријеме откривена је једна црквина међу зидинама.

Народно предање држи да је "Самоград припадао неком жупану из Будимље, пашеногу цара Шћепана (Душана). Имао је велику војску и много људи од заната."¹⁵

14 Др Милисав Лутовац, Бихор и Корита, Српски етнографски зборник LXXXI, Насеља и порекло становништва 40, САНУ, Београд, 1967,13.

15 По изјави стогодишњака и старог ратника, пок. Ивана Кораћа из села Вуче.

3. Црквине. - У Горњим селима и Заграду има неколико рушевина цркава, црквина, чији је постанак везан за средњи вијек. Има их пет-шест, од којих су највидљивији остаци грађевине у Лубницама. Кад су у овај крај доселили преци данашњих Шћекића и Обрадовића, тврде да су "појале све цркве у Горњим селима".

Цркву Св. Јању у Лубницама регистровао је др Вл.Петковић у свом обимном раду, на основу података Ђ. Бошковића из 1933. "Лубнице код Берана са једнобродном црквицом (у рушевинама) из XVI-XVII века."¹⁶ Вукман Ђулафић тврди: "У селу Лубницама налазе се, такође, рушевине једног од најстаријих средњевјековних женских манастира, црква св. Ане."¹⁷ Др Р. Вешовић, пишући о Лубницама, каже: "Међу овим остацима старијих времена и стариначких становника, прво место заузимају развалине Св.Јање. То је црквина са рушевинама доста великих зидова. На источној страни јој се разликују олтар. Предање казује да је била посвећена Св. Јањи. Ко ју је подигао и од кад је та црквина, народ не зна. Говори се да је на мјесту те црквина био манастир."¹⁸

Народна предања само упућују на неке трагове. Једно од њих казује "да је још из жупанског времена", које су записали Протић и Лалевић у свом раду *Васојевићи у Ђурском ђраници* од стогодишњака који су знали много таквих прича. Друго говори да су једновремено грађене цркве у Лубницама и манастир Ђурђеви Ступови.¹⁹ Из те приче знамо сигурно само да је "Немањић градио цркву Св. Ђорђија". У једном од предања о Жупановој пећини помиње се црква Св. Јање у Лубницама. Тамо се каже да је "Жупанова жена, сестра жупана Стефана из Будимље, у знак сјећања на погубљеног мужа подигла ову цркву."²⁰ Име цркве сачувано је у народу до наших дана. Да ли је црква била посвећена некој митолошкој или историјској личности, не зна се. Да ли је црква посвећена св. Ани, како је тврдио В. Ђулафић, а не св. Јањи, у народу се не зна. Или је Ана и Јања једно исто.

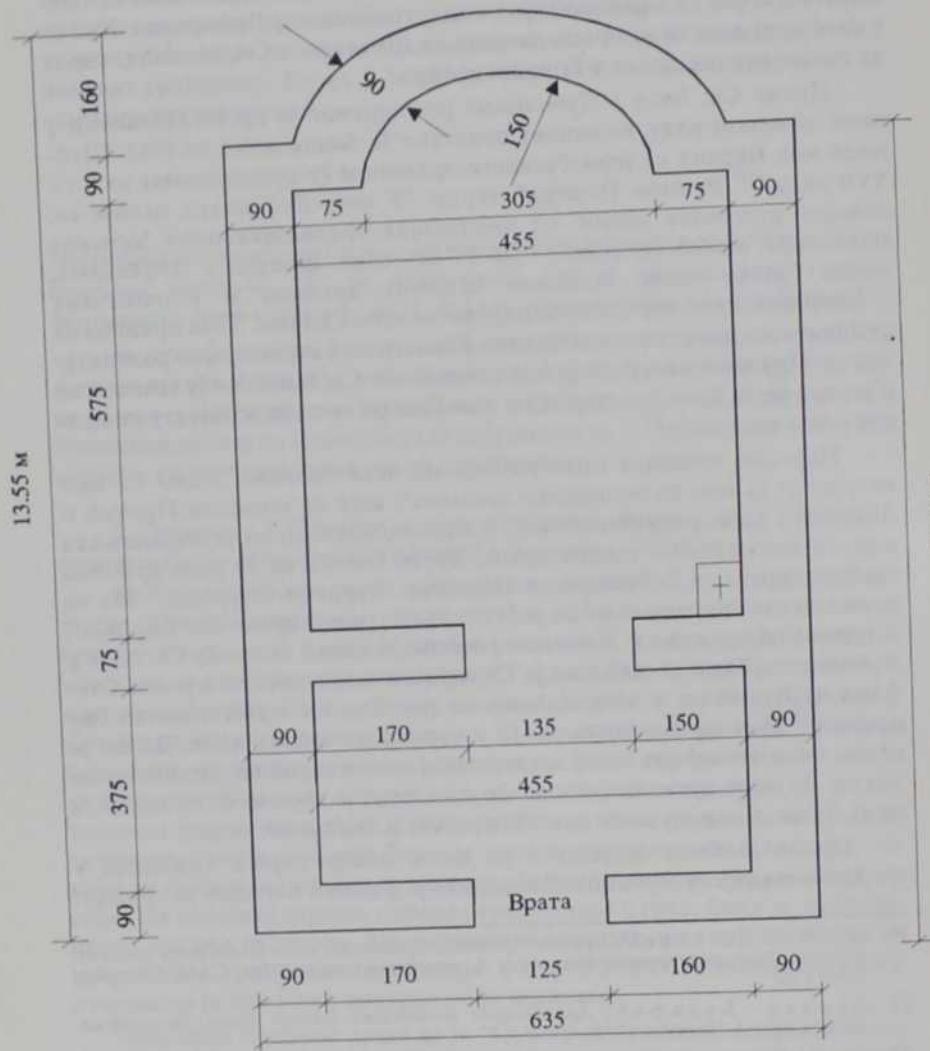
Црква је била подигнута уз десну обалу ријеке Суводола у средишњем дијелу Лубница. Земљиште јеравно и погодно за градњу.

16 Др В.П.Петковић, *Преглед црквених споменика кроз Јовјесницу српског народа*, Одељење друштвених наука 4, посебна издања, CLVII, САН, Београд, 1950, 176.

17 Вукман Ђулафић, *Археолошко богословље долине Лима*, Историјски записи, бр.1-2, Цетиње, 1952.

18 Др Р. Вешовић, *Племе Васојевићи*, Сарајево, 1935, 162.

19 Причали су стари људи из овога краја да су црква у Лубницама и Ђ. Ступови "грађене једанак". Кажу, за обје цркве вађена је сига код Водотреса више Лубница и пренесена на коњима. Настојник који је руковао радовима, половио је материјал: бољи блок одвајао је за св. Јања, а други за Ђ. Ступове. Немањић који је градио цркву Св. Ђорђија, кад је чуо за ово, проклео је и настојника и цркву у Лубницама, ријечима: "Дабогда служила а не појала..."

Основа цркве Св. Јане у Лубница

Изгледа да су постојале и друге грађевине непосредно уз цркву и нешто даље од ње, на јужној страни. На супротној, северној страни, непосредно из корита ријеке диже се брдо Дуб. Могућно је да је на њему била подигнута звонара, одакле су се звуци звона могли чути готово у свим селима која су била окренута к Лубницаама, а то су памтиле старије генерације. Поред цркве ширило се гробље.

Димензије цркве су скромне.²¹ Њесна дужина износи 13,55 м, а ширина 6,35 м. Црква има полукуружни олатар (апсида) дубине 1,5 м. Олатар и прву просторију (наос) одвајала је покретна преграда са иконостасом, јер преградног зида од тврдог материјала није било. Унутрашњи дио обухвата и другу просторију (припрату), која од прве одваја преградни зид дебљине 0,75 м, са вратима 1,35 м ширине. На улазу у наос с јужне стране, до спољног и преградног зида, налази се гроб ктитора или заштитника цркве (отваран више пута). Улазна врата широка су 1,25 м. Зидови су били масивни, дебели 90 см. Други дограђивани дјелови уз цркву - не виде се (видети скицу).

Зидана је од камена и креча. Камен потиче из околине, а угаони ћошници, полукуружни зидови и обликованы зидови око прозора и врата били су озидани блоковима од сиге (бигре), пошто на овом терену није било кречњака за обраду под жељеним угловима. Сига је, вјероватно, вађена у Заграду. И ова црква морала је имати своја имања. Четинарска шума изнад Лубница и данас се назива "Јањски дио". Име овог старог гаја још чува успомену на некадашњу својину цркве Св. Јање.

У народу је запамћено да је код ове цркве обављана нека трговина, можда у вријеме неких вашара или је, одређених дана у години, била организована нека пијаца. У вријеме робовања под Турцима, црква Св. Јања служила је као центар за окупљање људи овога краја у борби против непријатеља. Како је овај крај био тешко приступачан, служио је као уточиште нашем становништву из Жупе у вријеме турских похара. Чести устанци и буне, међутим нијесу поштедели ни овај крај, па је и ова црква страдала и више пута обновљена. По свој при-

20 У том предању се каже: Лубице су у вријеме Немањића биле густо насељене. Село је и прије имало цркву Св. Јање, која је на исти начин несталла. Сестра жупана Стефана Немањића из Будимља била је уodata за неког жупана из Самограда, који се класније одметнуо (вљада од централне краљевске власти) и склонио се с војском у Жупанову пећину. По окончаним брдима био је поставио јаке страже и одбрану, али је у борби војска сатрвена, а жупан жив ухваћен у пећини. Жена је хтјела да га спаси прије хватања, па га је ставила у сандук, али ни то није помогло, ухваћен је и погубљен. У знак сјећања на мужа и догађај (изгубљену битку) подигла је нову цркву Св. Јање у Лубницаама.

21 Интересантно да је основа ове цркве била слична са основом цркве Шудикове. Разликује се само припрате Шудикове, која се нешто бочно шири. Дебљина зидова је иста - 90 см.

лици, црква је запуштена на измаку XVIII вијека, послије неког пустошења. Зна се да није запаљена, али се не зна који су се догађаји тада забили да црква запусти и да се свештеници разбјеже. По једном непровјереном податку, то се догодило 1797. године.²² У народу се казује да је била "покривена лучевином" и да је на "зидовима имала слике (фреске) и записи." Могућно је да су вриједније ствари из цркве, прије свега књиге, пред опасношћу изнесене и растурене по манастирима, где је стање било мирније. Постоји још једна вијест, наиме да се и једна књига из ове цркве налази у манастиру у Добриловини (али ни једна од ових вијести није провјерена).²³

Зидови цркве били су високи 2-3 m и тако стајали до 1948. године, кад су порушени и камен пренесен за основну школу која се тада зидала. Сада су сравњени са земљом. Мјстимично су високи до једног метра, али у лошем стању. Угибају се под притиском спољњег обрушеног материјала. Посљедњих година на том порушеном материјалу, над темељима и зидом, подижу се гробнице, што нико не спречава. Вјерски обреди и причешћа вршени су у овој црквини све до рушења зидова послије рата.

Црквина у Самограду испод Заграда. - Једна црквина која се лако препознавала, налазила се на западној страни Самограда, испред улаза. Њени темељи били су дуги 18 и широки девет корака и видљиви, а посебно улазна врата на западној страни. Била је окренута истоку. Поред црквина и данас је видљиво старо гробље, које се настављало поред градских зидина. Полимски музеј из Иванграда вршио је археолошка испитивања на локалитету Самоград 1990. године и потврдио да је постојала ова црква. Откривани су њени темељи и други остаци. Поред ове, откријена је неочекивано и још једна црквина унутар градских зидина, што је био посебан успјех стручних радника Музеја.

Како су тврдили старији људи из Заграда, на првој црквини прије Другог свјетског рата нађени су кантило (поломљено) и клатно са црквеног звона. Писаних помена о овим црквама нема, а вјероватно су порушене кад и град Самоград.

Црквина на Црквеници, на билу Ољина брда, изнад Залоквице у Главацама, једва се распознаје. Зидови су сасвим уништени и

22 Проф. Ђука Јоксимовић тврдио је да је напао књигу - "Летургију" у Брезојевачкој цркви и на њој запис да је књигу пренео из лубничке цркве поп Милан Обрадовић, 1797. године, за вријеме неких турских насиља, а посветио је "попу Захарију од Гусиња". У Лубницама се не зна за тог попа Милана.

23 Леко Мијаилов Обрадовић из Лубница, рођ. 1890. причао је да је његов дјед, Перипла Вукапинов, добро памтно кад је црква била читава. На једној половини, причао је, стајао је кров од лучевине. Једна лучева врата дуго су се очувала. Попови су их употребљавали као сто у црквии при вршењу вјерских обреда за вријеме празника, причешћа и сахрана на Лубничком гробљу.

претворени у гомиле камена на заравни где је била црква. Кажу, доста камена од зидова однијела је турска војска за шанчеве на Брду, али и мјештани су касније носили камен за градњу кућа. Једна грана Шћекића - Веснићи, који су доселили овдје још у првој половини XVII вијека, нашли су ову цркву читаву и кажу да је "појала". Тврде да се и она звала Св.Јања, а опустошио ју је неки Идриз-паша веома давно, кад је зазимио с војском на Ољином и Главатачком брду. Тада је, кажу, затварао коње у цркву, а њену имовину уништио. Паша је станововао у једној од кућа Шћекића на Залоквици и био немилосрдан према њима.

Од *Црквине на Дебељаку* данас су видљиви само део једног спољног зида и мноштва растиријењеног зидарског камена, узиданог у оградне зидове међа. Мјесто је заиста било лијепо: пространа зараван, окренута западу, са два извора у непосредној близини и шумом у залеђу. Испод црквине, такође на западној страни, било је велико гробље, од кога и данас има трагова, а уништено је радом људи и претворено у њиве. На стијени изнад црквине уклесано је неколико крстова. На једној великој плочи поред крстова на стијени такође је био уклесан неки лијепи цртеж, неки кажу јелен, други - кантар или људска фигура, али из радозналости чобани су га преврнули и сурвали низ стијену. Интересантна је овдашња прича да је то била "католичка црква, грађена у неко давно вријеме", док су овдје привремено "живјели неки Латини". Кад се Раич Шћекић доселио у Праћевац око 1800. године, црква је била сравњена са земљом. За Лубнице била је повезана караванским путем преко рјечице Басташице, који се на Обрадском гумну везао за главни пут, а и данас је употребљив.

Црквина у *Раичевом Долу*, кажу, била је на заравни испод Басташке косе. Околна земља припадала је њој и звали су је "Вакуф". Кад су преци данашњих Божовића доселили на Међуријеч, нашли су обрушене зидове цркве. Данас је тамо велика гомила тог материјала. Поред црквине, кажу, постоји неки камени стуб, дубоко укопан, за који је везана прича како је страдао неки Божовић кад је покушао да га откопа: "Он је умро, а стуб је остао."²⁴ Земљу у Раичевом долу (на страни Бастаха) увијек су сматрали "вакуфом", па су сви, који су се ту насељавали из страхопоштовања одселили, а земљу и даље обрађују.

4. Стара гробља. - У Горњим селима има више старих гробала. Нека од њих често називају и "латинским".

У *Лубницама* су постала три стара гробља, која су временом уништена. Једно од њих било је на Црешњици, на ужем потезу Згариште. Гробље је уништено и данас су тамо њиве.²⁵ Друго старо

24 Податке је саопштио Мирко-Пајо Милошев Божовић са Међуријечи (Бастахе), иначе власник дијела имања поред црквине и познавалац прошлости овога краја.

гробље било је поред цркве Св. Јање и заузимало је велики простор. Послије смјене становништва, у њему се до данашњих дана сахрањују и досељеници. Тамо постоје још неки стари гробови, о којима је писао и др Р. Вешовић покривени великим плочама (2 x 1 m), које су, кажу, довлаче чак са Страже (мјештани препознају поријекло камена). Треће старо гробље налазило се на Затрљу и називају га "Латинско гробље". Од њега и данас има неких гробова.

У *Басијасима* на Ваћевинама постоје остаци старог гробља које зову "Латинско". Изнад овог гробља постоје нека веома стара кућишта, која опет зову "Латинским". На западној страни Палежа, на путу за Лубнице, налази се "Љеворечко гробље". Ту су негде у прошлом вијеску изгинули и сахрањени неки љеворечки хајдуци.

У *Праћевцу*, на кржуљској страни, била су два стара гробља: једно код црквине на Дебељаку, од кога још постоје трагови и, друго, у Кржуљама код Старог гумна. Овом су уништени сви трагови радом људи.

У *Курикућама*, колико се зна, нема старих гробља. Једино на високој планини постоје групе гробова, у којима су сахрањивани изгинули у ратовима, као на Катунини у Суводолу. На Великом урсуловцу, испод Галице, постоје трагови неког старог гробља. У околини се јасно примјеђују темељи и закопи старих колиба. Могућио је да су ту била насеља и гробља средњевјековних пастира - Влаха. У селу се налазе појединачни гробови који потичу из старих времена.

У *Главацама* постоје три стара гробља. Најстарије је оно на Залоквици, недалеко од црквине на Црквеници и зову га "Латинско гробље". Данас има неколико гробова, остали су уништени. И на Главици испод масива Вуче, постоји доста очувано старо гробље, и зову га "латинско". Данашње сеоско гробље, је старо гробље, у којем су досељеници наставили да се сахрањују пошто су знали да је било српско гробље. Старо нијесу дирали, а сахрањивали су се у горњем дијелу гробља. Мјештани су чували и ограђивали оба гробља. Седамдесетих година, међутим, старо гробље је уништено закопом за сеоски дом. Ово гробље налази се у центру старог села Главач, насељеног Србима. - По предању у том старом гробљу сахрањен је неки "испосник", па су из страхопоштовања према тим сјећањима, старије генерације овог села чувале старо гробље као и своје, ново. На дијелу новог гробља над два гроба утврђена су два веома стручно обрађена стара крста.

25 Прије рата, око 1930.г., Иван Пешић из Лубница изорао је неколико гробова на том мјесту, покривених великим плочама. И раније се, кажу, знало, да ту негде постоји гробље.

У селу Вучи постоје два стара гробља. Једно је на Јајиној ливади, и дјелимично је очувано, а доста је гробова прекопано из радозналости. - Друго се налази на Вуковом лому и зову га "Латинско". Мјештани не знају коме гробља припадају.

У Зајраду има највише стarih гробља. Највеће је било оно код цркве поред Самограда, а потом два на Рајстоку, на заградском брду и Старо гробље. Има и више разбацих гробова по селу. Многи стари гробови су прекопавани и у њима је налажено старо хладно оружје и други предмети.

На Бјеласици постоје мање групе гробова на Плавцу, Потрку, у Вагану и другим мјестима. Та мала гробља разбациана су поред стarih катуна. Али постоје групе гробова и по другим дјеловима Бјеласице: у Јеловици, Тустој, Суводолу, Лайнској, Кривуљи, Локви, Коњску, Рупи и др. Често се налази и на мраморје као споменик погинулим од Турака.

5. Учешће у ослободилачким ратовима. - Још од пада Будимљанске жупе (1455) под турску власт, па све до коначног ослобођења 1912. године, становништво овога краја, као и у осталим српским обласнима, није никада престајало са отпором вишевјековном азијатском освајачу. Горњосељани су се храбро борили против окупатора у оба свјетска рата и дали видан допринос ослободилачкој борби црногорског и српског народа.

До половине XVII вијека политичке прилике у старој Будимљанској жупи биле су мирније и стање под окупацијом подношљивије. Драстичан прелом наступио је 1653. године, када је владика Пајсије одржао познати Будимљански сабор у Ђурђевим Ступовима, на којем је одлучено да се подигне устанак против Турака у договору с римским папом. Одлуке Сабора Турци су открили, те су примијенили нечуvene злочине против српског народа у Будимљанској жупи. Тада су и Горња села и Заград снажно захватиле турске рације. Нестало је много старог и новодосељеног становништва, а села попаљена и цркве разорене. Становништво које је избегло покољ, разбјежало се по планини, а дио ка Бихору и Пештери, одакле се више није враћало. Пошто су рације прохујале, преживјело становништво по склоништа у планини, повратило се на згаришта свога села.

Након тих догађаја, у полупразна Горња села приспијевали су нови досељеници из Брда и Црне Горе, од којих је знатан дио, задржавајући се кратко вријеме, настављао пут к Бихору и Пештери.

У административно-правним односима настале су велике промјене, пошто је стари хас, као царско добро, укинут, а земљу су приграбили околни аге и бегови, завели читлучење и незапамћене злоупотребе.

И у Великом рату 1683-1699. године српски народ у Горњем Полимљу тешко је страдао због учешћа у рату против Турака. Послије пораза и повлачења аустријске војске, из освете према Србима, Турци су у свом наступању немилосрдно све српско уништавали. Сва насеља и цркве сравњени су са земљом, а становништво, из страха од свирепе турске одмазде у побуњеним областима, под војством патријарха Арсенија Чарнојевића, повлачило се у Србију. Тада се знатан дио преживјелог становништва из Горњих села прикључио српском живљу из Жупе и пошао у сеобу. У овом крају још се чују успомене како је "патријарх Чарнојевић прошао с народом преко Горњих села" и помињу се мјеста где је био законачио и одмарao.

Након тих нечувених злочина над српским народом, и у Горњим селима појавила се тешка заразна болест - куга, у народу позната као "чума". То је била посљедица масовних погибија и ратних пустошења. Тада је од "чуме" страдала велика породична задруга Обрадовића из Лубница. По њиховом предању, помор је преживио само један члан - Вукмир Радулов Обрадовић, пошто је био код оваца у планини. И Шћекићи памте "помор од чуме у неко давно вријеме".

И послије другог великог устанка Срба 1737. године, Горња села су била захваћена турском рацијом и становништво опет тешко страдало. Преостали Срби старосједиоци, послије прве Сеобе, готово масовно су се одселили у другој сеоби, а с њима и један број новодосељених породица. Добар дио новодосељеног становништва склонио се у Пештер и Санџак, чак до Пљеваља. Један број се вратио на своја спаљена огњишта послије дviјe-tri године, а неке породице су остале тамо и од њих су се развила цијела братства, посебно од Шћекића и Обрадовића.

Послије ратних пустошења 1737/38, становништво у Горњим селима се знатно прориједило. Остало су малобројна братства и ријетке породице по селима, док је Заград остао сасвим пуст. Кад су се смириле тешке ратне прилике (око педесетих година XVIII вијека), у полуzapustjela села почеле су да досељавају поједине и групе породица из Брда и дјелимично из Старе Црне Горе. За разлику од стања послије 1690, већина тих породица се задржава ту, на агаларској земљи у Горњим селима. До краја XVIII вијека Горња села су опет била насељена новим становништвом и са неколико преосталих српских породица растурених по селима.

У вријеме насртaja на Горње Полимље, Клименти упадају и по горњосељским селима и по Бјеласици. Њихове "посјете" обично су се завршавале крвљу: убијали су чобане, плијенили стоку, палили куће и чинили сва зла која би им до руку дошла. Колико су се били осилили, чак су једно вријеме истисли плаво-гусињске аге из Нахије, па и из

Горњих села и они убириали дажбине на име читлучења. У односима са становништвом били су дрски и охоли, те су наилазили на отпор Срба. Тада су им Славковићи у Курикућама убили пет "харачлија". Касније, 1809. године Клименти, удруженi с колашинским Турцима, ради освете скupili су јаку војску и једновремено напали Славковиће у Курикућама и Главацама, баш у вријеме кад су одабрани Горњосељани и "16 момака Славковића" пошли у сретање вожда Карађорђа у Сјеницу са остлаим Хашанима и Брђанима. У том нападу Клименти су учинили нечуven масакр: сву чељад коју су нашли у кућама ставили су под нож, куће спалили и стоку опљачкали. Мушкарци су готово сви изгинули у одбрани нејачи. Овдашњи Кљајићи тврде да су "Клименти у том нападу убили 70 људи" (вјероватно - укупно жртава).

У првој половини XVIII вијека и Обрадовићи у Лубницама тешко су страдали од Климената. Према њиховом сјећању погибија је везана за Радулову освету. У нападу Климената изгинуло је девет Обрадовића и седам Климената. Страдања Горњосељана од Климената била су честа, те су се и Горњосељани организовали и пресретали их на Бјеласици или би с мањим четама упадали на њихову територију и светили им се за злочине.

Страдања Горњосељана од колашинских и бихорских Турака била су честа и тешка. Са њима су били на ратној нози још од половине XVII вијека, па све до коначног ослобођења Колашина 1878. и Бихора 1912. године. Бјеласицом су крстариle многе пљачкашке групе и од њих се увијек гинуло и страдало. Гробља и мраморја по планини и данас свједоче о тешким приликама под турском влашћу. Колико су страдања Горњосељана од колашинских Турака била трагична, показује крвава завада између овдашњих Пешића и мусиманског братства Лалевића из Колашина, изгледа тридесетих година прошлога вијека, у којој је "пало 63 крви" од којих 33 Лалевића.

Подржавани и хушкани од турских власти, колашински Турци су готово свакодневно узнемиравали наша села и катуне, чак и зими. Тако су једне зиме 40-их година прошлог вијека напали на конак Рака Маркова Шћекића у Суводолу и том приликом убили му сина Малишу и стоку плијенили. Таквих напада било је много, али ни освете нијесу изостајале. Тих година посебно се био осилио Колашинац Осман-Радуле. Са својом дружином упадао је у катуне по Бјеласици, па чак и по селима Нахије. Кажу да је "три пута пљачкао манастир Ђурђеве Ступове и калуђере убијао и пребијао". Да би се ослободио тог силника, игуман Мојсије Зечевић ангажовао је добра јунака: Радула Обрадовића из Лубница, да га "уклони како зна". Тако је и било - и поред ризика од турских власти - силник Осман је нестао истог љета негде на Бјеласици.

Горњосељани су масовно ишли у одред војводе Миљана и нападали два пута на Речине код Колашина 1857., а следеће 1858. и у нападу на утврђени Колашин, "гнијездо разбојника и фанатика". Те, 1858. Горња села напала је нека турска "црна војска", звана у народу "Тетовци" и нека села и катуне спалила, стоку плијенили и кога су од људства похватали, под нож су ставили. Тога љета народ се четири мјесеца скривao по бјеласичким шумама, док су способни мушкарици били ангажовани у нападу на Колашин и једна чета бираних момака пошла на Грахово и учествовала у том славном боју. - Следеће године горњосељске и брзавске чете учествовале су у нападима на Горњи Бихор, посебно на Лозну и Срђевац и поубијале "седам ага".

Први српски устанак снажно је одјекнуо у наше крајеве и само се чекао сигнал да плане пушка осветница. Традиција српског народа о светој слободи и mrжња према омраженом окупатору, мало је где његована као у Горњем Полимљу. У прољеће 1809. године, кад је Карађорђе с војском дошао у Сјеницу, срело га је 360 наоружаних Васојевића и Ашана. Међу њима је била чета одважних Горњосељана, састављана из свих братстава, а највише је било Славковића и Кљајића - "16 бираних момака". Како се Вожд морао вратити у Србију ради новонастале ратне ситуације, послao је један одред војске у Горње Полимље под командом Хаџи Продана Глигоријевића и војводе Анта Богићевића и дао им налог да ослободе Полимље уз помоћ устаника. Кад су ушли у Нахију свечано их је дочекао наоружани народ.²⁶ Војводе су одржали "масовне зборове у јуну код манастира Ђурђеви Ступови и на Ситној луци у селу Трешњеву". на зборовима подијељено је "седам Карађорђевих барјака" најистакнутијим васојевићким и ашанским братствима, Кучима и Пиперима, касније и другим племенима.²⁷ У народу је запажено и коме су дати Крађорђеви барјаци. "Казују ...два у Доњој Нахији (код Томашевића и Барјактаровића, по једнима код Пешића)"²⁸ Ова два барјака могућно је да су додијељени на збору код манастира Ђурђеви Ступова. Изласком једног одреда српске војске на Вучу, који је предводио војвода Анто Богићевић, добио је барјак и Лакић Новов Корач из Главаца, истакнути јунак и првак овога краја, што хроничари нијесу записали (по оној народној: Што даље од очију, даље је и од срца). О том барјаку сигурна су предања Кораћа, Шћекића, Обрадовића, Кљајића и осталих братстава, па и оних на бихорској страни. Српског војводу Анту братски су и свечано дочекали на Вучу пресрећни Горњосељани и сва братства од Фемића Крша и Равне Ријеке. Поздравили су га пуцњима

26 Др М. Дашић, *Осврт на историју иванјрадског краја*.

27 Др М. Дашић, *Васојевићи*, 318 - 319.

28 Др Р. Вешовић, в.д. 290.

из пушака и незапамћеним весељем и, кажу, "војводи поклонили нешто јалове стоке војсци за тајн". - Од долaska Карађорђеве војске на Вучу Горњосељани су се посебно добро организовали и срасли у јаку социјалну целину, а потом и у војну. Од тада свако село бирало је војног старешину. У ратним походима пред њима се вијорио барјак Лакића Кораћа.

За разлику од равног Хаса, Горња села су, изузев у ратним приликама, била без војних посада и сталне контроле турских власти и слободније се живјело. Порези и друге феудалне обавезе купљени су под заштитом оружаних пратњи, па и тада с много муке.

Првих деценија XIX вијека досељавање новог становништва у Горња села углавном је било завршено. Од тада је настао период стабилизовања и прилагођавања новодосељеника новим просторима, условима живота и међусобног упознавања. Међу братствима и селима брзо су се истицале ауторитативне личности, народни прваци који су били у стању да организују заједнички живот, сузбију хетерогене навике, донесене из разних средина и организују самозаштиту, без које им није било опстанка у новој средини.

Половином XIX вијека појавила се бројна генерација истакнутих људи који ће ући у историју овога краја и Нахије. Међу њима посебно су се истичали: Раковићи - Радосав Томов (Јелин), Милош Ђолев, Радивоје Пајов и др; Обрадовићи - Радулови синови - Гаро и Вукашин, Вучета Гаров, Милун Јованов, Петар звани Папа, Радован Вукићев, Драго Милетин и др; Шћекићи - Рако Марков, Гаљо Раков, Милета Петров, Ново Раичев и др; Шекуларци - Марко Грујичин, касније и син му Филип; Јанковићи - Петар Муков; Кораћи - Ново Лакићев; Божовићи - Мијат Гојков, Радојко Мијатов, поп Алекса, поп Радивоје и др; Сенићи - Павле Петров; Вујошевићи - Илија Шујин; Томовићи - Ђуро Дмитров; Пешићи - поп Никола Страфанов, браћа Перко и Добрија, Панто Крњов; Мердовићи - Ратко Арсенијев, Милутин Ратков и др; Ојданићи - Павле Стотинаш и др.

Горња села као крај нијесу никада имала проблема са исламизацијом. Није било случаја да је неко примио ислам и потом остао међу братственицима, у селу. Овдашња предања памте само два случаја - да су се двије породице доселиле са стране - једна по сјећању Клименти, на Барице у Главаца и друга, Аливрагићи из Гусиња на Љубљенац у Лубницаама - негде половином XVIII вијека. Те породице, кажу, доселиле су се по упуту гусињских ага како би биле претече исламизације у овом крају, али такви услови нијесу им се никада стекли. За кратко вријеме све су те породице протјеране.

Из овдашњих братстава било је појединача који су прелазили у ислам, али послије напуштања овога краја. Разлози за њихово прејављавање били су различити, а подложни су му били морално нестабилнији чланови породице.

билни и лабилни људи, без националног поноса. Такве је наш народ осуђивао као националне отпаднике, јер су турској власти постали ослонац и лојални грађани, а својом браћом крвни противници.

Усјестављање цриодорске власнице. - Иако је Србија доживјела пораз 1813. године, ослободилачки покрет у горњем Полимљу није могао бити угашен. Тадањи прваци Нахије, посебно игуман Мојсије Зечевић, од 1820-их година подстичу идеје и припремају народ за ослободилачке борбе, с ослонцем на Црну Гору. Њихова дјела настављају јеромонах Никодим Зечевић, Миљан Вуков - првак Лијеве Ријеке, поп Јосиф Михајловић из Заграђа и други прваци Горњег Полимља. На њихов захтјев и по одобрењу књаза Данила, Миљан Вуков Вешовић, барјактар Лијеве Ријеке, долази у Хас (1850-их година) и с тадашњим главарима одржава низ састанака и скупова. Посебно је био значајан збор главара и братственичких представника из цијеле нахије код манастира Ђурђевих Ступова. Из Горњих села збору су присуствовали Шћекић Рако и његов син Гаљо, Вучета Гаров Обрадовић, Мијат Гојков Божовић и поп Алекса Божовић. На збору је прихваћена идеја о присаједињењу Црној Гори и да се борба за ослобођење још жешће настави.

Када је скуп одржан "остало је нејасно", како каже М. Дашић. "По свему судећи, било је то у другој или трећој години владе кнеза Данила"²⁹ (књаз Данило владао је од 1851-1860).

Послије успјелих зборова код Ђурђевих Ступова и у Краљевици, Миљан Вуков је отишао на Цетиње у пролеће 1852. године и "обавијестио Књаза Данила да је успио ујединити сва братства у Нахији Васојевићкој и придружио их његовој држави."³⁰ Књаз Данило примио је ово саопштење "хладно и са негодовањем", јер је Нахија била далеко и није јој могао пружити помоћ у невољи. Омогућио је, међутим Миљану да проучи ондашњу организацију власти и војске да би исту спровео у Нахији, а да би ублажио своје негодовање "поставио је Миљана за капетана Лијеве Ријеке и прећутно цијеле Нахије."³¹ Кад се вратио с Цетиња, сада капетан Миљан, уз помоћ сердара Јола Пилетића, изасланика књаза Данила, одмах је почeo да ради на организовању власти у Лијевој Ријеци и Горњем Полимљу, "Наименовао је седам капетана од разних братстава. У ово вријеме они су имали судску, војну и административну власт. Капетан Миљан и ови капетани у заједници сачињавали су неку врсту апелације."³² Том приликом имен-

29 Др М. Дашић, *Васојевићи...* 393.

30 Гавро Вуковић, *Војвода Миљан Вуков и Васојевићи*, Мемоари, том 3, "Обод"- "Побједа" Цетиње-Титоград, 1985, 397, 400.

31 Исто.

32 Исто.

овоа је 13 перјаника (према списку Г. Вуковића) из јачих братстава, међу којима је био одабран и Милета Обрадовић из Лубница.³³ Ови перјаници "били су уз капетане, као њихови помоћници" у Нахији.

"Међутим, тај први покушај да се у Доњим Васојевићима организује црногорска власт није дао жељене резултате. Наиме, Турци су походима на Полимље, крајем 1853. и почетком 1854. године, зауставили започети процес, па се за неколико наредних година морало одустати од јавног именовања црногорских органа власти... Али, од организација власти у Горњем Полимљу се само привремено одустало. Фактички је Црна Гора још 1853-1854. године проширила своје границе до Таре и Лима"³⁴, али стварна црногорска власт у Горњем Полимљу успостављена је тек 1857. године и проглашено уједињење с Црном Гором.

Да би спријечили присаједињење Васојевића Црној Гори, Турци су у другој половини 1853. године вршили припреме великих размјера да нападну Васојевиће са свих страна: од Плава и Гусиња, Пећи и Рожаја, Бихора и Колашина, да би угущили народни устанак а становништво натјерали на послушност. Мањи упади Турака почели су још у јануару 1854. године, а у фебруару већ је напала јака групација башибозука од "преко 8000 људи", под командом Али-бега Гусињског од Плава и Гусиња. Други велики напад Турака услиједио је истовремено од Бихора и Рожаја под командом Бихорца Асан-бега Ђоровића и Рожајца Арслан-аге Ганића, преко Полице. Трећа турска војска наступила је од Колашина преко Беласице под командом бега Мушовића. Према турском војсци "биле су истурене чете Горњоселјана под командом Рака Шћекића". Стицајем околности, до боја није дошло. Рако и син му Гаљо пресрели су бега Мушовића на планину Шишку и послије "дугих преговора" договорили су се да се Колашинци врате. Одвраћање Колашинца од напада на Нахију био је велики допринос побједи на Полици, јер су све јединице које су биле истурене према Колашинцима, и оне које су остављене у заштиту Ђурђевих Ступова, пребачене у помоћ Јосифу Поповићу у јеку боја. Послије ових бојева стање се примирило, али 1857. дошло је до нове побуне у Доњим Васојевићима.³⁵

Тада, у пролеће 1857. по М. Дашићу пошла је на Цетиње једна "делегација народних првака и тражила од Књаза Данила да Васојевиће уједини са Црном Гором". Књаз је наводно одбио овај

33 По овдашњим сјећањима, капетан Миљан је нешто касније поставио за своје перјанце из Горњих села још Гаља Ракова Шћекића и Радивоја Паšova Rakovića.

34 Др М. Дашић, *Васојевићи...*, 398-399.

35 Г. Вуковић, и.д.ј. 407.

њихов захтјев, као и да јавно именује капетане, официре, барјактаре и перјанике, пошто би тај чин имао политичке посљедице.

По Гавру Вуковићу та "велика депутација" пошла је на Цетиње 1852. године и том приликом књаз Данило "именовао је Миљана војводом васојевићким и сенатором црногорским..." потврдио је све остале капетане и обдарио капетанским грбовима. Осталим депутатима даровао је црногорске капе и разноврсно оружје.³⁶ Од Горњосељана, колико се овде памти, у тој депутацији били су: Вукашин (по другима Вучета) Обрадовић, Гаљо Шћекић, Радосав Раковић, Цајо-Ново Кораћ и Мијат Божовић. На предлог војводе Миљана свима су потврђени чинови и звања од књаза Данила. Колико се зна, од Горњосељана чинове стотинаша добили су: Вучета Обрадовић, Радосав Раковић и Мијат Божовић. Цају Кораћу потврдио је барјактарство као наслеђе Карађорђевог барјака из 1809. године - и још именовао за барјактаре Гаља Шћекића и Милету Обрадовића.

"Сам чин проглашења једињења са Црном Гором обављен је на великим ускршијем сабору код манастира Ђурђевих Ступова (1857, пр. М.Р.). Сва шесторица заједно (капетана (пр.М.Р.) под црногорским капама и златним грбовима на њима огласили су народу ослобођење и једињење са Црном Гором."³⁷ У прољеће 1857. када је "главарска делегација" посетила Цетиње, Књаз је именовао "6 капетана (5 за Нахију и једног за Горња села) и 18 перјаника". Упоредо је формирано и шест капетанија, а током 1858. и 1859. организоване су још четири капетаније, међу којима и Фемића Крш. Капетаније у турској граници функционисале су и послије повлачења црногорско-турске границе кроз Васојевиће 1859. године, све до завршетка црногорско-турског рата 1862. године.

О формирању *Горњосељске капетаније* 1857. године записали су П. А. Ровински и Марко Цемовић и својим мемоарима, што потврђује и Дашић. Нема каснијих података о стварном функционисању ове капетаније, као и ко је био именован за њеног капетана. За капетана Бучичке капетаније, која је обухватала цијелу лијеву страну Лима у Нахији, био је именован Цемо Николин Делевић. Други се не помиње, што би било нормално да слиједи према територијалној подјели. У сваком случају неке промјене су наступиле. Вјероватно да су Горња села по налогу војводе Миљана прикључена Бучичкој капетанији и остала у њеном саставу све до формирања капетаније у Фемића Кршу,

36 Исто, с.403. Кад је била "депутација" на Цетиње, испоставило се да војвода Гавро није тачно приказао вријеме одласка ове депутације на Цетиње. Др Миомир Дашић консултовао је више извора и утврдио да је делегација била код књаза Данила тек 1857. године, а не оспорова обећања, именовања и додјеле звања "депутатима" од Књаза.

37 Др М. Дашић, и.д. 462-463.

ваљда што су територијално и по броју становника била мала. И у народу се чује да су "Горња села раније припадала Бучичкој капетанији".

Фемића капетанија формирана је у пролеће 1859. године. "У Фемића Кршу је Вукадин Фемић прогласио још једну црногорску капетанију... Учинио је то уз сагласност војводе Миљана Вукова и са знањем Цетиња."³⁸ Али Вукадин се није дugo одржао. Марта 13. (по старом календару, а по новом 26.) 1860. бихорски Турци су напали капетана Вукадина у Фемића кршу. У неравној борби погинуо је и изгорео са још 11 сабораца - рођака у својој кући. Након јуначке Вукадинове смрти "дио територија ове капетаније... чинио је саставни дио горњосељске капетаније."³⁹ У рано пролеће 1860. формирана је *Горњосељска-брзавска капетанија*, пошто су ови крајеви у сусједству, имају заједничку планину и дугу традицију сарадње у непрестаним ратовима с Турцима, заједнички четовали према Бихору и Колашину. Из пијетета према капетану Вукадину и његовим изгинулим рођацима, за капетана ове капетаније војвода Миљан именовао је његовог ближег рођака и сaborца, народног паметара и јунака, *Пантића Фемића*, што су безрезервно прихватили сви Горњосељани. Касније је и он погинуо на Пријелошкој превији од Турака.⁴⁰ Према сјећањима, ова капетанија је функционисала и послије рата 1862. године "потајно од Турака" све до завршетка Великог рата 1878. године. Добро се памте смјене и редосљед постављања капетана, пошто су сви готово изгинули у борбама с Турцима. Смјене су текле искључиво из братства Фемића на предлог војводе Миљана, а потврђивао их Књаз овим редом: капетана Вукадина замјенио је Панто, а овог Милун, погинуо приликом убиства великог српског крвника, Малић-бега гусињског 1873. године, а њега Санчо - сви Фамићи. Сви су ови капетани били ауторитативни људи и уживали велики углед у народу Капетаније, цијеле Нахије, па и код самог Књаза. Њихова капетанија била је увијек изложена нападима Турака од Бихора и Колашина, као Шекулар и Велика. У тој непосредној борби за национално ослобођење уградили су и своје животе. Јунаштво Вукадина Фемића може се поредити са подвигом војводе Пријезде. И његови замјеници били су му достојни наслеђеници.

Организација народне војске. - У другој половини 1857. војвода Миљан и капетани су радили на уређењу власти у капетанијама. Војска је организована по узору на књажеву народну војску:

38 Исто, 548.

39 Исто, 548.

40 Др М. Дашић у "довојасовићке капетане" из "1860" помиње и Драгића Фемића, који се у братственичким сјећањима не помиње, или је можда заборављен.

Формиране су чете (стотине), именовани њихови официри (стотинаши) и други командни кадар (барјактари, водници и десечари). Сваки војник је још раније пописан, а сада распоређен у десетину, вод и чету.⁴¹ За војне старешине постављани су угледни људи и искусни ратници.

Тада су у Горњим селима формиране *ћири селошине* (чете): Лубничка - стотинаш Вучета Гаров Обрадовић, Курикућка - стотинаш Радосав Раковић и Главашачка - стотинаш Мијат Божовић. Колико се могло сазнати, а других података нема, Бастахе су приодате Главашачкој чети, а Праћевац Лубничкој, пошто су оба села имала мали број становника. Заград и Вуча као села још нијесу постајала, била су тек у формирању. Свака стотина имала је формацијски свога барјактара: Лубничка - Милун Обрадовић, Курикућка - Гаљо Шћекић и Главашачка - Џајо Кораћ. Нема података о томе ко су били водници водова и десечари. Кад је формирана Горњосељско-брзавска капетанија, која је обухватала сва села са лијеве стране Лима од Заостра до Ђурен потока, а на западу до високе Бјеласице, горњосељским и брзавским четама командовао је капетан Панто Фемић. Колико је било бројно стање тадањих стотина, нема сигурних података. По Др Р. Вешовићу, кад је формиран Горњосељски батаљон, бројао је око 200 војника, а Брзавски нешто мање.

Оваква војна формација у капетанији остала је све до устанка 1875. године. Пред Велики рат (устанак 1875), у Доњим Васојевићима извршен је попис свих способних мушкараца од 16 до 60 година и утврђено бројно стање стотина, водова и десетина и уједно извршене припреме за формирање батаљона.

У току 1875. године, кад је започео *васојевићки устанак*, од заграничних крупнијих јединица први је формиран "Бучички батаљон од шест чета, који је за све вријеме овог устанка дејствовао као једина формацијска јединица у овој области. Батаљон је, уз помоћ горњосељских и других устаника, постигао значајне побједе око Берана..."⁴²

Кад се устанак распламсао и ушао у своју "другу фазу", у пролеће 1876. формирају се још два прекограницна батаљона - *Горњосељски и Полички*.⁴³ Према изјавама старијаца у Горњим селима и Кршу Фемића, формиран је *Брзавски батаљон* у оквиру исте капетаније, пошто су ова два краја била удаљена и у току дугих зима били одвојени масивом Вуче.

41 М. Џапић, н.д. 464 и Г. Вуковић, н.д. 403.

42 Миодраг С. Јоксимовић, *Прилог проучавању војне организације на територији Васојевића (1850-1918)*, Војно историјски гласник, 3, Београд, 1986, 215.

43 Исто, 216; Иванградска комуна, 1967, 81.

О формирању Горњосељског батаљона досад познати подаци су доста штури и непотпуни, посебно о командном кадру чета, а водници водова и десечари се и не помињу, осим Сука Пешића. Основни подаци о Батаљону су:

"Батаљон Горњосељски (прекограницари) 1876-1878, јачине пет чета. Командант батаљона Радосав Раковић-Јелић, поткомандир Гаљо Раков Шћекић; командири чета официри народне војске Панто Пешић (погинуо код Ђурђевих ступова 1876), Петар Обрадовић.; десечар Суко Мерић (погинуо код Ђурђевих ступова 1876); барјактари Драго Милетин Обрадовић, Милета Шћекић...⁴⁴ Из ових непотпуних података остају многе нејасноће, прије свега око формацијског састава батаљона. Број чета у Горњим селима остао је исти и овом приликом, још од 1857. три чете. Иако немамо сигурних података, брзавске двије чете, колико их је тада било, биле су укључене у Горњосељски батаљон, те отуда батаљон броји "пет чета". Командни кадар у четама, водовима и десетинама често се мијењао услед погибија и рањавања, те тешко се могу пратити смјене и замјене. Према сјећањима у народу, за барјактара *Горњосељског батаљона* био је постављен Мијат Божовић. Ко је био командир Курикућке чете, послије Радосава Раковића, нема података, а претпоставља се да је могао бити, с обзиром на његове војничке заслуге, Марко Грујичин Шекуларац. У Лубницама се као стотинаши помињу још Павле Ојданић и Саво Делетин Пешић, послије смјене Петра Обрадовића. Послије погибије Панта Пешића, за командира Главатачке чете био је постављен Радојко Мијатов Божовић. Није запамћено како су текле смјене у Курикућкој чети.

Барјактарство у четама наследно су држала три братства: Обрадовићи у Лубничкој чети. Први барјактар био је Милета Милунов; њега је наслиједио син му Драго, а овог син му Никола. У Курикућкој чети - Шћекићи. Први барјактар био је Гаљан Раков. Њега је наслиједио син Кујо, а овог Милета Петров, овог Драгиша Радев, њега Владимир Милетин, а послије његове погибије брат му Велимир и био барјактар чете, а потом и батаљона на ратишту у Албанији. У Главатачкој чети барјактарство су држали Кораћи још од 1809. године, кад је додијељен Карађорђев барјак Лакићу на Вучу. Цају Кораћу потврдио је барјактарство књаз Данило 1857. године, а њега је наслиједио син Иван. Мијат Божовић није постављен по наслеђу за барјактара Батаљона, већ по истицању као јунак и народни паметар, али и као представник тада достаjakог братства Божовића, које је дало више угледних људи и ратника и четири генерације свештеника (што је у

44 М. Јоксимовић, и.д. 216.

ено вријеме било веома цијењено), који су се истицали као национални борци као поп Јован, поп Алекса и поп Радивоје.

Пошто је заведена црногорска власт и Доњи Васојевићи присаједињени Црној Гори, војвода Миљан предузео је енергичне мјере још 1857. на увођењу власти и реда у цијелом Горњем Полимљу. Строго је кажњавао преступнике, а најтеже и смрћу. У 1858. години, под притошком Русије и Француске, Турска је пристала на разграничење с Црном Гором, али тек послиje Граховске битке, у којој су Црногорци однијели сјајну побједу. Међународна комисија повукла је границу поред Колашина, Мушовића ријеком до на Кључ, а на сјевер до Шишког језера. Од Шишке граница је означена бјеласичком косом - врх Галице - Црна почивала изнад Лубница - Турија (Јаловица је остала у црногорску границу), а одатле ријеком Градишницом и Требачком ријеком до Лима. Ова граница подијелила је Горње Полимље на Горње и Доње Васојевиће. Горња села су и даље остала у турској граници, у оквиру Доњих Васојевића.

У пролеће 1861. године, по наређењу књаза Николе, војвода Миљан је организовао један одред од 300 момака и послao их у Србију. У том одреду пошло је око 18 момака из Горњих села, са Радосавом Раковићем и Ђоком Пешићем, на челу, који су, како се памти, били командри чета у Одреду.

Главни догађај у 1862. години био је рат између Црне Горе и Турске. На Горње Полимље тада су напале двије турске војске - од Мурина и Полимља, а друга од Рожаја и Бијелог Поља, подијељена у двије колоне, под командом Селим-паше. Обје војске војвода Миљан је сатро и повратио, а на Рудешу задобио сјајну битку, у којој је и сам Селим-паша погинуо. У припреми за одбрану од Селим-паше војвода Миљан оставио је горњосељске чете да мотре на покрете турске војске од Колашина. Пред напад Селим-паше на Нахију, 14. или 15. априла један одред турске војске пошао је из Колашина преко Раскрнице на Бјеласици у помоћ Турцима при нападу на Нахију. У брзом маршу бахато су "у љесима" ушли у заселак Лубница - Села и сишли у Трњине, на улазу у село, где су их спремно дочекале наше чете у засједи. Ту је започео крвави бој. За кратко вријеме бојиште је било прекривено турским лешевима и одред им преполовљен. Бој се наставио и преко цијelog села. У наступању Турци су палили куће и тежили да се пробију к Нахији. Устаници су се поново концентрисали код данашње основне школе и ту је започео нови бој. Нападнути с чела и зачеља, Турци су се избезумили и почели бјежати и крити се по

сеоским међама и шуми поред ријека. На Рашћу (храстова шума) погинуо им је по свој прилици командант, Скендер-бег, јер су га у току боја изузетно чували, те се по њему тај дио гаја и данас зове Скендер-бегово рашће. Остатак војске устаници су уништили преко Бастаха. Уништење турског одреда на Лубнице био је велики допринос побједи над Селим-пашом на Рудешу.

Хусеин Авни-паша, као главнокомандујући, није могао да се помири с поразима на Полимљу и у Доњој нахији. Поново је скupio велику војску "осам тabora низама и око 10.000 башбозука" и поново напао Нахију у мају (1862). Војвода Мильан није имао војске да се одупре толикој сили и Турци су окупирали цијелу Нахију и спалили манастир Бурђеве Ступове и разорили црквене конаке. Поново је наступило тешко стање за српски народ овога краја.

Стање под турском окупацијом све се више погоршавало из године у годину, па је дошло до Васојевићког устанка 1875. године. У непосредној припреми за устанак формиран је Бучички батаљон од шест чета, у чији су састав ушле и горњосељске чете. Батаљон је већ у августу водио тешке борбе око Берана, Горњосељски устаници запалили су турску караулу "кладару" на бруду Дуб изнад Лубница, коју су Турци подигли 1862. године према црногорској граници. На њеним темељима подигнута је нова кула - караула кулуком Горњосељана и других села, зидана од камена и креча, послије угушења устанка, осамдесетих година. Почетком 1876. формиран је Горњосељски батаљон и одмах ангажован у борбама око Берана, у којима је показао велике успјехе. О подвизима и учешћу Батаљона у многим бојевима по Нахији писао је Књаз Никола у свом *Дневнику*, називајући га "јуначки Горњосељски батаљон". Горњосељски устаници ратовали су под много неповољнијим условима од оних из Нахије, јер су били удаљени од кућа и породица и снадбијевање храном и другим потребама било је веома слабо или никакво. Жене су им носиле храну, обућу и понешто од одјеће од куће на положајима око Берана. У повратку често се нијесу враћале "празне", носиле би погинуле или рањене људе.

Са борбама ушло се и у 1877. годину, али под још тежим условима. За Горња села ова година била је кrvавa и погибельна. Послије пораза на Морачи, у повратку из Колашина преко Бјеласице, разбијена турска војска учинила је масакр у Горњим селима. Озлојеђени због великих губитака и погибије на Буковој пољани и на Морачи, тurski башбозук - Бихорци и Арнаути - у одступници су све пред собом уништавали. Становништво на које су наишли ставили су под нож, катуне и села спалили и сву стоку опљачкали. Само на Лапинској Бихорци су посјекли 12 људи, а други тврде да је посјечено 14, 16, па чак и 20 глава, јер су Турци њима "закитили" мост на Лиму у

Бијелом Польу. За неколико изгинулих на Лайнској знају се имена: Мердовића четворица - Ратко Арсенијев са два сина - Мильан од 19 година и Драгутин од 13 - и Ристо Радојев; Шћекића двојица - Радојко Петров и други непознат; два Милића из Лушца; два Петрића из Рујишта, а за имена осталих и из којих су села - не зна се. Неки од њих сахрањени су на Катунима у Суводолу, а више их је остало по Лайнској и Сувом пољу непокопани.

Збјег у Кривуљи задесила је иста судбина. Арнаутски башибозук нашао је на чобане са неколико хиљада оваца и друге стоке из Праћевца, Лубница, Застора, Црвљевина, Рујишта и из Нахије. Чобане које су ухватили на мјесту су сасјекли, а стоку опљачкали уз дивљачко халакање. Ту су изгинули Шћекићи: Саво, Станиша и Јован из Праћевца и Драгић из Црвљевина и још неколико људи из других села, чија се имена не памте и један из Заостра на Ледину више Праћевца, чији се гроб и данас тамо налази. Истог дана изгинуло је неколико људи из Нахије на ушћу Бастишице, "код лумера", у збјегу који је хитао у овамошње шуме. Новак Савов, момак од 25 година, из Праћевца, нашао се подаље од чобана и гледао погибију свога оца и осталих. И ако је био окружен Арнаутима, одабрао је и убио њиховог барјактара под барјаком, а потом између њих избјегао са упереном пушком, али тешко рањен.

Понесени великом пљачком стоке и покућства и посјеченим главама, башибозук се лагано кретао и уједно претраживао шуме. Пронашли су много збјегова и заробили око 300 чељади: из Праћевца 90, у збјеговима око Јеловице и Рупе више од стотину и из Заграда и других села око стотину роба. Поробљени народ Турци су смјестили у примитивне логоре, боље рећи тортове на Рудешу и на Лугама крај Берана, подаље од насеља. Жivot у логорима био је неподношљив. Завладала је глад и болест. Но, овај народ имао је и среће: Турци су ријетко надзирали логоре, осим неколико стражара које је било лако подмитити, па су до октобра сви избјегли. Књаз Никола сазнао је за страдања народа у Нахији, па је наредио војводи Мильану да све оне који су остали без домаћинства и стоке пошаље у Црну Гору на издржавање. Послије ослобођења Бара, народ је тамо пребачен и остао три године до 1880. године. Ратна 1877. година оставила је пустош и тешке посљедице у овом крају. Стари Горњосељани изговарали су с тешком сјетом: "Кrvava sedamdeset sedma"!

За погибију и разруу Горњих села војвода Мильан је окривио команду Горњосељског батаљона што није предузела заштиту становништва - да се пребаци у збјегове на Кому, а батаљон да се активира и приклучи његовим батаљонима на Матешеву. О свему је обавијестио и књаза Николу. Књаз је наредио војводи Мильану да одамх предузме строге мјере против команде батаљона и капетаније.

Војвода је преко љета деградирао чинова и смијенио с дужности командира батаљона Радосава Јелина и поткомандира Гаља Шћекића, а кажу и све стотинаше. Предузео је казнене мјере и према капетану Санчу Фемићу и команди Брзавског батаљона, како се памти и њих деградирао. Послије смјењивања команда батаљона, Војвода је увећао територију Горњосељског батаљона за неколико села: прикључио му је још Заград, Заостро, Крље, Рујшта и Црвљевине, а за командира (команданта) батаљона поставио је тада познатог јунака и паметара Голуба Добрашиноваћа из Заостра. Не зна се тачно кога је поставио за поткомандира и барјактара Батаљона. Голуб је и прије био готово увијек присутан у Горњим селима и на разним зборовима бивао централна личност, "његова се ријеч слушала и памтила". Он се потписује на разне дописе Књазу уз Радосава и Гаља као горњосељски првак. Губици Батаљона у рату 1875-1878. били су знатни, око 40 војника - према сјећањима старица. Према једном непотпуном податку два прекограницна батаљона - Опутно-рудински и Горњосељски скупа су изгубили 61 војника у том рату.

Поранине Џрилике -1878-1912. - У вријеме од 1877. до 1880. године Горња села остала су полупуста, а Заград и Праћевац готово пусти, пошто је становништво пошло на издржавање у Црну Гору. Повратком из Бара јуна 1880. закаснило се са сјетвом бијелих жита, те су најбоље њиве засијали хељдом. На брзину подигли су колибе и дубироге на спаљеним кућиштима и почели да се куће и прибављају нешто стоке. Следеће 1881. године, поред свих ранијих несрећа, народ Беранске нахије сналази још једна невоља. Турска власт доноси одлуку о регрутовању Срба у турску војску - низам. Наш народ није могао прихватити "пушку крвницу" која га је уништавала пет вјекова. Зато, младићи узети у попис за регрутацију беже у шуму или преко границе у Црну Гору. Од тада су Обрадовићи и Раковићи из Лубница пребјегли у Гриже, а једна породица Обрадовића тамо је пријешла још 1862. године, послије долaska турске посаде у Лубнице. У Грижама су подигли куће, разорали ливаде и сијали бијела жита и кромпир. Касније се накупило више њих, те су оформили своју војну јединицу - вод - који је Обласна капетанija из Андријевице прикључила Требачкој чети и добили статус регуларне црногорске јединице. Добили су оружје и униформе и редовно следовање. Са Четом су ишли у акције дуж границе, а посебно су били активни према граници на Бјеласици. Вод је био страх за турски аскер на караули у Лубницима. Из ове јединице регрутован је и први старјешински кадар у Горњим селима. Из одметништва са Грижа примљени су у официрску школу на Цетињу Обрадовићи - Миљан и Марко. Књаз Никола послao је Мира Папина Обрадовића у војну академију у Русији коју је успјешно завршио и показао се као врстан борац и војни старјешина. Погинуо је 1904. године.

ине у руско-јапанском рату на Далеком истоку као официр руске армије. Књаз је послао и Богдана Вучетина Обрадовића на богословску академију у Петроград, али је није завршио због укидања стипендије, и морао се вратити.

По злу запамћен берански кајмекам Мурат-ага Ганић из Рожаја, поријеклом Куч, Србин, појачава притисак на главаре и становништво, а посебно на сеоске муктаре (кметове) које су затварали и терорисали, да прикупљају заостале феудалне обавезе и "царске порезе". Почетком марта 1883. године похапили су све народне прваке са Пантом Цемовићем на челу. У тим рацијама из Горњих села похапили су десетак људи, све сеоске муктаре и народне прваке: Голуба Добрашиновића, Томаша Пешића, Новака Шћекића (Раичевића), Радована Обрадовића, Мија Шћекића, Радојка Божовића и др. и дуго остали у тамници. Хапшењем невиних људи народ је још више губио вјеру у турску власт и њихово позивање на "мир и ред", те нико није хтио да излази на берански пазар, па иако су од тога имали велике штете, јер није било других пазара за продају стоке и другу трговину.

Непријатељско држање кајмекама Мурат-аге Ганића према нашем становништву довело је до усијања прилика 1881-1886. године, па је народ био спреман на поновни устанак. Тако је за стање у Доњим Васојевићима био забринут и цетињски двор. И сам Књаз био је против и најмањег отпора турским властима, па војвода Божо Петровић пријети доњовасојевићким главарима да не ремете мир. Књаз и цио цетињски двор гледали су на Доње Васојевиће с великим дозом неповјерења, зато што су се плашили њихове везе са Србијом, па иако је цио народ ових крајева потицаша од црногорских племена и животно везан за Црну Гору. Но, истина је, наш народ гајио је велике симпатије и према братској Србији, јер смо Срби и српског рода, и није правио никакве разлике између два српска рода, без обзира на интересе једног или другог двора. Понесен националним поносом и борбом за ослобођење испод вјековног азијатског ропства, наши преци масовно су остављали главе у јуришima уз ратне покличе: "Напријед ко је Србин!"

Осамдесетих и деведесетих година израстају нове генерације младих људи, учени и васпитавани уз праваке овога краја: Радосава Јелина, Гаља Шћекића, Голуба Добрашиновића, Вучете и Петра-Папе Обрадовића и још јаке групе ентузијаста и храбрих људи - Обрадовића, попа Николе Пешића, Мијата и Радојка, попа Алексе и попа Радивоја - Божовића, Цаја Кораћа, Ратка Мердовића и др. Предвод-

ник те младе генерације био је Томаш Пешић, који је још из младих дана израстао у народног трибуна.

Године 1897. опет је дошло до неподношљивог стања. Следеће 1898. године долази до оружаних борби између устаника и стајаће турске војске - низама из Берана. Тада су Турци попалили сва околна села, кад "није остало ни кокошара", те су ту побуну назвали "кокошињи рат". Хтјели су да још запале манастир Ђурђеве Ступове. За одбрану манастира јавило се 26 или 28 добровољаца. Из Горњих села пријавило се седам добровољаца, пет Шћекића и два Обрадовића: Шћекићи - Миљан, Раденко и Велиша из Курикућа и Новак и Богдан из Праћевца и Обрадовићи - Баћко и Зарија. Под насловом *Започинци*, Драгиша Боричић о њима је записао: "Побише се Срби противу Турака у Беранској нахији 1898. године. Хтјели Турци да запале манастир Ђурђеве Стубове код Берана. Ријеше се да у цркви умру или је одбране (слиједи списак)... Поп Максим исповиједи и причести заточенике цркве и олтара. Затим затворише и замандалише изнутра црквена врата. И тако крвничка рука не таче цркву, док би боја, а послије настаде умир."⁴⁵ Мир је био и даље привидан. Незадовољство је опет узимало маха. Главари су настојали да прибаве што више оружја, а посебно пушке "острагуше" чувене "московке", преко Андријевачке капетаније, у строгој тајности. Пописано је све мушки становништво од 16 до 60 година и распоређене по јединицама. Пред балкански рат биле су извршене све припреме. За команданта Горњосељског батаљона био је постављен Томаш Пешић, миљеник и узданица Голуба Добрашиновића.

ДАНАШЊА НАСЕЉА

Села у Горњим селима настала су у средњем вијеку, у вријеме настанка прве српске државе. На то упућују српски помени (Заград) и турске пописне листине (свих села, осим Бастиха). Сва данашња села носе стара имена, осим Бастиха, што говори да је постајао континуитет између старијег и млађег становништва. Данашња насеља налазе се, углавном, тамо где су била и стара, само што су се нека проширила на површима и долинским странама.

1. Положај и тип насеља. На положај насеља у Горњим селима утицали су рељеф, воде, квалитет земљишта и распоред површина које се могу обраћивати и користити као испаше. Због тога су се

45 Драгиша Боричић, *Историја Косова*, Скопље, 1929, 122.

насеља развила у рјечним проширењима (Лубнице и Курикуће), на долинским странама Бистрице, Гуњаре, Заградске ријеке и Басташице (Бастахе, Праћевац, Главаца, Вуче и Заград), а дјелимично на површима и билима (горњи дјелови Бастаха, Вуче и Заграда).

Рељеф је утицао на тип насеља. У Лубницама и Курикућама куће су груписане у проширењима, највећим дијелом у равни, а дијелом и на њиховим ободима. Остало села су разбијеног типа, права планинска насеља. Куће су обично подизане при врху окућнице, на мањим или већим удаљеностима, при чему се водило рачуна и о испусту за стоку и подизању стаја. С порастом броја становништва, увећаван је број кућа, али највише ободом села, досежући до средишњих дјелова планинских страна и знатне надморске висине (горњи дјелови села Вуче и Десин До и до 1.300 m). Таква домаћинства морала су се готово искључиво бавити сточарством, јер су им боље површине за гајење житарица недостјале.

Горњосељска села су, углавном, мала. Једино Лубнице имају више од 100 домаћинстава, а остала села од 30 до 80. Овако мала насеља условили су мали простори и разуђени рељеф на којима су се насеља развијала. Свако село одвојено је природним границама: високим билима и косама, ријекама и потоцима и шумским појасевима, од којих се села нијесу могла ширити, те је пренасељеност постала проблем.

Од свих села, због свог положаја већи значај имају само Лубнице. Ту су се од вајкада укрштали путеви, а село је заузимало средишњи положај међу другим насељима.

2. Куће и помоћне зграде. - Развој куће у овом крају, као у осталим крајевима шире области, зависио је од економских и историјских услова. У средњем вијеку било је саграђено више крупних зграда од камена и креча, на ободима данашњих села и високој планини, а такође и пет шест цркава с пратећим зградама. Али, све је то под турском окупацијом порушено и нестало. Од половине XVII вијека у овом крају зна се само за куће брвнаре, дубирог и куће поземљуше са огњиштем, до савремене брвнаре над избом, која је раније зидана иловачом, а касније кречом.

У прошлом вијеку, посебно од 1853. године, кад се Горње Полимље за једну деценију отрgło испод турске власти, осјетио се мали напредак у грађењу кућа. Масовније се почела градити кућа брвнара над избом. Предност је била у томе што је соба над избом морала да има под од отесаних подница, док је у поземљуши (без соба) под био набијен глином. Кажу, кад су Турци спалили Горња села 1877, више од половине кућа биле су добре куће брвнаре над избом. Људи су тада имали велика искуства у грађењу оваквих кућа. Послије тог тешког и кrvavog рата, кад се народ вратио из збегова - из Бара - и кад се "опоравио", људи су подизали још боље куће брвнаре, обавезно

над избом. Грађене су од тесане грађе и лијепо (пилом) усјечене. Неке од тих кућа очуване су до педесетих година. На њима се видјело да су тадањи мајстори имали добро искуство: поднице су биле под "теразијом" (виском) отесане и усјечене у "слијепи сјек". У сваку подницу било је уврћено по 3-5 мажданаца (вертикалних клинова) са обе стране. Како није било ексера, а ковані су били скупи, мјесто њих закивали су подове, рогове и баскије у рогове сувим буковим клиновима кроз сврдлом уврћене рупе, пречника 15-20 mm. За подове су користили "женске" стругове и у удобљеним каналима постављали шипила ради заштите од хладноће и задаха из избе. Врата и диреке око врата и прозора са спољне стране украсавали су дијагоналним зарезима, а на неким кућама, ради лјепшег изгледа, између прозора споља, постављали су усправне диреке преко брвна и украсавали их различитим зарезима. Куће су тада биле покривене ражаном сламом, тако да су руковети сламе, претходно потопљене у растворени креч, добро подшиване дугачким прућем и везиване за баскије, које су по роговима постављане на размацима од око 25 cm. Са обе стране сљемена на врху куће постављани су израђени крстови, као симбол вјерске и националне припадности.

Код старих брвнара изба и соба изнад ње увјек су биле исте величине. "Кућа" ("кухиња") настављала се на земљи и заузимала пола простора куће. Уз собу је грађена често и по једна мала одја, звана "ћиљер" или "клијет". Соба је морала бити пространа и служила је за спавање чељади. У њу су жене постављале разбој, а зими би проводили слободно вријеме домаћа чељад и комшије који би долазили на посједак. Ту су дочекивани и гости. Служила је и као трпезарија. Прозори су били веома мали, квадратног облика, обично 20 - 30 cm. На њих су стављали најчешће очишћене коже јарета, јагњета или зечју кожу. За освјетљење су ноћу користили луч или лој. У соби су била одређена мјеста за оставе. У прочељу собе постављан је чивилук о који су мушкирци вјешали оружје, а испод њега за старјешину куће простирали су пустању од овна угича или кожу од медвједа. У угловима собе до прозора постављане су мале поличице, зване "раф", које су служиле за оставу најважнијих ствари мушкираца - разних потврда, признаница, важних документата и сл. Послије увођења пиле за пилење трупаца, соба је патосана и даском, дебелом 5-6 cm. Горњи под у соби, тзв. "шашовци", прављен је од букових дашчица, цјепаних четвртина. Са дебље стране, до коре, удобљиван је канал "женским" стругом у који би се постављао тањи, шпицасти дио "шашоваца". Овакве дашчице биле су дуге 80 cm.

У средишњем дијелу "куће" било је огњиште и прибор за печење хљеба и кување. Изнад огњишта висиле су вериге, окачене о "черен". Имућнији породице добављале су од ковача гвоздене сантраче и

уграђивали их у огњишта за наслон дрва. На прегради између собе и "куће" била је озидана фуруна, са отвором за ложење у "кући". У горњем ћошку "куће" постављали су "долап" за брашно са више преграда, наћве, чабар за воду, котлове разних величина и друго посуђе које су имали. До "великих врата" била је "перда" иза које је обично лежао коњ. Поред њега у "кући" обично је спавао неки од људи с пушком поред себе, пошто су крађе коња биле честе. Изба је служила као штала за стоку, или као остава. Ради сигурности од хајдуције постављали су јака врата с кованим багламама и дуплим мандалима или засунима, која су затварана из собе. Наспрам "великих" била су "мала врата", обоја на странама "куће". Новија брвнара имала је и "ајат", који је имао улогу данашње терасе.

Између два свјетска рата, нове брвнаре биле су дотјеријане, с више соба и покривене шиндром. У куће су масовно уношene плехане фуруне, а нешто касније и шпорети, те "кућа" (стара кухиња) губи вјековни значај. Од увођења шпорета у кућу, жене се ослобађају мукотрпног посла око печења хљеба на огњишту и у црепуљама, а мушкирци бројних бремена дрва које су морали свакодневно вући из шуме. Зиданих кућа готово да није било, што је израз слабе економске моћи становништва и беспућа овога краја.

Прави препород у градњи кућа, Горња села су доживјела послије изградње колског пута Иванград-Лубница. Од тада подижу се планске куће. Приземља се најчешће зидају од камена, спрат од цигле или блока (опека) и покривају се цријепом или салонитом, а понекад и алуминијским таблама. У Лубницама посебно се истичу зграде: мјесна канцеларија, осмогодишња школа, задружна зграда из два дијела, здравствена станица и пошта. Међутим, поред нових, могу се видjetи и старији типови кућа у свим селима.

Сјоредне зграде подизане су уз сваку кућу. Њихов број и квалитет зависили су од задруге у породици, могућности, броја и врсте стоке коју је домаћинство држало. Првобитно, око куће су подизани дубирози - покривени сламом или папратом, и кошаре - покривене лубом. Поред помоћних зграда подизали су прибоје (прислоне) за овце ако би зимили у селу. Кућу задружног домаћинства пратио је комплекс помоћних зграда у вријеме развијеног сточарства. Послије појаве кукуруза и кромпира, праве се и кошеви за кукуруз и трапови за кромпир. У новије вријеме подижу се планске штале од тврдог материјала.

Привремена насеља подижу се на већим висинама, где су услови живота и рада неповољни за стални боравак. Према намјени, можемо их подијелити у дviјe групе: станове у сеоским атарима и катуне на високим планинама. У атарима села подижу се станови (колибе) на

њивама где борави стока ради ћубрења и испаше. Тамо сточари одлазе у пролеће и у јесен, по силаску с катуна.

Катуни, као привремена насеља, формирали су се од давнина у предјелу високе планине. Настали су на мјестима одакле се најлакше могу користити пашијаци, где је мјесто заклоњено од вјетрова и где има воде. Станови (колибе) у катунима граде се од дрвене грађе. Савременији станови граде се од лијепо остесаних подница, усјечених у сјек и покривених даском дугом око 2 м или шиндром. Сточари који држе више стоке имају по два стана - огњар и мљекар. Поред стана граде телечар, јагањчар и торове за стоку. Ноћу тор чувају пси, али често поред тора спава и чобанин у кућеру.

Раније, кад је било мало коња за пренос сијена, сточари су морали зазимити овце у планини. Зато су подизани зимски конаци, обично куће поземљуше или дубирози. Поред зимског конака чобани су подизали прибоје (слон, прислон), посебно сваки за своје стадо, али један уз други, од букових прошкы дужине до 3 м. Прошке би нагињали унутра за цијели метар од основице, да би добили заклон од падавина и вјетра.

3. Привредно и административно средиште. - Горњих села су Лубнице. Управно средиште било је овдје још од отцјепљења Беранске нахије од Турске 1853-1862, а такође и послије 1912. и све до наших дана. Послије балканског рата Горња села су била посебна општина све до 1938, кад је приклучена Манастирској општини. Општина је обновљена послије Другог светског рата и остала је све до спајања срезова у Црној Гори.

Привредна активност се углавном обављала у Беранама, јер у Лубницама нема сточне пијаце или каквих производних и откупних предuzeћа. Постоје само двије-три мале продавнице, које ни издалека не могу подмирити потребе становништва.

Лубнице

Лубнице су најстарије насеље у Горњим селима. Ово село, на ставама трију ријека, пружало је највише услова за живот људи. Иако је долинска раван била пресута ледничким наносима са Бјеласице и обрасла у густу шикару, долинске стране су пружале повољне услове за људска станишта. Прва насеља јављају се ободом села: Камењача, Иловик, Села, Љубљенац, Биковица, Црешњица и Поткрајница. Трагови тих насеља били су дugo видљиви, али су уништени радом каснијих становника. Привредна активност становништва у то вријеме

била је знатна. Поред развијеног сточарења и примитивне земљорадње, копана је и изливана руда на оближњем брду Рудишта, а на Биковцу и Поткрајници изгледа да су постојале неке ковачнице. Најважнији споменик материјалне културе Лубница и цијелог краја је, свакако, рушевине цркве Св.Јање. Црква је била духовни, политички и управни центар овога краја, и за вријеме српске државе и послије њеног пада у турско ропство. У Лубницама су се укрштали многи путеви и са стране Бјеласице и прибрежних села и од Ђурђевих Ступова и других дјелова котлине. Било их је много, чак више него што их данас има. Главни су и данас употребљиви или се простиру истим правцима као некада, као преко Јеловице, Шишке, Вуче к Заграду и Рожаца, а на њих су се насллањали многи споредни, чији су трагови и данас видљви. Предања тврде како су кола саобраћала од манастира Ђурђеви Ступови преко Рожаца, а одатле је један крак пута ишао ка Лубницама преко Бастваха, а други према Заграду и Самограду преко масива Вуче.

Колико су Лубнице старо насеље, потврђује турски попис (дефтер) из 1485. године за Нахију Будимљу. Према том попису, сви домаћини из села "нијесу се пријавили на попис", пошто нијесу признавали турску власт. Од пописаних, Лубнице су бројале домова 10, бећара (самаца) 7 и удова 2, а плаћали су на име прихода 966 акчи пореза. Село се помиње под именом Лумница (Ламеница или Луменица), те "очигледно да је ријеч о погрешно убиљеженом називу данашњег села Лубнице".⁴⁶ Вијек и по послије овог помена о Лубницама, доселили су први Обрадовићи и наслиједили стари назив села - Лубнице.

Каснијим турским пописом Нахије Будимља из 1582/83. године, Лубнице се помињу као село са 37 кућа, овога пута више за 18 кућа. То је само првидно повећање броја кућа, јер се за протекли вијек под окупацијом ниједно село у Нахији Будимља није увећавало. Удаљено од главног полимског пута и центара турске власти у Нахији и Бихору, таворило је, као и остала села, са приближно истим бројем кућа.⁴⁷ Лубнице се, такође, много касније, са осталим селима помиње у Поменику манастира Шудикове под именом Лубница.⁴⁸ Дакле, поуздано можемо тврдити да су Лубнице као насеље постојале још у XIX вијеку, упоредо са Заградом.

46 Др М. Дашић, *Друштвено-јоплишчке прилike на територији данашње сјевероисточне Црне Горе од друге половине XV до краја XVII вијека*, Историјски, записци, бр.1-2, Титоград, 1986, Др Милицав Лутовац, Научна и испаучна скватања и методи, Београд, 1960.

47 Др М. Дашић, и.д. 45.

48 Др М. Лутовац, *Иванградска (Беранска) котлина*, 104.

О имену села круже двије верзије. По једној, коју су изнели поп Б.Лалевић и Иван Протић, Лубнице, као планинско насеље у шумовитом крају, добиле су име по томе што су ти давнашњи становници гулили (дрли) луб (кору) са смрче и њом покривали куће, станове, помоћне зграде и трнке. Отуда, кажу, од ријечи луб село је добило име Лубнице, што значи: куће у селу подигнуте од дрвене грађе и покривене лубом.⁴⁹ И Вук Каракић је записао да се кућа, направљена од дрвета и покривена лубом, зове "лубњача".⁵⁰ Међутим, по казивању стarih Лубничана село је добило име на други начин: Лубнице су биле састављене од неколико заселака. Данашњи равни дио села није се могао насељити. Тамо су били лугови, обрасли у јошија и драчу и цијелом површином прекривени великим наносима крупног камена - облутка - које су сељаци звали Лужине. У Лужине су тјерали стоку на пашу и сјекли дрва за огријев. Од тог назива - Лужине - село је добило име Лужнице, а касније (од основе луг) - Лубнице.

Топоними. - Село Лубнице обилује мноштвом имена - назива на ужем и ширем простору села, од којих смо забележили један дио, и то:

Засеоци: Камењача, Ивовик, Љубљенац, Баћина лука, Села, Биковац (са додатним називима - Баћчина окућница и Јошевик) и Црешњица. Сва имена су стара. Имена Згаришта и Палежа подсећају на паљевине села за вријеме турске окупације. У том крају су још и поток - Крушчица, Отова ливада, Чашице (каменита коса према Дубравама).

У предјелу Камењаче: Крстац, Пруживовци, Растворац (стари гајеви) и у његовом средишту - Скендер-бегово рашиће (како се у селу памти - мјесто где је погинуо заповједник турског одреда у боју на Лубнице 1862.г.). У предјелу Ивовика: Братоњин врх, Веља раван, Чучин камен. У предјелу Љубљенца: Баћина лука, Лазетина, Трубиоц (име упућује као да је ту било мјесто војничког зборишта), потом Затрље (лука и њиве поред Јеловице где се заметнуо бој између Горњосељана и Турака - Колашинца 1862). Пиров лаз (ливаде), Буквица, Удовиница (стијена, где су изгинули Обрадовићи), Појатишта (стари катун и појила), Вељи до, Средња стијена, Побрђе, Греда, Ратиње, Вртијељка, Асанов до, Раичево буче...

Дуб (осјека Ољина брда с оштрим падом к ријеци Суводолу. Ово истурено брдо са косом Ољина брда увијек је имало стратешки значај за цио овај крај). Сјеверно од Дуба су Алуге (пролећни и јесењи катун), Марина вода (извор) и др.

Села - старо насеље, Кана Бара (старо насеље), Водотрес (врело са околином), Копито (потез равног земљишта, добио име по уклесаном отиску коњског копита са потковицом на крупнијем положеном креч-

49 Поп Богдан Лалевић и Иван Протић, *Васојевини у шурској земљи*, Београд, СКА, 1905, 722.

50 Вук Ст. Каракић, *Српски речник*, Нолит, Београд, 1969, 334.

њаку), Стопица (као отисак људске ноге у камену. За Копито и Стопицу везане су легенде како је овим путем пролазио свети Сава и оставио трага у камену). У непосредној близини су Топовишта (по легенди ода- тле је жупан из Будимље "топовима тукао жупана из Самограда у Жупанску пећину..."), Орји крш (стијена).

Границе (у народу се чује како је туда некада пролазила нека граница), Стража (коса, обрасла у четинарску шуму. На њој има трагова неких стarih грађевина и кажу да је ту "стајала стража према граници"). Руда (име по копању и ливењу руде у средњем вијеку), Стубица (каменита страна кречњачког састава на јужној страни Лубница, већином обрасла у четинаре), Браџанвица (пећина)...

Вуков мрамор (коса изнад Забрда, где је погинуо неки хајдук Вук), Забрда (стари назив, њиве и орнице иза брда Биковца), Тује (претежно букова шума с мјестимичним четинарима, страна према Бистрици и Мерића вралу), Краљева лазина (зараван на страни Забрда, поред Краљева потока. Ту су се, кажу, сукобиле војске два жупана - Немањић из Будимље и Латина из Самограда. Немањић је побиједио. Противничку војску је затро, а жупана, по другима - краља - заробио, повио га у колијевку да би га понизио, а затим га задавио... Од тада поток се зове Краљев, а мјесто где се одиграла битка - Краљева лазина), Међећајама (по леглу медвједа у Краљевом потоку), Петронијевића њиве, Латински јаз (изведен са Границког потока још у средњем вијеку, највјероватније за потребе рударења или ковачког заната), Биковаш (страна брда окренута к Лубницама, најинтересантнији стари заселак. По предању, био је рударско мјесто и имао ковачницу), Башчино кућиште (на страни Јеловице, поред Јошевика, име старо), Јошевик (извор и ливаде), Станкина вода (извор)...

У долинској равни села има мало имена. Село се и данас дијели на дviјe махале - на Горњу и Доњу. На десној страни ријеке Јеловица издваја се заселак Поткрајница. И ту је било неко старо насеље, ковачница, воденица и ваљаоница, али трагови су уништени.

Праћевац

Село Праћевац се налази на југоисточној страни Лубница, са обје стране ријеке Бистрице. Више од дviјe трећине села (по простору и броју дома) налази се на десној страни ријеке и зове се Праћевац у ужем појму, а други дио (7 дома) насеља налази се на лијевој страни, која се назива Кржуље. Цијело село данас броји 40 дома, од којих су неки власници привремено одсутни.

Данашње насеље Праћевца формирало је на негдашњој највишој тераси Бистрице. Страна према ријеци, као базис тераси, готово да

нема камене подлоге, те су одрон и ерозија скоро сасвим измијенили њен рељеф. Једини камени шкриљасти гребен полази од Бистрице код моста (као наставак са супротне стране ријеке), наставља се средишњим дијелом села и веже за камениту главицу - Главу. Овај гребен дијели село на два дијела - јужни и сјеверни, у којима се процес ерозије и даље наставља. Посебно је лабилан јужни дио, јер је подводан и без камене подлоге. Обично у вријеме великих поводњи попречно земљиште "пуца", мјестимично се осјећају расједи и наочи-глед клизи према ријечи. Зато би било неопходно одржавати шумски појас доњом страном села да би се успорио процес клизања. С јужне и западне стране село опасује четинарска шума и спушта се Краљевим потоком до ријеке Бистрице.

Кржуље као заселак Праћевца, такође се налази на једној нижој недограђеној тераси Басташице и Бистрице, пружајући се правцем сјевер-југ. Та тераса је данас деформисана ерозијама према објема ријекама. Опасују га букове шуме са сјевера (Котлишта), са истока и југоистока мјешовита и храстова шума. Има мало обараџиве земље, те се допуњује обрадивом земљом на Планиници и Дебељаку. Кржуље и Дебељак су била стара средњевјековна насеља, од којих су остала два стара гробља и црквина. Предања су тврдила да су Кржуље, Дебељак, Раичев до, Међуријеч и Праћевац (стари дио села - у данашњим Ливадама) били једно село и црквени "вакуф". Заиста, на овом простору постала су двије цркве, а имали су и заједничко гробље на Дебељаку.

Ријека Бистрица испод Праћевца тече правцем северозапад - југоисток и дубоком удoliniom одваја Праћевац од Кржуља и Бастаха. Овим дијелом њене стране су веома стрме, равни готово и нема, те су се насеља формирала високо изнад рјечног корита, на средњим дјеловима. У овом дијелу Бистрица прима мноштво поточића - Краљев поток, Басташицу и Праћевачко врело, са којих су изведени многи јазови на страни Праћевца, Кржуља и Бастаха. Страна Праћевца окренута према југоистоку плоднија је и воће добро успијева.

Праћевац је средњевјековно насеље, које се првобитно формирало испод данашњег села, на најнижој тераси - у Кућиштима и Ливадама. Са Бастасима и Кржуљама село је повезано мостом на Бистрици, званим "Маџурски мост". На праћевачкој страни пут је и данас видљив од старог моста. У Ливадама и Кућиштима сачувано је неколико стarih кућишта, чији се темељи од зида и данас виде. На Ливадама је била ковачница⁵¹ која је служила за потребе ових насеља. Од

51 Мјесто се и раније зало Ковачница, сада заборављено. Да бисмо провјерили предање, на овом мјесту потражили смо и нашли угљен, пепео и одјечеке метала. Темељи те старе ковачнице и данас су потпуно очувани.

нестанка тог старог становништва, овдје није више обнављано насеље нити је земљиште орано, те су трагови кућа и обраде земље доста добро очувани.

Горња тераса, на којој је формирano садашње насеље, била је обрасла у шуму и дивљаке. Само равни дио око данашње Улице обрађиван је (а то се види по силним надорима и складовима који су временом нарастали) и био ријетко насељен. Тај дио села звао се Мали вотњак, по многобројном дивљем воћу. Стара предања готово сва су везана за Мали вотњак, а мало за Праћевац. На Малом вотњаку дugo су живјели преци данашњих Ојданића и Алексића из Лубница - Шћекића, по чијем се трагу и стари Раич доселио у Праћевац. Из овог дијела села сјекли су грађу и дрва и вукли к старом селу. И данас је потпуно очуван возник низ Бријег у Кућиштима који је слизио на Старо гробље, а поред њега уочава се стари кривудави пут.

Име села Праћевац, такође је старо. Колико се могло препознати, први пут се помиње турским пописом 1485. године, под нејасним именом Парице, са 8 домаћина, 2 бећара и 1 удовом, свега 11 кућа, а плаћали су порез на приходе од 862 акче.⁵² Др М. Дашић сматра да је Праћевац "вјероватно 1485. године погрешно уписано село Парица". Другим пописом 1582/83 у преводу код Полимског музеја (у рукопису) помиње се под готово правим именом - Праћевац са 12 кућа и једним кнезом са бератом.

Праћевац се помиње и у Поменику манастира Шудикове под именом Праћевц. Он се помиње и у једном запису на корицама једне књиге - Октоиха и гласи: "От битиа в лето 1598 приложи си Охтои Радуо Радуновић од села Праћевца... храму с(в)е таго великом(у)ченику... Георгија..."⁵³. Стари Шћекићи са Залоквице су тврдили да је Праћевац добио име по праћењу ага од Горњих села преко Малог вотњака, ка Коњску. Међутим, то се догађало тек од друге половине XVIII вијека, кад су Горњесељани морали давати гусињским агама пратњу преко Мртвила, негдје до Буча, а име селу је знатно старије.

Топоними. - Иако је село мало, дијели се на неколико заселака: Кржуље, Улица, Крчевине, Бара, Брежје и Крња јела. У селу су важнији називи: Гњионик (изнад Гробља где се некада вадила гњила за црепуље), Глебећа бара (барљиве ливаде), Кућишта и Ливаде (тамо је било најстарије насеље - Праћевац), Вођенички луг (поред Бистрице, на коме је била стara воденица и прије Раича; трагови су још уочљиви). Старо гробље (основано послиje 1880. г, кад су се сељани вратили из Бара и у њему се сахрањивали све до Првог свјетског рата), Заноге

52 М. Дашић, и. д. 24-25.

53 Бранко Цвијетић, Записи у цркви св. Николе у Никољцу код Бијелој Польја, Скопље, 1935, 241, рег.бр.15.

(ливаде и газ на Бистрици), Прканец (успон на путу до данашњег Великог моста), Расаде (ливаде), Ковачница (Тамо су трагови старе ковачнице).

Са сјеверозападне стране: Краљев поток и Краљева лазина, Усов мрамор (мања камена главица изнад Краљева потока, где је погинуо од хајдука неки Турчин Усо (кажу - ага), Усовине (мјешовита шума на праћевачкој страни испод старог пута. Име као и Усов мрамор, од имена Усо). Са западне стране: Ледина мала и Велика ледина, Јоше (ливаде, јошија и љескари), Глава (старо име, каменита главица, шумом покривена, изнад села, а често је зову и Раичева глава).

Са јужне стране: Оманска коса и Оманов лаз (стара имена, настала по љековитој биљци - оману, регистрована као: *Inula helenium* L. Морачки до, Морачка паљевина, Морачки крш (висока стијена испод Равни, а имена потичу од биљке "морач" која има веома јак и пријатан мирис. Кад би пушачима нестао дуван, сушили би морач и пушили га). Чивиталка (коса изнад Оманова лаза, име по трави "чивиту" која има лош задах), Шиба (букова шума испод Морачког крша), Оштри крш и Вођенички крш (високе стијене, прва у Морачком долу, друга - изнад врела), Расадник (простор око школе, име је старо), Ракија (извор испод Расадника, познат по добром квалитету воде - "чист ка' ракија"), Каменита чесма (у Ливадама, извор који је служио старом насељу Праћевац, а чесма је била исклесана од камена, коју је нашао и стари Раич кад се доселио у Праћевац. Уништили су је чобани послије Другог свјетског рата).

У предјелу Куцине горе: Куцина гора (прастара четинарска шума с дијелом букове шуме, од Страже и Лучила до Мртвила и Коњска. Поријекло имена се не зна, мада постоји стара изрека: "У ту гору и ђаволи се куце", која сведочи о томе колико је била неприступачна, па јој отуда и име), Катафе (мање проширење, лаз, у доњем дијелу Куцине горе. Ту су неке породице из Праћевца и других села, које нијесу пошли за Бар 1877. подигле привремене колибе - катафе и у њима осталие пуне три године, склањајући се од Турака. Простор око лазине искрчили су и сијали бијела жита. Трагови се и данас виде), Радунова вода (Горњи и Доњи извор у Центру Куцине горе. Име јој је везано за Радуновиће из старог Праћевца, који се помињу у запису и цркви Никольац), Велико корито (јак извор на доста равној лазини на којем лети чобани напајају стоку. Поред њега од давнина води пут од Праћевца и Равни на Радунову воду, Бабов лаз к Турији и Јеловици. Испод овог извора јављају се многи извори све до Катафа, па се тај дио шуме зове - Баре), Шоговац (висораван, ливаде, окружене крстатом гором на прелазу између Куцине горе и Коњска. То је био први катун Шћекића из Праћевца и Курикућа по досељењу у Горња села. Име му је веома старо. Чују се неке претпоставке да је ту била нека паганска богомоља предсловенског сточарског становништва), Требљевине и Долови (топоними уско везани за име Шоговац, данас шума. Овдје и по дотичним Струговима видљиви су остаци некадашњих насеља, гумна и трагови обраде земље).

На страни Равни: Равни (пролећни и јесењи катун Праћевца, на домаку Коњска), Главица (зарањена главица, увијек коришћена за гумно, од које се на источној страни стрмоглаво спушта страна до Бистрице), Врело (два извора изнад стијена Орљака и Дубова, једини на катуну Равни), Орљак (највиша стијена у овом крају, изнад Мртвилачког потока. Име је старо. У средишту стијене и данас је гнијездо орлова у малом запећку), Дубово (стијена поред Орљака, које раздваја поточић од Врела), Прла (шума), Стругови (окомита страна, обрасла у шуми, од Дубова, између Мртвилачког потока и косе Требљевина до Шоговца), Мртвила (четинарска шума, запаљена 1946. г., касније обновљена саћењем и природним прирастом четинара. Име је старо. Кажу, то је увијек била прашума, "легло вука и 'ајдука").

Коњско (1566 м, нижа планина. Име јој потиче из средњег вијека. По једном казивању - ту су Немањићи - жупани из Будимље - напасали коње, па је као неки знак у стијени уклесана "коњска глава", које сада нема. По том казивању, то је био "коњски катун", па отуда и име планини), Заглавак (1313 м, каменита и шумом обрасла главица на рубу Коњског брда према Бистрици, позната по удару громова), Забарска главица (купаста главица на билу Коњска, на излазу од Шоговца; име је старо), Смрдан (ливаде, сјеверна страна Коњска, изнад Мртвила), Настазловач (име компликовано и нејасно, ливаде на ЈИ страни од Шоговца, са два извора од којих је један у средишту, а други и јачи у подножју. Ту је, кажу, био неки стари катун), Прозори (високе стијене источно од Мртвила, које се окомито спуштају ка Маковиштима. У средишњем дијелу највише стијене постоје два кружна отвора у облику прозора, по којим је стијена добила име).

У предјелу Кржуља: Соко (старо име, маркантна тачка - 1422 м, на билу - вијенцу Штаревца - 1472 м), Бањица (старо име), Планиница (деминтив од израза планина, стари катун с познатом Чобанском пећином, иначе безводан крај; најближи извори су јој Бунара и Чукарићи у предјелу Сокола), Бунара (едини извор између Планинице и Дебељака), Чобанска пећина (на рубу Планинице, изнад Међећег дOLA, с дубоким каналом. У пећини су стари чобани зимовили са стоком. На овој страни има још много пећина), Дебељак (у средњем вијеку био је насељен и имао цркву и гробље), Шарена плоча (истурена стијена изнад црквине на Дебељаку на коју је урезано неколико крстова), Кобилин до (шума), Котлишта (шума по којој има трагова стarih насеља и путева).

Поред ријеке Бистрице истичу се називи: Међуријеч (истурени дио Раичевог дola на ставама ријеке Басташице са Бистрицом, увијек насељен), Горња Нукова лазина и Доња Нукова лазина (имена стара, потичу од личног имена), Горња и Доња Ђукина пећина (по наслијеђеној причи о два сина Ади-Богдана који су убили слугу Ђуку и бацили га у једну од њих), Радованов луг (од личног имена - Радован), Здравац (старо име, позната клисура у Бистричком кањону. Име потиче од мирисне биљке - здравац, која је веома раширена по овим стијенама).

На страни Сокола: Струга (једини пролаз испод Сокола), Ђафа (врх Сокола, чија се западна страна окомито спушта према Бистрици, а источна се благо наставља према Паклинини и Лушцу и Доцу, обрасла у листопадну шуму), Прешлапа (превој између Сокола и Планинице), Вељи до (са извором на средишњем дијелу. Међеђи до (такође са извором у средишњем дијелу, а име му потиче од тога што су се ту скупљали медведи око дивљих крушака и лежали у пећинама по ободу Дола), Чукарићи (гајеви са извором изнад Вељег дола. Са њега су носили воду на Планиницу), Жути крш (жућкаста стијена у облику ромбоида на кржуљској страни).

Бастахе

И Бастахе су старо насеље. По селу и његовом ободу има доста остатака старог, али се овдје мало зна о старијем становништву. Није у питању континуитет, јер су се Обрадовићи (Скоковићи) доселили из Лубница негдје половином XVIII вијека, кад је у Бастасима било неколико породица стarih Срба, а такође и Славковића. Под именом Бастахе ово село се не помиње ни у једном старом документу.

Засеоци. - Палежа су, изгледа, била најнасељенија, јер су покривала доста велики простор - до Црешњице. У турским пописима и Поменику манастира Шудикове Бастахе се не помињу, осим два сродна имена - Пали Село и Паљево Село, од којих ће се сигурно једно односити на данашња Палежа, а највјероватније Паљево Село. Нелогично је да се помињу сва села у Горњим селима, а да Бастахе недостају. Као да су, у атару данашњег села Бастахе постојала два села - Паљево Село и Мочвице (данас средишњи заселака Мочила). Смјеном становништва та стара села сужавала су се на мале групе кућа услјед турских прогона, а то потврђује и име села - од паљевине, спаљеног села а проширивао се средишњи дио насеља Баствае. Од тада ће превагу у имену оба стара села имати Бастахе.

Селишћа су предио у близини данашњег сеоског гробља и била су насељана кад и Палежа и остали дјелови села.

Заселак *Бастахе* заузима средишње место у селу. Од давнина је био насељен, јер се зна да је придошло становништво нашло много трагова старијег - кућишта, остаци неких грађевина, "подивљало" воће, путеви и др. Баш на тим старим кућиштима насељили су се први Пешићи, а касније и Обрадовићи, где и данас живе. Источна страна Бастахе - од Палежа, па све до Ваћевина - чинила је једно село, које се, изгледа, звало *Мочвице*, како се помиње у турском попису 1582/83.

Мрдљевине и *Ваћевине* су увијек били засеоци старог села - највјероватније Мочвица; допирујући до падина Шестаревца, својим

горњим дијелом залазе у површ Братоњина врха. И ови крајеви села били су давно насељени, о чему свједоче остаци старих грађевина и "Латинско гробље".

Раичев Дб. је такође, старо насеље. Био је уско везан са насељима у Кржуљама, Праћевцу и на Дебељаку, те није искључено да су ова мала насеља чинила једно село - Праћевац, настала око ријека Бистрице и Бастици, повезана мостовима на ријекама, од којих су неки и данас у употреби, а неки запуштени, али видљиви. Овде је, кажу, била и нека црква на заравни стране која се окомито спушта ка Бастици. Црквину су окруживали многи ораси, дубови а до наших дана очувао се и један стотинетни коштан, огромно стабло и једино у цијелом крају.

Последње породице Срба из села нестале су у другој половини XVIII вијека. Од новодосељеног становништва најстарији су били Славковићи, којих је било неколико кућа у Палежима, а изгледа да их је било и у другим крајевима села, као у Мрдљевинама и Ваћевинама, где су им испаше биле на домаку Шестареваца и Братоњина врха. Главно занимање било им је сточарење, а земљорадња - споредно. Сијали су бијела жита на раније напуштеном земљишту. Почетком XIX вијека растјерали су их Клименти с Колашинцима, кад и њихове рођаке из Курикућа и Главаца. Први Обрадовићи населили су се на Селиштима, Раичевом Долу и на Зуковинама, како тврде. Пешићи су се населили у Бастије, Бутрићи из Пешаца у Палежу, а неке породице из Доца у Мрдљевине и Ваћевине. Касније придошли Пашићима, преко кумства, Бутрићи су уступили Палежа, а неколико породица из Доца су проптерали и тамо се населили. Али, још од тог времена неки Долачани и данас имају земљу у Ваћевинама.

Име насеља Бастихе упућује на дубоку старост, па се о њему занимало неколико хроничара. Др Р. Вешовић о овом имену каже: "Име овог села вјероватно да је дошло по неком стариначком братству Бастиси, које је ту живјело и одселило се. Кроз село противе речица истог имена - Бастици. Именом Бастиси називају се често у дубровачким књигама носачи, кириције. Такво је значење речи Баст, Бастиак. Можда су се старији становници Бастихе занимали киридијањем."⁵⁴ Име овог "села као да потиче од грчке ријечи баст, бастиак, што би у преводу значило кириција... У дубровачким књигама за носаче или кириције... обично се употребљава назив бастиси. Власи, сточари, који су држали каткада и повелик број коња имали су обавезу (према држави) да коњима преносе робу и путнике..."⁵⁵.

54 Др Р. Вешовић, и.дј.163.

55 Др Мирко Барјактаровић, *Бастихе, "Слобода"* од 15.V.1971. Видети I. Етнички развијашак Горњег Јадимља, 172.

Дакле, запажања др Вешовића и др Барјактаровића су најсигурнија када је ријеч о поријеклу имена овог села. Јер, многа села у средњем вијеку имала су посебна занимања и задужења, по којима су добила имена, као: Шитари, Грнчарево, Чешљари, Рибари итд., те је и од занимања бастаси (кириџијање) првобитни заселак добио истовјетно име - Баставе.

Топоними. - Важнији називи су: Међуријеч (међурјечје између Бистрице и Баставице, остатак негдашње терасе), Клисура (каменита главица изнад ушћа Баставице), Нумер (на Заноги код ушћа Баставице био је постављен гранични камен између Црне Горе и Турске 1863/64. по наговору војводе Мильана Вукова, кад је граница ишла ријеком Бистрицом "три године и тада Баставе остале у турску границу". Маџурски мост (стари мост изнад ушћа Баставице у Бистрицу, био је у употреби још кад је доселио Раич Шћекић у Праћевац). Дубраве (храстова шума, забран, гајеви), Раичев До (старо насеље и "вакуф", црквена земља. Једни кажу да је име добио по Раичу, претку Раичевића, а други да име носи од неког још старијег Раича, старосједиоца, што ће бити тачно, јер се памти кад се Раич доселио у Праћевац, видио га је Аци-Богдан од Куће и рекао: "Ено га мој наследник на Раичев До!" - дакле и тада се звао Раичев До). Црквиште (или Црквина, зараван испод Коse; по предању ту је била црква. Изнад црквина налазио се неки "камени стуб", висине "међаша", или веома дубоко укопан. Милован Вукадинов Божовић, момак од 22 године, хтио је да га откопа. "Копао је до висине свога раста", али стубу није било kraja, па је одустао. "Истог дана се разболио и послије неколико дана умро". Од тада тај стуб није више нико дирао. Први Обрадовићи који су доселили у Баставе, населили су се овде, а касније и Божовићи. Али, и једни и други, послије једног или два паса "побјегли су с вакуфом": Обрадовићи у Баставе, а Божовићи на Међуријеч, тврди њихово предање). Осојник (шума на страни Баставице), Дријење (шума), Крчевине (ливада), Чесма (извор), Обрадско гувно, на коме су Обрадовићи наставили да вршу жито по досељењу овде), Шалитриште (кречњачке стијене у кањону Бистрице са мноштвом пећина, а једна од њих се зове Шалитрача; у њој је Милутин Новов Шћекић налазио шалитру за барут). Горња Никова лазина (при дну ове лазине уклесан је цртеж теразија на овећем лежећем камену. Сличан цртеж постојао је и на Клисуре испод Међуријечи), Котлишта (шума), Пивљански дубирог (једна лазина у Котлиштима са остацима станишта), Рошца (превој на Коzi изнад Црног врха, средишњи дио између Шестаревца и Дебељака, преко којег је прелазио стари средњовјековни пут од Лубница и Вуче ка Будимљи и Бурђевим ступовима. Име потиче још из средњег вијека. Рошца су, раније, била нека граница или међа, те тамо и данас постоји велики камени стуб, дубоко укопан, звани Нумер, постављен изнад пута, овећих димензија. За њега су везане многе легенде, па га из страхопоштовања није нико дирао. Постоји прича да је био међа између власништва цркве Св. Јање у Лубницама и манастира Бурђевих Ступова; друга међа - између манастира Дечана и

неке друге цркве у овом крају; трећа - међа између жупанија Будимље и Самограда, а четврта - за вријеме робовања под Турцима - међа између два пашалука).

Познатији називи у селу: Јеверишта, Шарена плоча, Голубов крш, Голубова ливада, Голубова вода, Голубов извор (потичу од личног имена), Оштри крш, Пасуљине, Вуков бријег, Точкива чесма (или Сточкова чесма), Ковачница (у засеку Бастихе; ту је пронађен ковачки наковња);

Мрдњевине и Ваћевине (стара насеља) Братоњин врх (пространа горњата површ са остацима старих кућишта цијелим простором), Рудине, Букова ливада, Драгојев влак, Котларска бара (ливаде у Палежима), Недова долина, Расадници, Волујак, Зуква, Овсине (сада ливаде), Брежје, Мусина ливада, Заграде, Требљевине, Јоше, Изласци, Шупљи крш, Муров поток, Катафе (сада шума; има остатака старих грађевина).

Курикуће

Курикуће су старо насеље, првобитно насељено пастирима, а касније и сточарско-тежачким становништвом. Насеље је било састављено од неколико заселака: *Селишића* (у доњем дијелу села), *Главица* (око данашње основне школе), *Мале Курикуће* (овaj заселак носио је неко друго име, а био је насељен и везан за цркву на Брду, по предању "црквени вакуф"), *Бојово селишиће* (старо насеље, уско везано за Мале Курикуће), *Десин Доб* и *Падеж* били су насељени сточарима. Остали дјелови села били су урасли у четинарску шуму, аoko потока и у јошија и шикару. Групе кућа подизане су на пропланцима, у близини потока и извора. Богати беласички пашњаци и сјенокоси били су им на прагу, те је ово село некад имало и тип сталног насеља и катуна, што, колико се зна, није био случај у другим селима.

Из старијег периода има мало трагова, јер су уништени радом каснијег становништва. Али, за њихове трагове се зна, јер су Шекуларци и Шћекићи затекли Славковиће и неке породице старог становништва и од њих наслиједили многа имена у селу и на планини. Прича се да је на Главици живио неки старосједилац Кусовић, да је био велики газда и да је имао преко хиљаду овaca.

И данас постоје трагови старих путева, од којих се истичу два. Један се са Беласиће спуштао низ Рељину у неколико кривина низ окомиту страну и кажу да је био "колски пут". Други се одвајао с Плавца и Гојиновца и силазио низ Омар на Мале Курикуће и Бојово селишиће и, потом, у Лубнице. Био је широк и усечен у тло, пошто је и он био "колски пут" Било је много споредних путева који су сила-

зили с Бјеласице у катуне и село. Многи од њих су и данас употребљиви. Посебно је запажено широко и калдрмисано парче старог "римског пута" изнад Теговина. Овдашња предања држе да је у дну Суводола било "пазариште", па се то мјесто звало Трговине, а данас је познато као Теговине (Топоним Трговине постоји и у дијелу Веруше, види *Племе Вакојевићи*, с.128). Као успомена на старе сточаре остали су многи цртежи уклесани у мање или веће стијене око села, а највише их је било у старим катунима у Суводолу. Многи од њих су уништени из радозналости, често у потрази за "закопаним благом".⁵⁶ Има и других успомена, као: на званом мјесту Ладници, кажу била је "лијевница", где се ковао и изливао неки метал. Таквих трагова нема, сем у топонима у близини: Рудински крш, Рудински поток...

О имену села има више претпоставки. Др Р. Вешовић записао је: "Курикуће - називају се вјероватно по томе што се ту са сусједних села увијек види дим, јер мјештани употребљавају за гориво четинаре, којих оvdje има више него другог дрвећа. То би дошло од курити - димити, пушити, а у народу се иначе често каже кад нешто дими, да "курњави".⁵⁷ Другачије поријекло имена села дао је др Мирко Барјактеровић: "Треба да је албанског поријекла име села Курикуће, које подсећа на истоветно име села Курикући у Албанији, код Даља, а што би у преводу значило црвено камење. У метохијском селу Буљуби у 14. столећу помиње се лично име Курикући".⁵⁸ Од свега постоји једна могућност: на лијевој страни Суводолског потока, на средњим дијеловима стране, камен у стијени и одрону - има црвенкасту боју. У свом раду "Вакојевићи..." Лалевић и Протић нијесу ништа рекли о имену села.

Народно предање тврди да је село добило име на сасвим други начин: данашње село било је некада урасло у густу шуму углавном

56 Неки цртежи још су се очували или се само памте, као: На Језеринама уклесан је у камен цртеж "кантара и поред њега број 42; у једној пећини под Божковом кршу на Језеринама, на зиду пећине уклесан је "јелен са три ноге"; у непосредној близини овог цртежа, на једној положеној плочи уцртано је "седло". У стијени испод Десине дола, кажу, укопан је у камен "лонац"; на ставу два потока код извора на Осредку у Стременици, на једном повеликом каменом блоку био је уцртан "јелен". У потрези за парама, камен ја збачен у поток; постојао је и неки лијепи цртеж на Сариној глави, али је и он уништен од радозналаца. Интересантно је и још једно овдашње предање: Кад је Јанко Сибињани изгубио битку на Косову, одступао је с војском кроз ове крајеве, преко Заграда и Стременице па су се одмарали на Побрђу, одакле су имали лијеп поглед на Бјеласицу и два језера - Шишко и Галичко. Око неке лежеће плоче окупило се 11 војвода и Јанко дванаести. Ту су се одморили, попричали, пошли кафу. Ради успомене на то, Јанко нареди мајсторима те у плочу уклешу 12 филџана, "у три реда по четири комада", а затим су наставили пут преко Бјеласице. Пролазећи преко ове планине закопавао је благо на згодним мјестима и остављао знаке у виду цртежа.

57 Др Р. Вешовић, *Племе Вакојевићи*, 164.

58 Др Мирко Барјактаровић, *Етнички развојшак Горњег Полимља*, 172.

крстату, која се везивала са Десином гором, Борјем и Расовом. Насеље је било у доњем дијелу села. Стоке је било много. Курјаци су се легли у горњем дијелу села, па се тај дио звао "Курјаче", што је значило - курјачко мјесто. Касније је цијело село добило ово име и дugo се звало Курјаче. Много касније име је "обрнуто" у Курикуће, са значењем "куће међу курјацима".⁵⁹

Село Курикуће формирало је "на ставама два потока (Суводола и Неваштице), где су у малом ерозивном проширењу куће такође доста груписане."⁶⁰ У новије вријеме куће се чешће подижу ободом села ради малог простора у долини - проширењу. Положај села је погодан, јер се налази на путу од Берана и Заграда к највишим дјеловима Бјеласице - катунима и шумама. За село ће бити посебно значајна изградња бољег колског пута и отварање туристичких центара на Бјеласици.

Становништво Курикућа се и данас претежно бави сточарењем, јер су им услови за то најповољнији међу свим селима. Земљорадња је најчешће само допуна главном занимању. Село је са сјевера и југа сужено високим странама Расове, Крчамара, Десина дола и Греде. На истоку је отворено к Лубницама, а на западу к Суводолу и Шишкој.

Најстарији помен о селу, колико се зна, постоји у турском попису из 1582/83, кад се помиње село Курикуће са 24 куће. Други помен налазимо у Шудиковском Поменику под истим именом.

Топоними. - У предјелу села: Мочила (име потиче од млађег становништва, узан потез земљишта поред ријеке Суводола, где су жене мочиле конопљу. На том мјесту прије рата била је подигнута основна школа, а послије рата омладински дом). У предјелу изнад Селишта: Стране, Тумовине, Неваштица (поток од Лука и Расове. Име као да потиче од личног имена), Приштина (старо име, сада испаше), Јаслишта, Кофиловица, старо име потиче од личног имена - Кофиљ⁶¹, Крчмар (шума и ливаде), Љути крш (рудоносан крај). Рудни крш (са извормом мириза руде). Рудински до и Рудински поток, Борје, Расова (стари катун), Теговине или Трговиште, па и Пазариште. Ту је, кажу, 1918. год-

59 О имену села пок. Милоња Иванов Шекуларџ причао је ово: Кад је патријарх Арсеније Чарнојевић одступио од Турака из Пећи са 40.000 душа к Мојковцу (?), законично је у данашњим Курикућама. Те ноћи једно од чељади заклали су му вуци. Сјутрадан кад су му казали, Патријарх је питао: "А је је то било"? Одговорили су му: "У Курјаковиће". Од тада село се звало Курјаковићи, касније Курјаче и, најзад, Курикуће. И остали познаваоци предања овог краја, међу којим и Саво Новов Јовановић, такође тврде да је село добило име по курјацима.

60 Др. М. Лутовац, *Иванградска котлина*, 108.

61 У вези о оваквим топонима Р. Губерини запажа: "... Што је могуће да је на Брезови, односно Брзави постојао манастир Ковиљ, јер... име Кофиљача... и Кофиловац, а један извор у Пештина рупи изнад језера зове се Кофиљ итд. што упуњује на веровање да су ови предјели били у посједу поменутог манастира". *Стара Ђипр и рудник Брсково...* с.24.

ине нађена кована коса "из времена кад се трговало". Овдје тврде: "На Теговине било је пазариште"); Хајдучки поток (око овог потока хајдуци су пресретали турске пљачкашке групе, које су преко планине упадале у овамошња села. Првих десеција прошлога вијека ту је убијен вођа једне такве групе, звани Дрпа од Бихора и неколико његових четобаша); Мале језерине и Велике језерине (кажу, ту на неком одређеном мјесту мјерена је роба на пазаришту и зало се Теразије); Рајков дб (име из доба старих сточара), Обзовачки лом, Паљевине, Ладници (кажу да је ту некада била "лијевница", сада њиве окружене шумом), Паљ, Шарин крш, Крчевине, Ледни извори, Лешина главица, Козаре, Шеврљива лазина, Ратковића паљ, Јаворовица, Мужница (ту је, кажу, млијеко кувано у казанима, колико га је било), Мочила, Греда, Извори, Бјелице, Асанов дб и Селимов дб (тамо су изгинули неки Асан и Селим), Ребри, Рашов дб, Оштри крш, Металице (у Суводолу где су момци бацали камен с рамена).

У предјелу Малих Курикућа: Ријеке (данас лугови), Пушов крш, Вртине, Страшевац, Бојово Станиште, Ђокове баре (по претку Раковића - Ђока).

Десин дб (име је старо колико и Десина гора, стари катун), Суводо (стари катун цијелим простором до Рељине и Шишке. По значају може се поредити с Јеловицом, јер је то био велики катун с највећим буљуцима оваца од памтивијека), Оклађе, Врата (тјеснац између Хајдучког потока и "Римског пута", Послоништа, "Римски пут" (остатак старог пута с калдрмом), Маџарац (ливаде у Суводолу, а не зна се откуд му овакво име), Вртаче (ту је био постављен "Лумер" на граници између Црне Горе и Турске. Но Горњосељанима није било доста ни то, него су, кажу, гранични камен с Међуријечи пренијели на Рошца, како би сва Горња села припала Црној Гори); Катунина (стари катун), Бубуловац (стари катун), Стари катун (и име му казује старост, а то је био централни катун, на који су се наслањали остали катуни), Шевари, Гробље (на Катунини), Кутијевац (стари катун), Којановац (стари катун, гранична планина између Црне Горе и Турске, а на његовом билу био је постављен гранични камен, те се и то мјесто зове "Лумер"); Билећин поток (старо име од "билегија" - брус за косу, где су се вадили брусеви - билегије и гладила за бријаће бритве, што се и данас ради); Рељина (име од личног имена, стари катун с чуваним испашама и сјенокосима). Преко Рељине водили су стари путеви ка високој Бјеласици. Рељина има јаке и веома хладне изворе. У ледено доба рељински врхови били су "центар" бјеласичких глечера), Ливадице и Барице (стари катун), Шишка (стари катун поред језера, због којег је увијек имао посебну вриједност. Име је дошло, изгледа, од ријечи "шишати" - стрићи овце. И данас чобани купају јагњад и стрижу поред језера), Шишко језеро, Жубер (брдо у облику купе изнад језера), Тутића катун (до 1878. г. био у посједу Тутића - муслимана), Сватовско гробље (благи превој према Доловима. Кажу, ту су се усред љета помрзли сватови, па је остало име, као успомена на ту несрећу), Аканов гроб (на коси Оломерске, покривен великим

каменим блоком), Велики урсуловац (стари катун, има трагова насеља и гробља); Мали урсуловац, Равне горе, Цмиљача, Крстоњин крш, Прешлапа (све стари називи), Острвица (Мала и Велика острвица, два купаста оштре изражена бруда на источној страни Галичког језера, која чине јак бедем језеру са стране од Суводола), Дуга лазина, Галица (на каратама уписана као Црна глава, највиши врх на Бјеласици - 2.139 м), Оморе (име вјероватно потиче од четинарке оморике), Милетина раван (ту се налази старо гробље), Десина гора (име од личног имена), Съјежница, Јагањчари и др.

У предјелу Бјеласице: Оломерска, Кулине, Точила, Елдићи, Јусин бријег, Оцка, Шеовац, Дрндар, Греде. До, Зекова глава, Врањац (помиње се као "катун Врана" 1324. године). Кофиљ (најхладнији извор на Бјеласици, на којем су налазили лед на Илијиндан - 2. августа).

У предјелу Стрменице: Брдин до (стари катун), Палјике, Лопар, Побрђе (на коси према Ланинској), Главица, Ашке, Пласа, Сметина, Црна глава (стрменички врх, други по висини на Бјеласици - 2.122 м), Клек, Колијевка, Бечино буче (старо име), Кордељи (Мали и Велики кордељ, моћно било од стрменичког врха до Крчамара, јужно од Расове, с купастим врховима), Урошев шибак (по бившем власнику Урошу Бековићу из Лушца), Бисаг (горњи дио катуна), Бунара (два извора испод Бечина буча), Прло (веома јак и хладан извор испод Зечева, стане обрасле у клеке у подножју Кордеља), Осредак (ливада између два поточића, а у његовом дну су два извора - чесме, који су били појила сточарима на Брдин-долу), Јевремова долина (са изворм у средишњем дијелу, обрасла у букову шуму, испод оштрог врха - Рта).

Главаца

Село Главаца било је насељено још у средњем вијеку. Првобитно било је село сточара, јер су имали простране пашњаке на Вучој, на странама Братоњина врха, Плавца, Кульапића потока и Јабланова дола. Најстарија насеља формирана су у данашњим засеоцима: Главацама (стари Главач, јужно од данашњег гробља), Залоквици, Локви (данас напуштена), Вотњаку, а има трагова старог насеља и рубом Братоњина врха. Из тога времена старији људи казују да је било неких грађевина од камена и по селу, али су уништене радом људи. Од тих стварија још постоје нека стара гробља, која најчешће називају "латинска". Главаца су била насељена старим Србима, као и остала села. Кад су доселили Шћекићи на Залоквицу, кажу, нашли су их не само у Главацама него и по осталим селима. Некима из Главаца још памте имена, као Спасоје, Бјелош и многих других, јер су од њих наслиједили

многа имена по селу, околини и на планини. Много прије Божовића, Славковићи су били насељени у старом Главачу и било их је до десетак кућа са јаким породичним задругама. Држали су бројну стоку. Неки су имали "иљадницу" оваца. Међутим, тешко су страдали са рођацима из других села 1809. године од Климената и Колашинца.

Име села потиче још из средњег вијека. Овде и данас тврде да је село добило име по томе што је "село било глава Горњих села" - по главарама, добром роду бијелих жита, занатима и броју стоке. Почетком овог вијека слично предање забјележили су Лалевић и Протић: Главаца - прозвано (село) овако, како се прича, због тога што су му становници били глава целе околине, па су их Колашинци приликом долaska Аци-Проданова, одатле прогонили, пре него што им је овај могао стићи у помоћ...⁶² и др Р. Вешовић забјележио је исто предање: Главаца су "прозвана тако, веле, што су некада по свом становништву били глава Горњим селима..."⁶³ Предање како је наслијеђено и забјележено, по свој прилици имало је стварни ослонац у српском становништву до његове разуре, а нешто касније и у придошлим Славковићима - крупним сточарима. У то вријеме Главач (Главаца, како кажу, по економској снази предњачило је испред осталих села у овом крају. Отуда епитет (главно село) који казује како мјесто заузима село у групи осталих села по економској снази, а можда и по концентрацији обогаћеног слоја људи (ситних племића) па чак и занатлија. Трагове тих предности и данас опажамо. Главаца с пространом околином у планинском крају, богата паšњацима и водом, била су веома погодна за гајење стоке, посебно оваца. За њихове старе катуне и данас се зна: Братоњин врх, Вучка, Плавац, Гојиновац, Јабланов до, Кульапића поток, Расова и др.

У старом Главачу је и земљорадња била важна грана занимања. У селу и његовим ободом сијана су бијела жита на добро најубрену земљу и добијени добри приноси. Као и у осталим селима, и овде је постојала ковачница. То мјесто данас зову Вигњиште. На једном проширењу поред Главачког потока, сада окућница налажени су шлемови, панцири, ножеви, дјелови коњске опреме. У предјелу Локве и Залоквице, поред негдашње цркве (данас градина) и на Малим Курикућама, кажу било је неких крчми на путу к Самограду. Средином XVII вијека, на том простору познати "протука" Старац Стан Шћекић држао је крчму, а потом се селио и отварао сличне на главним

62 Б. Лалевић - И. Протић, *Васојевићи у шурској граници*, Српски етнографски зборник, VI, Насеља српских земаља 3, СКА, Београд, 1905, 722.

63 Др Р. Вешовић, *Племе Васојевићи*, в.д. 164. - Поред забјележеног предања о имену села, он каже и ово: "Иначе у овом селу нема никаквих спомена о старини...". Овде није био у праву, јер село има још колико спомена о старини у остацима старијих насеља, називима мјеста и. још су имали и своју цркву.

путевима у Нахији. У том крају села и данас су видљиви трагови неких грађевина, које су временом порушене.

Први *йомен о селу*, колико се зна, налазимо у турском попису из 1582/83. године, под именом Главач, са 23 куће. Помиње се и у Шудиковском Поменику под истим именом. Средишњи заселак назива се Главаца, стари Главач, по којој се цијело село назвало.

Село Главаца испресециано је мањим поточићима и рјечицом Гуњаром, те природно подељено на засеоке. Од њих су већи: Главаца, Залоквице, Барице, Луке, Вотњак и Главица. Братства су обично насељена по засеоцима, као Шекуларци на Вотњаку, Кораћи на Главици, Шћекићи на Залоквици, а Божовићи као најбројније братство насељавају остале засеоке и још неке ободне дјелове села. Са сјевера село је окружено Бартоњиним врхом и Вучом. Са западне стране, под благим углом, спуштају се падине Плавца и Гојиновца до саме ријеке. Па се на тој страни развило три четвртине села. Долином Гуњаре отворено је према Лубницама са малим падним углом, што није искоришћено за градњу колског пута, мада је цио терен порозан и мочваран. Тло је састављено од сивих вододржљивих шкриљаца. Како су стране претежно окомите, спирање се повећава у зависности од њиховог падног угла, те се у тој сразмјери плодност тла смањује.

Топоними. - Важнији називи у селу су: Ољино брдо, Марина вода (извор), Долова, Трњице (могуће је да име води траг од оног "Трноваго дол"), Градина и Црквина или Црквеница, Чадоришта (тамо је неки Идриз-паша зимовао с војском под чадорима и тада уништио цркву), Локва, Алуге, Живкова окућница, Зелена бара, Равни крш, Залоквица, Заједнице, Шабова бара, Нуров гроб (на Залоквици, где је погинуо од Шћекића неки Гусински ага Нуров), Старишта, Латинско гробље, Крљице, Биоковац (поток), Мршина бара, Бокова чесма (извор), Барице, Ђурова вода (извор на Гојиновцу), Осредак, Долина, Подови, Вучина њива, Јаже, Веља раван, Омар, Баричке луке, Асанова бара, Шиба, Паричка раван, Жубреница, Борје, Јабланов дб., Стрелице, Потрково, Бијела вода, Рибин крш, Смиљевица, Гојиновац, Веснића гумно (датира од најстаријих Веснића-Шћекића), Плавац, Куљапића поток, Смиријешњак, Трупан (извор), Теферић (извор с непосредном околином), Алилача (катун), Кофиљача, Кадијина вода (извор), Калуђерска катунина (стари катун у Јаблановом долу. Ту је веле "био катун калуђера из Будимље". Нека стара станишта и данас се распознају.)

Главаца (старо Главач), Ледена вода, Вигњишта (негдашња ковачница) испод овог мјesta је Маџгаљица (име туђе нашем језику, али је повезано с ковачким занатом), Главачки поток (познато старо име), Кушењаче, Паунова лука (име по претку Шћекића), Расадник, Маркова вода, Стара стаја, Прутоњин крш (или ђаволи), Ђокин до, Ђулев поток, Живкова долина - све стара имена.

Вотњак, Боротуља, Заштица, Капетин крш (или Бавољи крш), Врела, Долине, Пшеничишта, Павлова долина, Лопари, Вујичин бријег, Самораснице, Побојна, Правач до, Вучка и друго.

Главица (заселак), Братоњин врх⁶⁴, Ваћевине, Ковачине (име везано за ковачки занат), Округлица, Изласци, Станков лаз или Станјов лаз (по Старцу Станју Шћекићу), Пружиловац, Чучин камен, Низамски влак (овим влаком турске низами с Куле на Дубу вукли су дрва с Братоњина врха), Гуњине стране, Ледници (ливаде), Лећевишта (ливаде), Загробље (на којем се налази "Латинско гробље"), Крчевине, Долине, Баре, Орнице, Крстац (раскрсница путева на коси), Кандина рупа, Каменита главица, Гrottвица, Вељовац, Мрцина лазина, Стара ливада, Локве, Пуче брдо, Расадници, Осредци...

Вучка

Село Вучка налази се на сјеверној страни планинског вијенца Вуче. По овом планинском масиву село је добило име. До 1951. године било је заселак Главаца, а од тада актом тадашњег Среског народног одбора дат му је статус села.

Испод села Вучка противе Заградска ријека и узгредно прима мноштво поточића који теку уз вучку страну и цијепају село многа међурјечја. Ова страна је благо нагнута према Заграду и обрасла у стотине густи буквик, те је ерозија незната. На овој страни налазе се двије трећине села по броју кућа, а на супротној, која није мања од половине села, једва једна трећина. И та је страна благо нагнута према ријеци и са много извора и поточића. По површини, село Вучка је међу најпространијим селима, а по броју становника - најмање. Са сјевера село одваја од Заграда Дебело брдо, са истока Машалоња и Ђурови крши, са југа се граничи масивом Вуче и са запада Кофиљачом и другим мањим старим катунима.

64 Братоњин врх је наставак и купаста површ масива Вуче, која допире до Шестаревца, надвисујући Палежа и Бастахе. Некада је цијела његова површ била насељена и обрађивана, трагови се и данас распознају. По предању, име је добио од "брат" или "браћа" на овај начин: Веома давно у Главацама се појавила тешка болест "чума", која је немилосрдно косила народ. Вјеровало се да би та опака болест престала да хара људе ако би нашли два брата близанца и два вола близанца и да они заору бразду свуда око села и саставе круг. Тако су и учинили. Послије много трагања по околним селима и крајевима, нашли су близанце људе и волове близанце, довели их, и уз помоћ цијelog села, заорали бразду од које су очекивали спас. Почели су је заоравати с Братоњина врха и наставили уз Вучу, преко Плавца, Гојиновца, Омара, Ољина брда. Мјесто одакле су почели и где су завршили бразду, назвали су Братоњин врх, по браћи близанцима - људима и воловима. Од тада, кажу, ове зле болести у Главацама нема.

Најстарији трагови насеља. - И ова, сјеверна страна Вуче била је насељена вјероватно још у средњем вијеку. Као насеље било је одвојено од Заграда. Земља је обрађивана и мјестимично насељена, о чemu свједоче многи трагови. На место где је било средиште насеља и данас се виде негдашња кућишта, па тако се и зову - Кућишта. Заграђани и Вучани знају много старих прича о овом крају. Једна од њих гласи: Нека баба у Србији причала нашем човјеку о родности бијелих жита (у Заграду и Вучој и рекла: "Од Петрових гумна (код Јајине ливаде) до Гумна (на Вучјој) било је шездесет гумна...". Стари људи тврде да заиста и данас има старих гумна по цијелој Вучој ураслих у стољетње букве, али добро видљивих.

На овдашњим потоцима биле су подигнуте воденице. Пред Други свјетски рат Иван Кораћ је нашао пола воденичког камена у потоку, а и други су налазили по који комад. Камен за воденице су вадили у мајдану у Јаблановом долу. Тамо су и данас видљиви мајдани, виде се блокови камена са траговима обраде, али су напуштени ваљда због неких ванредних прилика. Такав је један и на платоу Вуче, пречника око 1 m. Преци данашњих братстава кад су се доселили у Вучу, нашли су га у таквом стању. У селу има и два стара гробља и оба зову "Латинско". На Јаблановом долу кажу, постоји велики камени блок тежак око хиљаду килограма, облика јајета, на чијој је средини уклесан жлијеб за везивање ланцем ради вуче. На Рудном бријегу мјештани наилазе на шљаку, што је знак да је тамо копана нека рудача. На површини тла запажају се трагови неке руде.

У Вучој има још старих трагова насеља, који датирају можда још од римског периода. Године 1948, кад је грађена основна школа у селу у закопу су нађене цигле римског поријекла и трагови неког великог зида. У непосредној близини налази се "Латинско гробље", које често раскопавају и налазе копља, мачеве, ножеве, стријеле и друго.

Преко села су водили многи путеви, који се и данас кроз шуму распознају, а кажу да су били колски. Лака Кораћ прије рата нашао је у некој громади камена на Вучјој око 100 комада (цијели свежања повезан кованом жицом) волујских плоча, готово иструлелих.

Колико се може препознати у пописном материјалу о селу Вуча имамо писаног трага из средњег вијека. У дефтеру скадарског санџаката из 1485. године помиње се и ово село: "Село Вуче припада Будимљу..."⁶⁵ Тада су пописана сва домаћинства у селу поименично; било их је "домова 37."

⁶⁵ Превод са турског у рукопису, у Полимском музеју.

Назив Вуче је веома стар, још из доба жупана. Стара предања памте сукобе жупана на Вучој из Самограда и Будимље "Из времена цара Шћепана". Тим пописом уписаны су "рајиних млинова два" од којих су нађени комади воденичког камена у Вучком потоку, па чак и мајданi где су вађени. Такође се памти да су у то вријеме сијана бијела жита цијелом страном села Вуче и све до Заграда и убирани велики приноси. И пшеница је добро рађала па су за откуп морали да испоруче 15 тавара. По производњи бијелих жита, Вуче се убраја међу најјача села у нахији Будимља, како то приказује овај попис. И по броју домаћина село Вуче је припадало већим селима у Нахији. Село је и тада било велико; додиривало се са Горњим Заградом преко Дебелог Брда, где је густина становништва била највећа.

Вијек касније, другим пописом 1582/83. године, села Вуче више нема: или је пописивач заборавио унијети у пописне књиге или је расељено или затрвено у некој турској рацији што је највјероватније. Више се не помиње ни у Шудиковском Поменику, те може се претпоставити да је страдало негдје у XVI вијеку. У вези са овим случајем, ваља напоменути и то: кад се Шћек Бурковић, предак Шћекића, доселио у Заград, село Вуче било је пусто. Остало је ненасељено све до половине XIX вијека. Од старог развијеног села остало је само име Вуче.

Масив Вуче је наставак планинског ланца од Стрменица и веже се за Шестаревац и Соко. Са сјеверне стране, обрасло у букову шуму Вуче је увијек важила као стратешка тачка за све војске. Поч. Иван Кораћ причао је да је на Вучу излазио један одред Карађорђеве војске "ту се среле двије братске војске", кад је, каже, "мој ћед Лакић добио Карађорђев барјак од војводе Анта Богићевића".

Име Вуче датира још "из жупанског времена". По једном овдашњем казивању - ту је било "легло вукова", па је неки "стари народ" градио замкове вуковима од прућа, вучаре. По другом казивању, неки жупан Латин живио је у Самограду. Жупану цара Шћепана из Будимље учинио је нешто нажао, па га је потјерао са војском ка коси Вуче. Како је жупан из Самограда брзо избјегао на брдо, рекли су му да је "вучки изишао" на планину, па отуда и име Вуче. Ова легенда само подсећа на присуство жупана у Самограду, распре међу жупанима и сукоб властеле, о чему народна традиција чува бар нека мутна сјећања.

Топоними. - Важнији називи су: Дервишуља (ливаде и катун), Кадијина вода (ту је, кажу, погинуо неки Кади-Фата, кадија), Болотића гроб, Јајина ливада (име по мноштву јајина - сова), Вукотинац (некада легло вукова), Кошутњак (кажу станиште срна и кошута). Вуков лом, Заучка

гора (од Завучка гора, тј. гора иза, за Вучом. Очигледно да је сугласник в испао ради лакшег изговора и остало За'учка).

Село Вучу касно насељавају данашњи становници, тек од шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека. Првобитно су на сјеверној страни Вуче били љетњи катуни. Кад су Главаца постала тијесна почели су овдје да се стално насељавају. Први су се доселили Новак Пантов Божовић и Кораћи - Радоња Пајов и Миљан Радошев. Земља је била њихова својина, пошто су је откупили од бихорских ага. Касније су се досељавале и друге породице, не само у старо село Вучу, него и на Дебело Брдо. Овдје су услови живота тежи него у осталим селима овога краја, јер је овај предио изложен дугим зимама, удаљен од добрих путева и градских пијаци. Али, привлачили су их пространи пашњаци и обиље шуме. Крчењем су освајали земљу и сијали бијела жита, касније кромпир, а још касније и кукуруз - јарик. Овдашњи становници су живахни, умјешни и довитљиви, прави планински сој. Много чине да поправе свој положај. Већ су, уз помоћ заједнице, добили електричну енергију и посљедњих година изградили прилазни колски пут.

Zagrad

Заград се налази на сјеверној страни планинског масива Вуче и села Вуче. По конфигурацији припада горњим дјеловима Пријелога, те природно улази у границе Бихора. Са западне стране село надвисују огранци Бјеласице - Чука и Плавац, који се стрмим странама спуштају у село, дијелом обрасли у лиснате и четинарске шуме. Ови предјели су добре испаше и увијек су главна пасишта за бројну стоку Заграда и Вуче. Са сјеверне стране, село одваја од Пријелога заселак Савина вода, Пријелошка рјечица и источним дјелом брдо Градина. Са источне стране село се завршава Градином до села Заке, Калудре и Рујишта. Са јужне стране улази у Заучку гору и до села Вуче. Заград и село Вучу не одваја никаква природна граница, већ их дијеле међе имања.

Заград се састоји од три природне цјелине: Кулине, Средњи Заград (који се дијeli на засеоке Врела и Доњи Заград) и Касовац (уз који се убрајају Купиновац и Крушковац - као мања насеља). Кад су се

доселили преци данашњег становништва, кажу, нашли су Заград готово урастао у шуму и шикару (то је вријеме око половине XIX вијека). Тврде да је било само неколико пропланака у Доњем Заграду, а земљу су освојили крчењем. Тада су почели да откривају трагове старијих насеља: кућишта, гробља, путеве, грмуше, надоре и др.

Како је Заград присојан и има велике испусте за стоку, још од давнина био је привлачан, прије свега за сточаре, али и за земљорадњу. Има трагова старијих насеља по Заучкој гори и другим мјестима у околини села, која су, по свој прилици, припадала старом сточарском становништву. Тамо има много старих кућишта и трагова обраде земље. Данас их прекривају стольјетње букве, пречника и преко једног метра. У Заграду има веома старих остатака материјалне културе, који, изгледа, припадају римском периоду.

Име села потиче још из средњег вијека, из времена битисања града и трга око Самограда. Насеља која су се ширила око утврђеног града, готово увијек су се зvala "заграђе", "подграђе", "заград", тј. насеље иза града, за градом. Али, постала су велике грађевине и у данашњем Доњем Заграду и на Градини, па се отуда помињу два насеља: Горњи Заград и Доњи Заград. Очигледно, Горњи Заград заузимао је простор око данашњег Доњег Заграда, до Градине, а Доњи Заград око зидина Самограда, којег више нема. У непосредној близини је Заком.

Први помен у селу потиче још из времена посљедњих Немањића: "Краљ Стефан Душан приложио је 1324-1325. истој цркви (цркви Св. Петра у Бијелом Пољу, пр. М.Р.) ова насеља у данашњем Бихору, Црнчу, Веле Поље, Брезаву и Заград."⁶⁶ Као што се види, ово село се још тада помиње данашњим именом.

Турским пописом 1485. године помињу се села Заград и село Долина Заградина, која се често убицирају као села Доње Заграђе и Горње Заграђе на Полици. Међутим, остаци градина, гробља, старијих села и данас су видљиви у Заграду и код Самограда, а посебно наслијеђена предања од старијег српског становништва говоре да су на подручју данашњег Заграда, још за вријеме Немањића, у средњем вијеку постала два села:

Горњи Заград испод Градине и Заградског Брда, село претежно крупних сточара и земљорадника.

Долна Заградина (Доњи Заград), насеље које се развило око зидина Самограда. Његово становништво претежно се бавило занатима,

⁶⁶ Др М. Лутовац, *Бихор и Коришћа*, 14.

који су се развили за потребе војног логора у граду и трга на Брзави, трговином, киријањем и мање земљорадњом. Оба Заграда са ближом и даљом околином увијек су били житородан крај и давали добре приходе бијелих жита. Доњи Заград имао је своју цркву испред града.

Као што се види, оба насеља су се развила поред војних посада и утврда, а разликовају се по занимањима и локацији, оба су носила имена насеља поред града - Заград-ине. Више насеље испод Градине названо је Горњи Заград, а ниже поред Самограда, Долна Заградина (Доњи Заград), име које је одговарало духу онога времена. Под тим именима пописали су их Турци, 30 година послије окупације наших области, (1485) као стална насеља и одвојено, и то: "Село Горњи Заград, припада горе поменутом (Будимљи)", у којем је пописано домаћина 24, бећара 9, удовица 1, свега порез -2353 акчи. Пописано је и друго село: "Село Долна Заградина (припада Будимљи)" у којем је домаћина 18, бећара 8, свега порез 1672 акче.⁶⁷ Очигледно, оба насеља била су природно и економски везана за Самоград, чији значај и улога у средњем веку још нису проучени.

Заград се помиње и другим турским пописом 1583. године, са именима домаћина и бројем стоке-оваца. Помиње се и у Шудиковском Поменику под именом Заграђ.

Пушеви који су прилазили селу у прошлости и данас су видљиви, посебно они с јужне стране, од Вуче и Заучке горе. Неки од њих били су колски и мјестимично су до данас очувани. Већина их је дубоко усјечена у тло, када су пролазили каравани и дрвена кола с волујском вучом. Неки напуштени путеви од Вуче низ Заучку гору имају кривине и широки су око три метра, а сви су се спуштали код Заградске ријеке. На тој страни и данас се распознаје пет путева, који се везују за главни пут у Ријеци. Али, од тог главног пута који је прилазио Самограду нема видљивог трага, вјероватно је временом уништен. Неки стари пут уочљив је уз Доњи Заград, излазио је на Брдо, а одатл низ Кулине к Самограду.

Шири појам села. - Брдо Градина, које има облик заравњене купе, јесте доминирајућа тачка села и свих насеља источно до Лима. Брдо је кружног облика са основицом која се спушта до корита Заградске ријеке и темеља Самограда. Стране окренуте у том правцу стрме су и мјестимично падају готово под правим углом. Обрасле су листопадном шумом, готово свих врста из овога краја. Тамо су распрострањени купинјаци, малињаци, јагодњаци и боровњаци. Име је добила по некој

⁶⁷ Превод са турског у рукопису у Полимском музеју.

прастарој грађевини на заравњеној површи брда. Имена: Самоград, Заград, Градина и Кулина веома су стара и казују о цивилизацији веома старог становништва. На страни према ријеци, у једној пећини, постоји један заравњен камен, облика воденичког камена: у народу се памти да је ту нека Новка мљела жито, па га називају "Новчина вођеница". А у подножју Градине има неколико јачих извора. Значајнији су Тисац и Студенац на супротним странама брда.

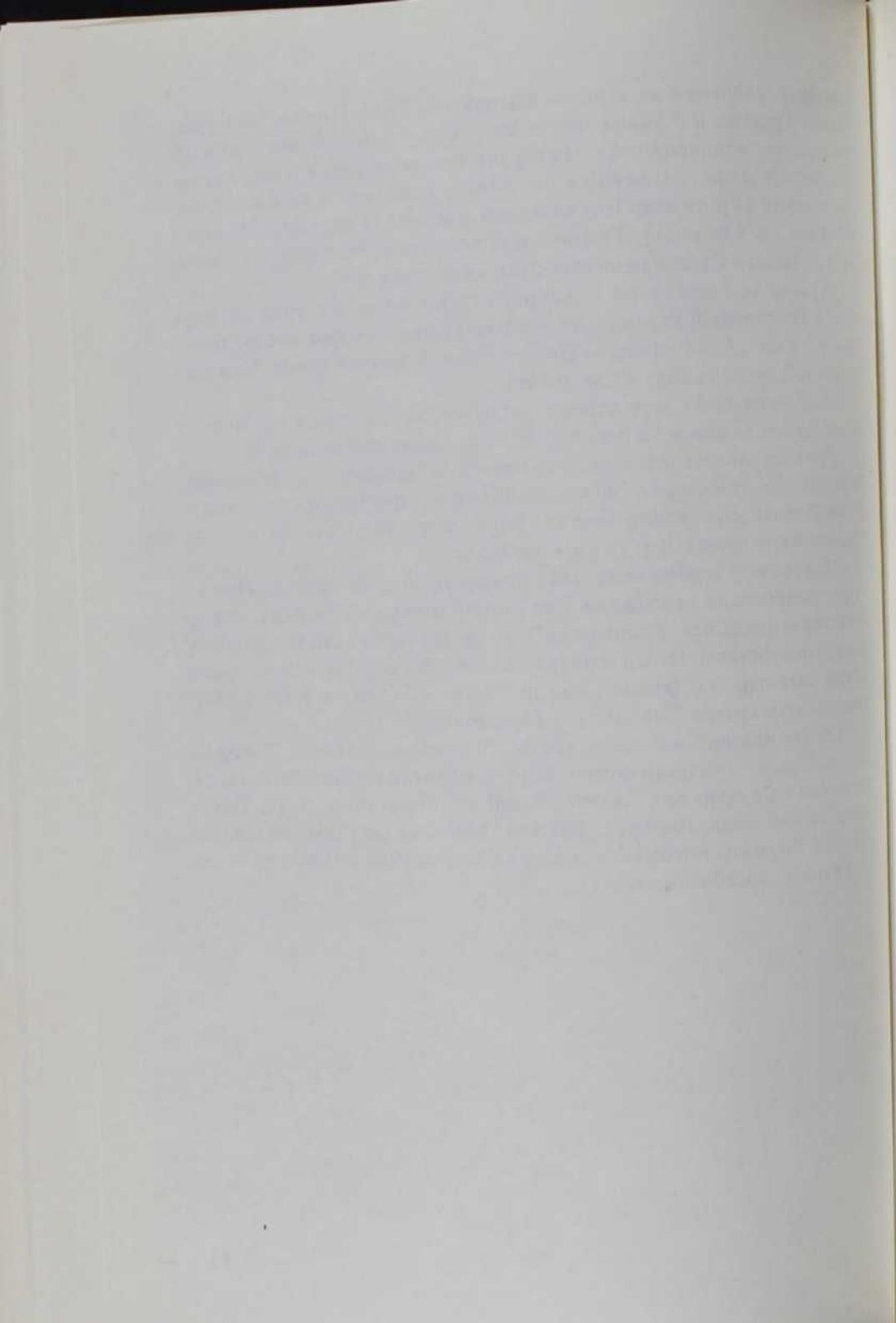
Кулина је заселак на сјеверној страни Брда. Старијег је поријекла. На западној страни засеока извиру два осредња врела, звани "Савина вода". Једно припада Пријелозима, а друго Кулини. Кажу да је одатле "одведена вода у Самоград".

Заградско брдо је у ствари било које се наставља од Чуке и завршава се Градином на источној страни. Доминира околнином.

Врела су заселак и носе име по изворима. Западно се налази извор Тефериц, где су се, кажу, окупљали Турци и теферисали уз чашћење. Близу Плавца један извор зове се Царева вода, кажу зато што се "ту одмарал и пio српски цар", а који, не зна се.

На источној страни села једна ливада се зове Товарница. Име се везује на присилно исељавање још старог Шћека из Заграда, кад су Шћекићи и сам Шћек изгинули од Турaka. На тој ливади товарили су коње са покућством. Изнад села је нека пећина у којој је, кажу, "ноћио српски патријар' из Дечана", кад је бежао са Србима у Војводину. Неке црквене ствари "закопао је у Новаков дô."

Остали важнији називи у селу су: Залистовица, Поток, Љескова долина, Подови, Јамарска вода (извор), Јамари (оба назива као да воде поријекло од рударења), Лазина, Радин до (старо име), Чука, Петковача, Јелина вода, Лишњак, Гркљан, Милошев лаз (име везано за Милоша, Шћекина потомка, оца Марка, Раича, Рада и Јовка, од којих су се развила посебна братства).

II ДИО - СТАНОВНИШТВО

УВОД

Познато је да је лимска долина била од давнина насељена. Предио Горњих села, иако је био удаљен од жупског дијела и одсјечен високим планинским ланцима, бистричким кланцем и бујним шумама, такође је био давно насељен. Као и у лимској долини, Горња села су историјски, етнички и друштвено-економски развитак прошла кроз више јасно изражених историјских периода.

Према оном што се зна, у античко вријеме су и преко овог краја прелазиле групе стarih народа и повремено се насељавале као сточарско становништво. Неких трагова остало је од Илира на високим дјеловима планине, а и од других поромањених група које су крстариле овим дијелом Балкана. У Заграду и Самограду постојале су неке крупне грађевине, које су, сматра се, припадале римском периоду.

Од досељавања Срба у VI и VII столећу, у Горњем Полимљу, па и у нашем крају, отпочеће нови процеси: у први маx потискивање затеченог живља (романизованог или нероманизованог) од стране досељеника - Срба. Касније ће отпочети и мијешање та два етничка елемента и асимилирање старијаца. На затечено становништво као да указују и народна предања о неком "старом народу" који је некада живио на овим просторима, а називао се Маџурима и Мицанима. Успомене на то старо становништво су, свакако, и мјесни називи: Мицан, Маџурски мост, Урсуловац, Латинска црква. У Црној Гори и Црногорским брдима у прошлости је иначе католичко становништво називано "Латинима". Додуше, израз "Латини" је могао да означава и (касније) арбанашко становништво (Клименте) које је овамо допирало са стоком.

Како је народ живио у средњем вијеку у нашем крају (Горњим селима), који се углавном налазио између Ђурђевих Ступова, манастира Св.Петра (у Бијелом Пољу), Брскова и других стarih и позних мјеста и центара, можемо, углавном, да закључујемо по аналогији и

на основу онога што се иначе зна о том времену. Историјских промена о овом крају има веома мало.

Тако је било и у доба Турака, кад је неисламизирано становништво често страдало у похарама или морало да бежи са својих огњишта. Народно предање тврди да су преци појединих родова горњосељског становништва, рецимо прије десетак генерација, досељавани из Црне Горе или црногорских брда и да су се углаваном овдје насељавали на запустјелој земљи. То значи да је бивало и прекида у континуитету живота становништва у овом крају. Таква предања се иначе срећу свуда по Горњем Полимљу.

Данашње Горњосељско становништво потиче од разних црногорских племена. Иако је број домаћинстава и становништва релативно мали, оно потиче из девет црногорских племена: Пипера, Његуша, Бјелопавлића, Братоножића, Куче, Дробњака, Ровчана, Цуца и Васојевића. Постепеним досељавањем у ову, нову средину, становништво се саживљавало, јер су га на то приморавале сталне ратне прилике и тешки животни услови. Како су заједно живјели у истим селима и имали исте катуне и планине, заједно су ратовали и бранили свој животни простор и опстанак, бирали војне и народне старјешине, без обзира на братственичко и племенско поријекло, међусобно се орођавали и створили јаку крајинску ћелину, попут племенске, по моћи навика донсених из племенских матица.

БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД ПИПЕРА

"Пипери су једно од српских племена у црногорским брдима", чије поријекло дубоко понире у средњи вијек. Најстарији помен о племену Пипери потиче из 1455. године, када су Млечићи закључили уговор са Стефаном Црнојевићем о признавању млетачке власти.⁶⁸ Др Ј. Ердељановић сматрао је да су се Пипери највјероватније доселили из Метохије или Косова послиje пада наших земаља под турску власт. Како нека пиперска братства, досељена у Лимску долину, казују да потичу из села Јужне пиперске области, набројићемо њих неколико: село Баћи, село Ђурковићи, село Поптеће, село Mrke, село Завала - из којег потичу преци Шћекића - и др.

⁶⁸ Др Јован Ердељановић, Постанак племена Пипери, *Српски Етнографски зборник XVII*, Живот и обичаји народни 10, СКА, Београд, 1911, 288, 244, 326.

Шћекићи

Шћекићи у Горњим селима потичу од старог братства Ђурковића из села Завале из Горњих Пипера. Још док је формирање племена Пипери било у току, половином XVI вијека почиње да се формира и братство Ђурковићи, од родоначелника Ђурка Мијаљева. И Шћекићи воде поријекло од Ђурковог унука - *Шћека Никачева*, колико се могло сазнати. Како су Шћекићи веома давно одселили са Завале, братственичка предања у матици о њима веома мало знају. Ни др Ердељановић није могао ништа забележити о Шћекићима и њиховом претку Шћеку, те о поријеклу и братственичким везама с Ђурковићима морамо истраживати посредним путем.

Знатнија исељавања Пипера из своје матице, Лутова, отпочела су крајем XVI и почетком XVII вијека, најприје у данашња пиперска села, као што је случај са Никачевим синовима, а потом и у далеке крајеве, кад су животни простори постали уски, а економски услови веома тешки. Ставе су погоршавале тешке политичке прилике под турском окупацијом, међусобне заваде и честе борбе са сусједним племенима око планина и сеоских комуна.

Сви ти узроци и посебно крвне освете учинили су да се и преци Шћекића иселе из Пипера и потраже ново и сигурније мјесто - далеки Хас. Вrijеме њиховог исељавања са Завале може се приближно одредити. По свој прилици, доселили су се у Горња села у првој половини XVII вијека. По свој прилици да су нашли Србе - старосједиоце, те су се населили у крајевима села - Шћекићи на Залоквици, а Обрадовићи на Камењачу, што иде у прилог процене - да су се доселили у првој половини XVII вијека.

Родоначелник братства - Шћек. - Током више од три и по вијека, колико је старо братство Шћекића, Шћек се, као најстарији предак и родоначелник, представља као веома популарна личност. У свим родовима братства његово име се изговара са великим поштовањем. За њега су везане многе приче, од којих неке прелазе у бајке, као на примјер да је био "здувач" и да је на неки начин могао да влада људима - и да је био "протука", али и многе које задиру у његов стварни живот, повезане с прошлочију братства, племена и крајева у којима је живио он, његови преци, савременици и потомци.

Име *Шћек* је загонетно, као и личност која га је носила. Јер, у бројном и једном од настаријих братстава у горњем Полимљу - Шћекића, колико се зна, никада се више није појавило име Шћек, послије тог најстаријег претка. Није га било ни код других братстава у овом крају. Чак га нема ни код старијих Пипера, одакле ово име потиче.

Др Ердељановић никадје не помиње такво име, иако су имена посебно, истакнутих предака, код наших братстава наследна.

Једно предање Марковића - Шћекића из Заграда чува неку стару успомену да је "Шћеку било право име Милош", а Шћек му је само надимак". Код других родова ову верзију није нико потврдио и никадје се више не чује.

Ово загонетно име и мноштво различитих предавања о њему, с велике временске дистанце наводили су многе, па и неке хроничаре, на помисао да Шћек није ни постојао, него да га је братственичка машта током вјекова створила. Међутим, кад упознамо сва братственичка предања и оно што је казао сердар Јоле Пилетић о њему, можемо тврдити да је постојао, и да је историјска личност. Сердар Јоле, велики познавалац братственичке и племенске прошлости, знао је много о Шћеку: где му је кућа била на Завали, да су Пилетићи и Шћекићи од "два брата" (он је казивао и име Шћекиног брата, претка Пилетића, кога су Шћекићи заборавили), да је Шћек био истакнута личност у старом завичају, да је с породицом и ужом родбином побјеђао са Завале због "крви"...

И братственичка предања не доводе у сумњу постојање свог претка Шћека. Многа од њих чувају успомену на њега и до појединости. О њему као индивидуиказују место рођења, сељења у матици, његов друштвени углед, природи и темпераменту, ратовање и подвизи, породични живот и страдања у непрестаним ратовима, услови живота у новом завичају у којем мијења славу, о његовој погибији и разури у Заграду, коју Шћекићи зову *прва велика разура* и др.

Братственичка предања га прате још од рођења: Шћек је рођен у Лутову и Ђурков је ближи потомак (Шћекићи из Заграда); Шћек је живио и у селу Mrke, а потом се преселио на Завалу, био је главар и војвода и предводио Пипере у ратовима (Шћекићи из Штитара). *Шћек је рођен* седамдесетих година XVI вијека. Савременик је Радула Никачева, Ђурковог унку, од којег воде поријекло Пилетићи и друга, њима сродна братства. Према томе, поред Радула и Николе, *Никач Ђурков имао је и шрећег сина - Шћека*, којег су Ђурковићи заборавили и зато што од њега није нико остао на Завали, осим мутних успомена код старијих Пилетића. Дакле, Шћекићима сви конци воде к Никачу Ђуркову. Послије Лутова, Шћек је живио у селу Mrke. Ту је остао колико и Радуле у Расловићима, а потом се одселио на Завалу код Радула. За то се и данас држи да су Шћекићима "најближи Пилетићи". Но, ни Пилетићи нијесу заборављали на братственичке везе. К њима су два пута ишли Шћекићи у прошлом вијеку, зашто је највише заслуга имао сердар Јоле. Зато је он код Шћекића остао "прави брат и сердар братски". И он је код Шћекића долазио два пута. Даље везе прекинули

су чести ратови, али недостајали су и посредници величине сердар-Јола.

У родослову Марковића (Шћекићи из Заграда) има одређених несигурности од Марка до Шћека, мада су неки родови сигури у њега. По чију ли Марковића, која им је остала у наслеђе, ред пасова се низао овим редом: *Марко* - *Милош* (неки казују и друга имена) - *Велиша* - *Малиша...*(прекид) - *Шћек*. По Радовановићима (Шћекићи из Црвљевина), доста сигурним познаваоцима братственичке прошлости - и Драгићевићима, Шћек је имао сина *Рада*, а овај *Беку*, од којих потиче десетак данашњих крупних родова. Дакле, према овим родовима, родослов за групу родова од Марка до Рада и Шћека - је потпун. Код друге групе родова од Рада Шћекиног и *Беке Радева* недостају им по неколико пасова до млађег претка за којег знају. По Радевој силазној линији, највећи број родова води поријекло од "пет брата" из Заграда, генерација рођена негде почетком друге деценије XVIII вијека, а с другим братственицима протјерани из Заграда у вријеме крвавих турских похара 1737/38. године. То је догађај за памћен у братству као "друга велика разура" Шћекића.

Ради прегледа настанка два братства од заједничких предака, доносимо упоредну табелу родослова Шћекића (по линији Марковића из Заграда) и Пилетића (Бурковића са Завале):

<i>Шћекићи - пасови -</i>	<i>Приближна год. рођења</i>		<i>Пилетићи⁶⁹ - пасови -</i>
1. Небојша	1966		-
2. Миливоје	1935		-
3. Милија	-		<i>Бешко</i>
4. Радош	-		<i>Никола</i>
5. Васо	рођ.око	-	<i>Јоле (рођ. 1814.)</i>
6. Крено-Павле	рођ.око	1802.	<i>Илија</i>
7. Рако	рођ.око	1775.	<i>Шћејан</i>
8. Марко	рођ.око	1745.	<i>Пуро</i>
9. Милош	рођ.око	1715.	<i>Пилеша</i>
10. Велиша	рођ.око	1685.	<i>Бешко</i> (г. 1692. помиње се као главар, а 1711. као војвода)
11. Малиша	рођ.око	1655.	<i>Пилеша</i>
12. Бека	рођ.око	1625.	<i>Вујо</i>
13. Раде	рођ.око	1595.	<i>РАДУЛЕ</i>
14. ШЋЕК	рођ.око	1565.	<i>НИКОЛА</i>
← →			
15.	рођ.око	1540.	- НИКАЧ
16.	рођ.око	1510.	- <i>Бурко</i>
17.	рођ.око	1480.	- <i>Мијал</i>
18.	рођ.око	1450.	- <i>И.Н</i>
19.	рођ.око	1420.	- <i>И.Н</i>
20.	рођ.око	1390.	- <i>Пијо</i> (по предању учесник је у косовском боју 1389.г.)
21.	рођ.око	1360.	

69 Др Ј. Ердељановић, *Посишак илемена Пијери*, 453-4.

Према сјећањима братственика, Шћек је уживао велики друштвени углед у племену и док је био на Завали. Казују да је био крупан човјек, да се истицао бистрином ума и подвизима у ратовима које је племе водило против Турака, па и са сусједним племенима око планина и да његово име није нико узимао из страхопоштовања. Ратови Пипера са Турцима, као и код осталих црногорских племена, нијесу никада ни престајали, па и у вријеме док је Шћек живио у матици. Он је био савременик и учесник у устанцима Пипера и других Брђана од 1604. до 1614. године да би се ослободили од турске власти. Пипери су много доприњели у пресретању турских напада кад је Арслан-паша са силном војском напао Пипере и Бјелопавлиће и доста им зла нанио, 1612. и 1613.г, али Брђани су их на крају потисли к Подгорици.⁷⁰ У тим ратовима Шћек се вјероватно истакао и од племена добио одређена признања у виду главарства, а то тврде и оваша предања.

Наша племена су се готово увијек трвила, па чак и "ратовала" око планина и сеоских комуна. И Пипери су често долазили у сукоб са сусједним племенима - Бјелопавлићима, Ровчанима и Морачанима. И Шћек је са синовима и браћом учествовао у тим међуплеменским расправама у којим је падало много жртава са обје стране, па, како кажу, погинули су и неки Шћекини синови и један или два брата. Ови братоубилачки "ратови" били су крупни разлози за исељавања становништва из Пипера и околних племена. Спас су налазили у далеким крајевима, уз готово обавезне промјене презимена и славе, да би себи "укрили траг". Али неки од исељеника су прелазили у ислам и, хтјели то или не, постајали национални издајници и лјути непријатељи не само противницима у крвијој завади него и својој рођеној браћи и најближима, па и свој поробљеној нацији.

Шћек се доселио на Залоквицу (Главаца) са Завале с породицом и ближом родбином у другој или најкасније у трећој деценији XVII вијека. Још док је био у Пиперима, имао је неке синове пожењене и добио бројну унучад, како тврди братственичко сјећање. У братству се свуда чује да је "Залоквица колијевка свих Шћекића", зато што је Шћек прво ту одсио. Не зна се да ли је тај предак ту одсио из нужде, по слободном избору или по некој вези. Могућно је да се неко од његових рођака и прије њега ту доселио, јер он није први Брђанин који је открио Хас и путеве према сјеверу, односно Србији.

На Залоквици је остао "неку годину", а потом се преселио у Заград. Предања неких родова тврде да је оставио Залоквицу само због тога да би снажама с дјецом оставио што више простора за живот.

70 Исто, 293.

Преласком у Заград формирала се јака патријархална Шћекина породица. Нарођавањем, из те породичне задруге временом су се селиле неке уже породице у оближња села - Пријелоге, Штитаре, Бразаву и друга села, пошто им је Заград постојао тијесан, јер је поред њих било дosta старосједилаца - Срба. Временом је Заград постао *браћственичном майшцом*, из које потичу сви родови Шћекића. Али, ни Залоквица не губи свој значај. Она ће и даље кроз пуна три вијека, колико је трајала кружна братственичка миграција, по традицији остати други центар окупљања братственика. Јер, послије свих прогона и присилних расељавања из Заграда, почевши од Шћека, многе породице, па и родови "расули" би се по Бихору и даљим крајевима и, након неколико година, послије смиривања прилика, враћали би се и одсиједали на Залоквици. Нема рода Шћекића чији се преци с породицама нијесу склањали у овај заселак Главаца, иначе погодан за одбрану, удаљен од путева и са дosta простора за држање стоке, али и за земљорадњу. Одатле би се селили у нова станишта, а већина их се враћала у своја села. Отуда су оне погрешне успомене баш тих родова, наиме да су се њихови преци "доселили директно са Завале на Залоквичу", заборављајући на мукотрпни ход тих предака на релацији Залоквица - Заград - Бихор - Пештер и друга мјеста, да би се круг опет затварао на Залоквици.

По исељењу са Завале, Шћек је промијенио славу. Оставио је племенску славу, Арханђеловдан, а за главну славу узео је дотадашњи прислужак - јесењи Петковдан (27.октобар), а за прислужак остао му је стари - летњи Петковдан (8.август). Презивао се Ђурковић. Послије њега, синови му, браћа и унуци узели су ново презиме - Шћекићи, које ће до данашњих дана остати као главно братственичко обиљежје и успомена на тог ауторитативног претка.

Родови Шћекића

Колико се зна, Шћек је имао шест синова, а по неким казивањима "шест до осам". Од њих шесторице, Станко се није женио, те је остао без потомства. Од остале браће воде поријекло сви родови Шћекића, а од Шћекине браће, потичу неки исељени родови. Предања су сачувала успомене на ове Шћекине синове:

1. Н.Н. - погинуо у Пиперима, остала му жена Весна
2. Н.Н. - погинуо у Пиперима, остала му жена Јана
3. Н.Н. - погинуо у Пиперима, остала му жена Стана
4. Раде - доселио се с оцем на Залоквичу
5. Поп - доселио се с оцем на Залоквичу име му се не зна
6. Станко - доселио се с оцем на Залоквичу као протука Стјањ.

Није утврђено да ли је Шћек имао још којег сина. По свим братственичким казивањима, Весна, Јана и Стана биле су јетрве и остале удовице са нејаком дјецом, чији су мужеви, Шћекини синови, изгинули у Пиперима. Са Завале су одселиле на Залоквицу заједно "са дјецом, Шћеком и ћеверима". Јетрве су "уз помоћ свекра и ћевери" подигле дјецу. Од њих ће се развити посебни родови по мајкама.

Од Шћекиних синова, колико је познато, развили су се ови родови:

1. Од једног Шћекиног сина и жене му Весне - су:
 - *Веснићи* на Залоквици и у Беранама и неке давно исељене породице;
2. Од другог Шћекиног сина и жене му Јане - су:
 - *Јанићи* на Бабину (Полица) и неке давно исељене породице;
3. Од трећег Шћекиног сина и жене му Стане - су:
 - Павловићи у Кршу Фемића,
 - Марковићи у Штитарима,
 - Коковићи у Штитарима,
 - Јосовићи у Штитарима.

Јетрве су заједно живјеле на Залоквици и двадесет и више година, па су се Јана и Стана одселиле с дјецом.

- Радовановићи у Црвљевинама,
 - Драгићевићи у Црвљевинама,
 - Јојовићи у Штитарима и Јовановићи у Шапцу,
 - Гегићи у Кршу Фемића и Ранчини,
 - Алексићи у Лубницаама,
 - Раичевићи у Праћевцу,
 - Марковићи у Курикућама и Заграду,
 - Радевићи у Беранама и Пећи,
 - Јовковићи у Гусињу, данас готово расељени
 - Шћекићи - исељени род код Крагујевца.
5. Од Попа, *Шћекиног* сина, су:
 - Ојданићи у Лубницаама,
 - Ојданићи у Заостору,
 - Љутићи у Војном Селу код Плава,
 - Ојданићи - одсељени у Београд, по Србији, Метохији, чак и Славонији. Има их више "трубушчића".

6. Давно исељени родови - за које се не зна од којих Шћекића потичу, а највјероватније од Шћекова браће, су:
- Аврамовићи,
 - Анастасијевићи,
 - Петронијевићи,
 - Којићи,
 - Милосављевићи,
 - други мањи родови по Србији, Метохији и другим мјестима.

Ради увида у развој родова овог разгранатог братства, учинићемо краћи осврт на њихову ужу прошлост:

- Родослов Веснића, Јанића и Станића се кидају за по неколико пасова од млађег претка за којег знају - до Шћека. Станићи су се развили у крупнији род, који се данас цијепа на неколико "трубушчића", док Веснићи стагнирају.

Од Рада Шћекиног развили су се најкрупнији родови, којих има десетак и више. Колико је Раде имао синова не зна се, сем за Ђеку. Не зна се ни колико је Ђека имао синова и унука. Отуда, код већине родова, послије Ђеке, два или више пасова остају непознати, осим по Милошевој линији, где се Малиша јавља као Ђекин син, а Велиша - Малишин. У сваком случају Раде је имао бар још једног сина, а Ђека и више, те се породица гранала од њих бар по двије или три линије. Баш послије Ђеке, у Заграду се јављају двије-три јаке генерације, од којих настају сви крупнији родови. По Радевој линији посебно је вриједна пажња генерација настала у првој и другој деценији XVIII вијека, међу којима се јављају она петорица браће из Заграда, који поново преживљавају тешке турске похаре и присиљени су да се иселе из Заграда послије догађаја 1737/38. године. Од тада Шћекића у Заграду неће бити за цијели вијек, све до половине XIX вијека. Али, и прије ове, "друге разуре", било је ранијих принудних исељавања због опирања бихорским агама.

И предања и родослови показују да су се сви родови по овој линији развили од генерације која се разбјежала из Заграда послије "друге разуре". Тражећи спас, породице су се "расуле" по околним селима Бихора, Полици и даљим крајевима, задржавајући се краће вријеме у једном мјесту, па би опет слиједила помјерања. Коначно су себи нашли стална станишта и стабилизовали се крајем XVIII и почетком XIX вијека: Алексићи у Праћевцу, а потом у Лубницама, Раичевићи у Праћевцу (послије Алексића), Марковићи у Курикућама,

Радевићи у Заостору, Јовковићи у Гусињу, Радовановићи и Драгићевићи у Црвљевинама, Јојовићи у Штитарима, Гегићи у Кршу Фемића, Шћекићи с Полице код Крагујевца итд.

Који родови директно воде поријекло од оне петорице браће из Заграда, ипак се не зна. По Радовановићима, били су браћа *Радован* (њихов даљи предак) и *Пејшар* (о коме се несигурно казује) и, по Драгићевићима - *Цвејако*. Имена још двојице браће се не знају. Овој генерацији (тројици браће) припадају још и *Милош* (отац Марков, Раичев и др.), *Илија* (предак Алексића) и преци Јојовића и Гегића. Ко су од њих четворице браћа са оним тројицом од "пет брата", не зна се са сигурношћу. По Радовановићима и Драгићевићима, и Јојовићи и Гегићи воде поријекло од једног одних "пет брата". По њима, један од њих и Цветко су уморени у турском затвору у Бијелом Пољу. Од тог Петра не исказује се нико. По једнима "пао је мртав на Товарницу" од туге за изгинулим рођацима и "раскућом" у Заграду. По другима - изашао је жив из затвора с Радованом (један од браће). Има мишљења да су Милош и Илија били браћа са петорицом браће из Заграда, али сигурнијих вијести о томе нема. По свој прилици - они браћа и јесу, а са оном петорицом браће су "браћа од стричева" - како је мислио пок. Гавро Радошев из Црвљевина.

Успомене и предања бројних родова, од којих су нека стара колико и братства, чине заједничку историју старог и веома разгранатог братства Шћекићи. Сваки род има своје успомене и сјећања, али сва почињу од најстаријег претка - Шћека и матичног племена Пипера.

Да би се сачувале те успомене на родове и братство, наводимо их онако како су их саопштавали најбољи познаваоци прошлости свога рода и братства, мада у њима има доста мутног и несигуронг, али најпоузданјијег казивања које се ослања на стварне догађаје и личности који чине прошлост братства.

Веснићи су један од најстаријих родова Шћекића. Воде поријекло од једног Шћекиног сина који је погинуо у Пиперима. Од њега је остала жена Весна, са нејаком дјецом, која се преселила са Завале на Залоквицу са свекром Шћеком и јетрвама. Од Весниних синова развио се цио род. Ради успомене на њу, њени потомци и данас носе "трбушчића" - име - Веснићи. Они су најстарији становници Горњих села, а припадају и најстаријим становницима старог Хаса. Посебно су интересантни по томе што до данас нијесу мијењали мјесто боравка, осим што су се за вријеме турских прогона склањали у друге крајеве.

О свом најстаријем претку за којег знају, доста несигурно казују.

Они држе да је њихов најстарији предак послије Шћека, био *Пој Шћекић*. Да ли је он био Шћекин син - не знају сигурно, претпостављају да јесте. Поп је, кажу, имао три сина: Ненада, Станка и још једног који се утопио у бунару док је био у Пријелозима, као младић од 20 година. Због трагичне смрти најмлађег му сина, Поп се преселио на Залоквицу из Пријелога.⁷¹

На Залоквици је било дosta слободне земље, а околне планине биле су погодне за држање стоке. Тек касније је сазнао да је то "агларска земља Смаил-аге Малића из Гусиња". Како није тражио одobreње да би се населио, ага се љутио и Попу је пријетила опасност да га "ага дигне са земље". Тек пошто је дао чврста увјеравања аги да ће уредно плаћати "мирију", дозволио му је да остане на земљи. Поп је подигао кућу (уз рођаке) и наставио нов живот са синовима. И у овом крају постao је велики газда.

По овдашњим сjeћањима, Поп је затекао неке Кљајиће и Славковиће у Лубницама и Курикућама и старе Србе у Главацама и по Горњим селима. Код Веснића су се сачувала најстарија предања о свим селима овога краја.

О Поповој породици казују ово: *Ненад Пойов* оженио се по досељењу на Залоквицу и имао девет синова. Од њих је најпознатији *Калае* (неубичајено име), познат као мегданџија, јунак и велики противник Турака. Хајдуковао је, четовао и мегдане дијелио цијelog живота. Имао је чувену бојну опрему и скupoцјено одијело, које је задобио на мегданима и у бојевима. Посебно су му биле на гласу "токе опточene сребром и златом од девет ока". Оружје и опрема остали су у наслеђе потомцима. Један од тих потомака дао је токе Радулу Обрадовићу због тога што га је замијенио на мегдану са неким Климентом. По њему се неке ливаде изнад Падежа зову *Калаева сјррана*. Вјероватно да су биле у његовом посјedu, да је ту водио неку борбу или је ту погинуо од колашинских Турака.

71 О том случају казују ово: Поп је доселио са Завале из Пипера у Пријелоге и направио кућу на Главици (Дульан) близу данашњег гробља. Пред кућом имао је бунар. Имао је велику земљу и, како је није могао сам поорати, позвао је мобу од повише људи с јармовима волова, баш на Март (14.03). Увече кад су завршили с радом, положили су воловима пред кућом, а људи ушли у кућу, по обичају. Да би волове боље јели, Поп рече најмлађем сину да захвати воду из бунара и напоји волове. Док је младић захватио воду, оклизнуо се и пао у бунар. Како се дugo није појављивао у кући, узбунила се и породица и мобеници. Звали су га и све претражили. Тако цијелу ноћ и сјутрадан, па и цијelu недељу дана. Постије толико дана трагања, неком је пао на памет да завири у бунар. Спустили су се на уривке и, заиста, тамо га нашли. Пошто су га извадили из бунара, ожалошћени отац рече: "Бунаре, не могу те ни сабљом посјечи, ни пушком убити", а, вала, ни дворет' те нећи! - Тако је и учинио. Пошто је сахранио сина, сјутрадан је потоварио свој покућанство, потерио сву стоку и с породицом се одселио из Пријелога, а оставил добру кућу и сву земљу, и населио се на Залоквици.

Како је вјековима пријетила стална опасност од колашинских и бихорских "Турака" - села Велиће, Лончарске Стране, Долац и Берансело - дала су, кажу, на поклон Ненаду Поповом са синовима десет коса ливаде у Јаблановом долу да их бране са те стране. Та ливада и данас се налази у посједу Веснића и зове се Веснића катунина.

Једне године било је лијепо пролеће, па су Веснићи изјавили стоку у Јабланов до на своју Катунину. Али, изненада пао је велики снијег "цијели аршин на сам Ђурђевдан". Стока је остла без ичега, а посебно је на њи поразно дјеловао снијег у ово доба године, па су браћа ријешила да одамах напусте Залоквицу и некуд се одселе. Пото-варили су имовину на коње, потјерили стоку, а Калае "забоде раоник у снијег" и напусте планину. Kad су дошли на Плавац, стали су и дugo размишљали - куда ће. Ријешили су да предигну на Полицу, у село Бабино, где њихови потомци и данас живе.

Од Ненадових синова,⁷² кажу, остао је на Залоквици само Ново са женом Весном и сином Радисавом. Ново је погинуо од колашинских Турака доста млад, не дugo послиje одсељења његове браће, па је Весна рано остала удовица. Сама је подигла сина Радисава и оженила га. О њој причају да је била "жена-јунак" и веома паметна жена, па су њени потомци, из поштовања према њој задржали лијепе успомене и презиме Веснићи, све до данашњих дана.

Радисав Новов имао је два сина, Пауна и Радована. Радован је погинуо млад од Турака на Плавцу. Тамо му је и данас мрамор-обиљежје. Остао му је само један син Стојан.

Паун је имао четири сина: Гвоздана, Радисава, Милисава и Вукосава. Сви су живјели на Залоквици, али како тврде "слабо су се множили послиje одласка Новове браће". Док је била Ненадова породица у заједници, кажу, бројала је 46 чељади, а међу њима је било 20 пушака (војника). Натализет код ових Шћекића био је незнатај све до краја посљедњег рата, а од тада се осјетно поправља. Код старијих генерација дugo се одржавао исти број породица и чланова у њима, па се, чак, смањивао. Неке породице су завршиле у "критичним тачкама", што је чест случај код тих старих родова, као код Букумира, Војиновића у Трпчи и др. Они се жале да су се "њихови стари насељили на црковно имање - вакуф" и да им то "није било срећно за потомство. Као примјер наводе да су ту и прије Шћекића биле насељене неке породице старих Срба. Ни они се нијесу "множили", "почео је траг да им се губи", па су одатле побјегли.

Иако је ово стари род, броји веома мало пасова. Кроз своју дугу прошлост заборавили су неколико пасова, па и правог претка, Шћеки-

72 Од овог рода је Авро Веснић-Шћекић, који је примио ислам и од њега се развио род Асанагић у Срђевцу.

ног сина од којег потичу. Пок. Радосав Стефанов, добар познавалац прошлости свога рода, набрајао је ове пасове (узлазном линијом): ... Радосав (1901) - Стефан (р.око 1870) - Стојан (р.око 1840) - Радован (р.око 1810) - Радисав (р.око 1780) - *Ново* (р.око 1750) - Ненад (р.око 1720) - Поп (р.око 1690) - ... (недостају три паса) - Шћек. Овај Поп може да потиче само из породице Веснића, јер је млађи за три паса од Шћекиног сина - попа. И остали братственици броје исте пасове.

Дакле, тај Поп Шћекин није предак Веснића. Он се само доселио код родбине на Залоквицу (највјероватније с оцем и браћом), а од њега по свој прилици воде поријекло Ојданићи. Могућно је да су се Веснићи селили у Пријелоге и - опет се вратили на Залоквицу. И предање Ојданића казује да се њихов предак доселио на Залоквицу, али не знају који. Ненад је припадао оној генерацији која је преживјела прогоне 1737/38. у Заграду, а то није мимоишљо ни Весниће, те су вјероватно морали да се склањају у Пријелоге. Као и код осталих родова Шћекића, и код Веснића баш од те генерације губе се пасови, код њих од Ненада. То потврђује и њихово несигурно казивање да је Калае један од девет Ненадових синова. Међутим, тај мегданција Калае, старији је пуна три паса, рођен око 1660. године. Ни Весна не може бити Новова жена, ако је Нову било име тог Шћекиног сина који је погинуо у Пиперима. Ни Радисав, који се помиње у родослову, не може бити Веснин син, јер их раздваја цијелих пет пасова. Очигледно, најстарији преци су заборављени.

Од оних Новових "осам брата" који су се одселили са Залоквице по њиховом памћењу, сигурно се развило неколико родова Шћекића на страни, о којима нема података. Они се нијесу задржавали на Полици, како њихово предање тврди, него су пошли на сјевер.

Шћекићи на Залоквици били су вјечита веза рођацима који су се досељавали или се селили у друге крајеве. Свима је било свратиште код ових рођака. Ту би одсиједали на краће или дуже вријеме док би се прибрали и одредили место за "предиг" у овом или неком другом крају. Нема рода Шћекића чија прошлост није везана на неки начин за рођаке на Залоквици. О тим рођацима били су добро обавијештени сви Шћекићи на разним странама. Због самовољног насељавања овде, много пута су долазили у сукобе с агама, који би се крваво завршавали, те би епилог увијек био убијање ага и њихових људи, а често су и Шћекићи гинули у осветама од Турака. Тада су слиједиле велике разуре и бјежаније. Шћекићи из других села, по цијени својих глава, штитили су рођаке на Залоквици. Марко и Раич с браћом и синовима два пута су убијали аге на Залоквици због зулума које су чинили Веснићима. Гроб једног од тих ага и сада се налази на Залоквици и зову га Нуров гроб.

Милан Ђ. Милићевић прикупљао је податке о Станију крајем прошлог вијека и записао да се "Стан родио у селу Бабину (на Полици)... Неко вријеме боравио је у селу Лушцу, те га многи по томе селу зову Старац Стан с Лушца... од братства Шћекића. Живио је, како се прича, 90 година, а умро је пре 220 година, у селу Бабину..."⁷³ И др Р. Вешовић записао је да се из братства Шћекића "спомиње видовити Старац Стан... назад 9-10 пасова...". Није тачна претпоставка да је рођен на Бабину, у Пријелозима или у Заграду. Као Шћекин син рођен је у Пиперима, где и остала његова браћа, и са њима је дијелио исту судбину. Милићевић је записао: "Старац Стан пророковао је много..." И записао многа његова пророковања, позната и у Србији.

Старац Стан је "неко време боравио у селу Лушцу", што потврђују и садашња братственичка предања, али колико је ту остао и где му је крчма била, овдје се не зна. У топонимима није остало трага. И на Полици је имао крчму и тамо пророковао и оставио трага у топониму. У селу Драгосави, у предјелу Тифрана, један стари пут и данас се зове "Старчев пут", њим се, кажу, Старац кретао - и онима према Јејвици и, долje, у Жупи осматрао многе цркве и манастире који су тада још постојали.

Зна се да је био веома комуникативан у свакој средини. Сусрети с образованим људима различитих занимања и професија подизали су ниво његових знања. Прорицања у прошлости била су веома цијењена, па и распрострањена. Старац Стан имао је улогу пророка, што га је уврстило у ред најумнијих глава онога доба, схвatan и поштован као визионар.

Старац Стан живио је у вријеме старијих скадарских бегова и везира Бушатлија и знао за сва њихова насиља над српским становништвом. Кроз пророковања он поручује Србима: "Чувайте се Турчина... докле је Бушатлија у Скадру!" - Бушатлије су били позната албанска породица из племена Бушата, из које потиче повељни број бегова, паша и везира.

И Јанићи из села Бабина (Полица) један су од најстаријих родова Шћекића. И они потичу од једног Шћекиног сина који је погинуо у Пиперима, а жена му Јана с дејцом и осталом Шћекином породицом доселила се на Залоквицу. По свој прилици и они су се расељавали заједно с осталом родбином у вријеме турских похара и опет се враћали на Залоквицу. Јана се одселила на Полицу послије двадесет до тридесет година живота на Залоквици, како тврде братственичка сјећања. Где се најприје настанила, ни сами Јанићи не знају. Неки

73 Милан Ђ. Милићевић, Живој Срба сељака, Српски етнографски зборник, књ. I, Београд, СКА, 1894, текст: Срби сељаци и пророковања, стр. 84-86.

кажу на Горажду, а други на Бабину. Но, није сигурно да ли је Јана доживјела ову селиџбу. Поуздано се само зна да су Јанићи били на Бабину седамдесетих година XVII вијека, јер је тада код њих отишао да живи Старац Стан ћад је био у дубоким годинама. Код њих је и умро, сахрањен на њиховом гробљу и они су му очували гроб до данашњих дана.

Међутим, Јанићи су много заборавили од своје прошлости. Они држе да су се њихови преци, од којих се један звао Никола Шћекић, доселили директно са Завале из Пипера и "пали" на Јодоле у село Горажде. Из матице су побјегли због "крви". Ту су, кажу, остали неколико година, па су поново "некога" убили и "пали на крв" и преселили на Бабино. Од тада се, кажу нијесу више селили. С том породицом су се тврде, доселили на Бабино браћа Мато и Вучета. Да ли је тај Никола био њихов отац, или, можда, дјед или стриц - не знају, само претпостављају да им је био отац, јер, кажу, и Никола се доселио на Бабино. Такође не памте од којих су Шћекиних потомака, а држе да су им најближи Радовановићи из Црвљевина. О Весни, Јани и Стани знају само толико да су биле јетрве, а њихови преци да су живјели негдје давно на Залоквици. Знају да воде поријекло од Јане, по којој и име носе, али су заборавили пасове и друге родбинске везе до ње, односно до њеног мужа и Шћека. Они чак мисле да је Јана била жена Матова (р.око 1795) и да од те Јане воде поријекло.

Мато је, кажу, имао два сина - Нова и Вукосава. Док су још били дјеца, Мато је погинуо од Турака на Бабину. Дјецу је издржала њихова мајка Јана, па су се, кажу, по њој назвали Јанићи. Од Матових синова развио се цијeli род, којих данас има око 15 кућа на Бабину, а неколико их је одсељено у Беране и друге крајеве земље. До старијих предака набрајају мало пасова. Разлог томе је, вაљда, што су се територијално удаљили од братственичког језгра, па су контакти с братственицима били ријетки. Набрајају ове пасове: Драгиша (1916) - Јоле (р.око 1885) - Радован (р.око 1855) - Ново (р.око 1825) - Мајко (р.око 1795)... Вукосав Мирков и Саво Миращев набрајају исти број пасова, али по својим линијама и сећањима.

И Јанићи доказују да су Пилетићи "најближи род Шћекићима". Радован Новов ишао је у посјету код сердара Јола Пилетића и рођака на Завалу. Тада му је сердар рекао да су Пилетићи и Шћекићи близки рођаци, од два брата, па га је повео на једно старо кућиште и рекао му: "Ово је ваше кућиште - Шћекино". И сердар Јоле је долазио код рођака на Полицу.

Од старијих братственика посебно истичу Стјаку Вукосављева, вјечитог хајдука и четобашу, Вучеју - њиховог претка који је 1809. био водич српској војсци из Горњег Полимља при сретању Карађорђа код Сјенице, *Нова Мајко* и *Радована Новова* који су пог-

инули као врсни јунаци у ратовима васојевићких батаљона војводе Мильана око Бихора 1858. до 1862. године. Јанићи су увијек давали чуvene јунаке и ватрене борце за национално ослобођење у свим ратовима. У последњем рату пало је десет њихових момака на страни НОП-а.

Као ужи род Шћекића, Јанићи су били увијек поштовани од цијelog братства, јер су свима помагали и излазили у сусрет. У тешким временима многи братственици су се склањали код њих и тамо налазили спаса за себе и породице. Многи од њих су прошли преко Бабина, као и преко Залоквице и Заграда. Многима је Бабино била прихватна станица, одакле би се селили према Пештери и даље на сјевер. Све су то запамтила предања родова Шћекића, чији су преци прелазили преко Бабина. Од Веснића и Јанића веома давно су иселиле неке породице. Претпостављају да од њих има више родова по Србији, али се ништа ближе о њима не зна.

Род **Станића** обухвата данашње Марковиће, Коковиће и Јосовиће у Штитарима и Павловиће у Кршу Фемића.⁷⁴

Предања ових "трубушчића" задиру у далеку прошлост братства, па чак и племена. И они тврде да су Пипо, Вако, Озро, Красо и Ото били браћа.

О најстаријим братственицима казују ово:

Ђурковићи у Пиперима су од Ђурка Пипера. *Шћек* је Ђурков потомак, али не далеки. Мисле да је Шћек рођен у селу Mrке, а потом се преселио на Завалу.

Ови братственици држе да се са Завале овамо први доселио Станко Шћекин са неким од браће и стричева. Они су одмах насељили и Доњи и Горњи Заград. За њима су се доселили остали рођаци. Брзо су се окућили и постали велике газде. Јетрве су дуго живјеле у заједници - двадесет до тридесет година - док су им дјеца одрасла и породице могле одвојено и самостално да живе. Тако тада су се Јана и Стана одселиле: Јана с породицом на Полицу, на агаларс у земљу, а Весна је остала на Залоквици.

Стана се с породицом преселила у горње Заостро. Ту је остала 4-5 година, па се преселила у село Крље. И ту су остали три године и потом одселили у Штитаре, на Улицу (код садашње Школе). Тамо су дошли до добре земље и брзо се окућили. Кажу, тек у Штитарима Станићи синови су се поженили у зрелијим годинама и потом се издјелили.

74 Податке за овај род саопштио ми је пок. Јовић Радојков Шћекић из Штитара, рођ. 1907. г. један од најбољих познавалаца братственичке прошлости, а не само свога рода. Интересантно је да су се многи братственици овог рода истицали познавањем братственичких предања и, многи подаци о братству потичу од њих.

Сіана је имала три сина: Бошку, Леку и Николу-Кока, како је тврдио пок. Јовић. Од њих су се развили родови: Од Бошка-*Јосовићи*, од Леке - *Павловићи* и *Марковићи*, а од Николе, Кока - *Коковићи*.

Бошко са синовцем Бошом преселио се у село Биориће. Нешто касније Бошко се вратио у Штитаре (на Локвице), где му потомци и данас живе. Ђошо је и даље остао у Биорићима.

Лека је остао у Улици (Паприници).

Никола - Коко узео је дио од браће и остао да живи на Округлицама у Штитарима, где су му потомци и сада.

Од Леке су Марко и Павле.

Павле Лекин послије женидбе, преселио се у Крш Фемића. Имао је четири сина: Ивана, Милоњу, Маца и Јовића. Од њих се развила цијела братственичка грана у Кршу - *Павловићи* - који данас броје око 30 кућа.

Марко Лекин имао је три сина: Рада, Радомира и Милована. Од њих се развила ужа братственичка грана - *Марковићи* у Штитарима. Послије Другог свјетског рата неки Марковићи су одселили у Војводину као колонисти.

Од Николе-Кока су: Џицуљ, Вулета и Вучета.

- Од Џицуља су Млађен и Ника.
- Од Вулете је Стојан, а овај је имао два сина: Мила и Данила.
- Од Вучета су Милун и Милош.

Од Кока се развила посебна грана - *Коковићи*.

Бошко је имао једног сина - Ивана. - *Иван* је имао једног сина - Јована - Јоса, а овај четири: Обрада, Вукосава, Радојка и Милосава. Од Бошка су настали *Јосовићи*, по Јовану Јосу Иванову. По својој линији Јовић Радојков набарајао је ове пасове: Јовић (1907) - Радојко (п.око 1875) - Јован-Јосо (п.око 1845) - Иван (п.око 1815) - Ђошко (п.око 1785) - ... (недостају пет пасова до Стане и Шћекиног сина) - *Сіана* (п.око 1600) - Шћек.

Као што се види из овог родослова, Ђошко, за којег они знају, не може бити Станин син, јер њега и Стану раздавају пуних пет пасова, па, према томе, и браћу му. Имена Станиних синова су кроз вјекове заборављена. Једино, имена млађих пасова могу да буду наслијеђена од старијих, па и Станиних синова.

У Црвљевинама живе три мања рода Шћекића - Радовановићи, Драгићевићи и Пајовићи, а сви се презивају Шћекићи и држе се као један род.

Радовановићи⁷⁵ тврде да воде поријекло од *Рада Шћекиног* и његовог сина Ђеке, као и неки други родови братства. Ђека је имао

три сина - Раича, Марка и Рада (за Јовка нијесу знали) и од свих њих развили су се посебни родови. По другом казивању, Ђека је имао више синова, али само једном знају име - Малиша (по Марковићима из Заграда).

И Радовановићи тврде да су у Заграду живјели "пет брата" Шћекића, Радевих и Ђекиних потомака. Чији су - не зна се. Од те петорице браће памте имена двојици: Радован и Петар, а Драгићевићи казују да је и њихов предак Цветко био један од њих. Радовановићи држе да воде поријекло од тог Радована. Док су живјели у Заграду петорица браће, кажу нијесу хтјели да аги Бешовићу из Бијелог Поља плаћају "мирију", па је овај дигао на њих војску, спалио им куће, а њих похатао и потјерао у Бјелопољски затвор "Ђемерлију".

Гавро Радошев набрајао је пасове по својој линији од унука: Радош - Милисав - Гавро (p.1890) - Радош (p.око 1860) - Милисав (p.око 1830) - Радован (p.око 1800) - Ђелош (p.око 1770) - Н.Н. ... (недостају четири паса до Ђеке Радева).

Њихово сјећање, вјероватно на млађег Радована, никако се не може односити на оног Радована који је с браћом страдао у "другој разури" четрдестих година XVIII вијека, већ о његовом потомку, чак праунуку. Вјероватно да су и њихови потомци носили иста имена. Радовановићи у Црвљевинама данас имају 14 кућа, а једна породица се одселила у Метохију.

Драгићевићи. - Ова братственичка грана из Црвљевина своје поријекло доводи у везу са једним од петорице браће из Заграда. Кажу да му је било име Цветко. У вријеме прогона из Заграда подлегао је мучењима у бјелопољском казамату званом "Ђемерлија", са још једним братом. Од Цветка је остала породица, само се не зна са сигурношћу ко су били његови синови. По њима, син му је био Дмитар, а по свој прилици то му је, заправо, био унук.

Дмитар је, кажу, са осталом породицом и стричевима побјегао на Брзаву и тамо остао двије-три године по одобрењу неког тамошњег аге. Са Брзаве преселио се у Црнчу и ту остао "подуже вријеме". Тамо се оженио и засновао породицу. Тврде да су му се и синови тамо поженили. Дмитар је имао четири сина: Добрашину, Башкоту, Миловану и Драгића. У дубоким годинама, Дмитар се са синовима преселио у Црвљевине.

Добрашин, Башкота и Милован су млади изгинули од Турака и ни од једног није остало потомства.

75 Податке ми је саопштио пок. Гавро Радошев, такође велики познавалац братственичке прошлости, што је наслиједио од оца, који је био богослов, али "није обувкао мантију".

Драгић је имао два сина: Стојана и Живка. Од њих ће се касније развити јака породица - *Драгићевићи*. Данас их има шест кућа и сви живе у Црвљевинама. Драгић је погинуо у старијим годинама у Кривуљи 1877. године од Турака и Арнаута.

Драгутин Миљанов, који је и дао ове податке, набрајао је ове пасове по својој линији: Боро - Драгутин (1895) - Миљан (р.око 1865) - Стојан (р.око 1835) - Драгић (р.око 1805) - Дмитар (р.око 1775) ... (недостаје један пас) - *Цветко* (р.око 1715)... (недостају два паса до Ђеке).

Било је примједби да Радован и Цветко нијесу били браћа. Радован, за којег знају Радовановићи, млађи је за три паса од Цветка. Цветко и старији Радован, ако је постојао, могли су бити браћа.

Јојовићи у Штитарима воде поријекло од посебне гране Шћекића, од оне петорице браће из Заграда. Има их 13 кућа - седам у Штитарима и шест по суседним селима.

Њихов најстарији предак за којег знају завао се *Јован - Јојо*. Не знају тачно одакле се доселио. Као и преци осталих родова, послије "разуре" у Заграду, и њихов предак је пао у немилост код Турака и мисле да је уморен у бјелопољском затовору. Јојо се доселио на Шишаш у Штитарима, по свој прилици код рођака који су тамо били већ насељени и ту се окућио. Неки његови потомци и данас ту живе, а неки су се давно одселили у Србију - у околину Шапца и тамо се презивају *Јовановићи*, по претку Јовану.

Јован-Јојо имао је три сина: Радоњу, Радосава и Радуна. Од Радоње су Обрад и Саво. Њихови синови или унуци одселили су се у Шабац.

Од Радосава су Милован, Јосо и Мијајло. Сви њихови потомци и данас живе у Штитарима.

Од Радуна су Нешко и Гавро. И њихови потомци живе у Штитарима.

Они броје ове пасове: Лексо (р.1952) - Вуко - Алекса - Милован (р.око 1865) - Радосав (р.око 1830) - *Јован-Јосо* (р.око 1800) - ... (од Јоја до Ђеке у прекиду су за пет пасова).

У Кршу Фемића и Ранчини живи посебна братственичка грана Шћекића - Гегићи. И они држе да воде поријекло од једног од петорице браће из Заграда, а, по некима, и од истог претка од којег су *Јојовићи* у Штитарима.

Алексићи - Пок. Дмитар Савов казивао је да је најстарији предак Алексића, за којег знају, *Илија Шћекић*, а "доселио је са Завале из Пипера на Залоквицу". Ту је, каже, остао двије-три године, а потом се преселио у Лубницае, по свој прилици код предака Ојданића. Илија је умро у Лубницама и сахрањен на данашњем гробљу код цркве.

Илија је имао сина Пантелију, а не зна се, да ли их је имао више.

Пантелија Илијин преселио се из Лубница на Мали Вотњак (заселак старог Праћевца) и тамо подигао кућу, око 40 година прије Раича. Тада су у старом Праћевцу (сада ливаде) још живеле неке породице старосједилаца - Срба, међу којим и Аци-Богдан, кога је затекао и Раич. По једном писаном податку, то су могли бити неки Радуновићи, који су оставили трага и у топониму.

Пантелија је био мудар, досјетљив и комуникативан човјек, па се по томе надалеко прочуо. Знали су га добро и плаво-гусињске аге, пошто су сва Горња села као феуд и припадала њима. Једном од тих ага, кажу, крало се жито из амбара у Гусињу, али лопова није могао ухватити. Он ријеши да позове у помоћ Пантелију Шћекића и неког Ненада Пешића као мудре и досјетљиве људе. Кад су пошли у Гусиње, ага им је испричао невољу и замолио их да му ухвате лопова, а он ће их за то наградити. Као добри вјештаци испитали су агу како и у које вријеме лопов краде жито, а њему су рекли да се понаша као и осталих дана. Потом су ступили у акцију. Заиста, друге или треће ноћи ухватили су лопова и привели га аги. Они су добили обећану награду и похвалу: "Тебе да зову Пантели-бег, а ти, рече Ненаду -нијеси Ненад но велики над...!" - а потом их с пратњом испрати за Горња села, задовољан и ага и они.

Пантелија је имао два сина: Алексу и Драгу. Изгледа да је умро у Праћевцу, а сахрањен у Лубницама.

Алекса *Пантелијин* одрастао је на Малом Вотњаку. Био је веома крупан, па се о његовој снази и данас прича. Крупнијег човјека, кажу, није било не смао у Горњим селима него ни у цијелој Нахији.

Ево неких успомена на њега: Сијао је бијело жито на катуну Равни изнад села. У јесен кад би изврао жито, сасуо би у "чергу" шест врећа овса и без одмора би однио у село.

Или: кад би куповао конопац код трговца, да би пробао да ли је чврст - омотао би га четири пута око лакта и палца на лијевој руци и, једним трзајем руке покидао би сва четири струка.

Или: да би доказао ковачу да је слабо сковао коњску плочу, изломио би је "ка' кору љеба" кад би је ухватио у руке.

Алекса је живио на Малом Вотњаку до погибије његовог брата *Драга*.

Послије Драгове погибије, Алекса је замолио агу да му дозволи да се пресели у Лубнице и да тамо "с браћом живи", јер му је тужно без брата и рођака, како је говорио. Ага му је дозволио "пресељење" и дао му земљу у Лубницама, али је изгубио право на ону у Праћевцу, на Малом Вотњаку. Кад је пријешао у Лубнице, насељио се на Поткрајници на још слободном земљишту. Тада је од аге добио и неке ливаде у Јеловици. Од тада се почeo презивати *Ојданић*, пошто је живио уз

њих. Алекса је држао бројну стоку, а посебно много коза, те је "љетио и зимио" у Јеловици. Тај његов зимовник и данас се зове "Козара".

Од Алексе је нарастао јак род - Алексини. Данас их је у Лубничама осам кућа. Неке породице су се иселиле између два рата, а неке и послије Другог свјетског рата. Једна њихова породица и данас живи у Праћевцу.

По својој линији Дмитар Савов набрајао је ове пасове: Војо (1931) - Дмитар (1903) - Саво (п.око 1870) - Илија (п.оо 1840) - Лакић (п.око 1810) - Алекса (п.око 1780) - Пантелија (п.око 1750) - Илија (п.око 1720) - ... (недостају два паса) - Ђека - Раде - Шћек.

Овдје се не зна од којих Шћекиних потомака потиче њихов предак Илија. Међутим, он води поријекло од Рада Шћекиног и сина му Ђеке, те према братственичком предању - Илија и Милош су били браћа, синови Велише Малишана. Они су пратили један другога послије прогона из Заграда, а то су радили и њихови синови. Милошеви синови - Раич, Марко и Раде дошли су у Горња села "по трагу" за Илијиним синовима, да би били "уз браћу" и на "братску земљу". По другом казивању послије досељавања Раича у Праћевац, Алексин син Јован поново се вратио "код братучеда" у Праћевац и остао да код њих живи.

Према родослову Марковића из Заграда, Алексини у свој родослов треба да унесу још два паса, као и Раичевићи, и то: ... Илија - Велиша - Малиша - Ђека - Раде - Шћек.

Послије прогона из Заграда, Милош Велишин након сељакања по Бихору, дошао је да живи на Бабину, изгледа код рођака Јанића. Женио се два пута. С првом женом имао је два сина, а са другом четири. Погинуо је релативно млад од бихорских "Турака" на Полици оставивши за собом нејаку дјецу уз мајку. Кад су му синови одрасли, осветили су оца и разбјежали се с Бабина у два правца: двојица од прве жене отишли су у Србију и од њих се код Крагујевца развио јак род Шћекића, а четворица од друге жене: Марко, Раич, Раде и Јовко пребјегли су на Залоквицу код рођака Веснића, "по трагу" за стрицем Илијом. Од свих су се развили посебни родови - Марковићи, Раичевићи, Радевићи и Јовковићи.

Марковићи су од Марка Милошева Шћекића, који се послије много путања с браћом, доселио с бројном породицом у Курикуће. Како је имао шест синова, од њега ће се развити велико потомство у Курикућама и Заграду. Од њих ће се временом, а нарочито послије Другог свјетског рата, у ближе и даље крајеве, одселити чак и више од

три четвртине припадника овог рода. Ове двије групе истог рода, како су биле дуго територијално удаљене, доста различито казују о братственичкој прошлости и старијим прецима, те ћемо их тако и посматрати.

Сви Марковићи добро знају да су Марко, Раич и Раде били браћа, а за Јовка нијесу знали. Своју прошлост добро су пратили од друге разуре у Заграду, а посебно од Милошевог доласка на Полицу и његове погибије. Прича се да су се браћа преселила на Залоквицу послије очеве освете на Полици. Али, послиje три године битисања на Залоквици, опет су дошли у сукоб с гусињским агом, пошто нијесу хтјели да плаћају "мирију" као чифчије. У свађи су убили једног или двојицу агиних људи, а један је, кажу, био близки агин рођак. Његов гроб и данас је на Залоквици и зову га "Нуров гроб". Знајући да их чека освета, браћа су побјегла с породицама на Брзаву код рођака. Ту су остали годину дана, али како ни ту нијесу били сигурни, Марко, а изгледа, и Раде, отишли су у Лијеску код Шаховића (Томашева), Раич у село Граје код Сјенице, а за Јовка не знају, како тврде Марковићи у Курикућама.

Послије три године изгнанства, Марко је преко пријатеља упутио поруку "главном гусињском аги" и замолио га за "опраштај крви" и да му дозволи да се с браћом врати у Горња села. Зачудо, ага му је "гријех опростио" и дозволио повратак свима, али уз обавезу да му "одсад буду вјерни чифчије". Да би скршио њихову снагу и непослушност, "раздвојио их је по селима": Марко да се врати у Курикуће, Раич у Праћевац, а Раде на старо кућиште у Заостро. Кад му је стигао глас, Марко је с породицом и нешто стоке пошао ка Курикућама, уз пратњу неког "турчина побратима" до Вагана Каљића. У путу родило се мушко дијете - унук, коме су дали име Павле, али како је рођено у кретању, покрету цијelog живота, звали су га Крено. У Курикућама Марко се брзо окућио са шест синова. Кућу су подигли "под крушку", запатили су бројну стоку и од аге добили добре удуте земље у селу и на планини. Њихова кућа убрзо ће постати позната цијелом братству у овом крају. Братственици из других села Нахије и Бихора, кад би их снашла каква невоља, потражили би склониште код Марка и његових синова. Код њих су се често склањали и припадници других братстава кад би их Турци прогањали.

Марко се женио два пута. С првом женом Маром имао је три сина: Рака, Бећа, и Мијаља, а са другом - Станом - такође три: Лейра, Милоша и Неша. Сви су се добро слагали и дуго живјели у заједници. Послије очеве смрти браћа су подијелила имање и стоку на два дијела. У старој кући остали су Марини синови, а Станини су подигли нову кућу у близини старе. Кад су и ове породице нарасле, поново су се издијелиле.

Марини синови веома брзо су се намножили, те су неки од њих морали да напусте Курикуће. Почели су да селе у Заград "на ћедовску земљу", пошто су закупили земљу од бихорског аге. Кажу да се први одселио Крено Раков и подигао кућу на Врелима у Горњем Заграду, на мјесту где се вјековима вадила сига (бигра) за цркве и друге објекте од тврдог материјала. Могућно је да је ту вађена сига за цркву у Лубницима и друге у Горњим селима и у обрађеним блоковима пре-гоњена на коњима. Кренова изба, озидана од необрађених блокова сиге и данас стоји.

Колико су се брзо множили Маркови синови и његови даљи потомци, види се из ових података:

1. *Рако Марков* имао је седам синова, пет од прве и два од друге жене. Од прве жене су: Гаљо, Крено (Павле), Ђоле, Тодор и Тоша; а од друге жене су Миленко (Јото) и Малиша.

- Од Гаља Ракова су Велиша, Кујо и Максим,
- од Крена су Васо и Милицав, а од Васа Радош и др.
- од Ђоле - Вукосав и Милета,
- од Тодора је Ђирко,
- од Тоше су Петар и Радуле,
- од Миленка-Јота су Рако (звани Лале), Јовић, Блажо и Малиша,
- од Малише Ракова остала је једна кћерка - Тода, удана у Речине код Колашина. Малиша је погинуо од колашинских Турака у Суводолу код оваца, у зимском конаку.

Гаљови потомци броје ове пасове: Новеља - Панто - Кујо - Гаљо - Рако - *Марко*; или по Креновој линији: Миливоје - Милија - Радош - Васо - Крено - Рако - *Марко*.

2. *Бено Марков* имао је сина - Муја и Радована.

- Од Муја су Вукота-Зеко и Вуко-Реко,
- од Радована су Вукадин, Јово и Секуле.

3. *Мијајло Марков* имао је сина Шига, а овај Перка и Радомира;

4. Од *Пејара Маркова* су: Милета, Милосав, Милутин, Раде и Радојко.

- Од Милете су: Велимир и Владимиран (Владимиран је погинуо од Турака у вријеме устанка 1912. године на Заостру, као барјактар Горњосељског батаљона. Његов барјак преузео је његов брат Велимир и био батаљонски барјактар и у балканском и у Првом свјетском рату. Са њим је јуришао и на Скадар јуна 1915.г.).
- Од Милосава је Јаков. Милосав је погинуо од Обрадовића у завађи на Залоквици. Турски суд је Јакова и Гвоздана Шћекића, због освете, прогнао у призренску тамницу, а ода-тле у Цариград на робију. Јаков је побјегао с робије уз помоћ

руског конзула и пријешао у Србију, негде код Шапца. Тамо се бавио трговином оружјем и продавао га члановима "Младе Босне" из Сарајева.

- Од Рада су: Драгиша, Милентије и Миљан (овај Миљан је био заточник са 26 првака Доње Нахије у манастиру Ђурђеви Ступови 1898.г.).
- Од Радојка није остао нико. Погинуо је као младић од Турака 1877. на Лапинску;
- од Милутина су Драгутин и Радоња.

5. Од *Милоша Маркова* су: Миладин, Милован, Радован и Драгоје.

- Од Миладина су Гавро и Спасоје,
- од Милована - Живко, Дмитар и Милош,
- од Радована је Милун,
- од Драгоја није остао нико.

6. *Нешо Марков* имао је сина Сура.

- Од Сура је Шабо, а од овог Радуле.

Касније род се издијелио на још уже "трбушчиће": *Пејровиће*, који живе у Курикућама и Заграду; *Кадиће* - пресељени прије рата у Ђаковицу, али под притиском Шиптара вратила су се у село Долац код Берана 1968. године; *Нешовиће* - живе у Курикућама; *Гаљовиће* - живе у Курикућама и Заграду; *Креновиће* и *Шиљовиће* - сви живе у Заграду и др. Данас у Курикућама има 23 куће, а у Заграду 28. Од Марка до наших дана много их се иселило.

Познати браћственици. - Овај род је дао много познатих људи који су се истичали као народни паметари и као јунаци и ватрени борци за национално ослобођење. Од њих посебно треба истаћи *Марка Милошева*, претка овог рода, који је заиста с браћом, синовима и синовцима задавао страх колашинским и бихорским Турцима. *Рако Марков* и његов син *Гаљан* били су народни паметари и вјечити чето-баше, познати свој Нахији, па и самом Књазу на Цетињу. У свим ратовима јунаштвом су се посебно истичали *Крено* (Павле) *Раков*, *Милеша Пејров*, *Мујо Бећов*, *Владимир Милешин*, *Велимир Милешин*, *Велиша Гаљов*, *Васо Кренов*, *Михаило Радулов*, *Кујо Гаљов* и многи други братственици. Као заточници бранили су манастир Ђурђеве Ступове 1898.г., Шћекићи: Миљан, Радомир и Велиша.⁷⁶

Прве породице Шћекића населиле су се у Заграду половином прошлог вијека из Курикућа. Доселили су се по старој традицији "на ћедовину". У своје вријеме ту је живио Шћек, а послије њега многе генерације Шћекића. Током вјекова, Заград је постао братственичка

матица. Исељени братственици су "чезнули" за тим "Мисиром" - колико су га цијенили, без обзира на то што у њему није било Шћекића више од сто година. Успомене на Заград увијек су биле свјеже и с пуно носталгије.

Предања о Шћеки ови Марковићи су додиром с рођацима из Штитара и других села проширили и сачували их од заборава. Код њих се сачувало сјећање да је Шћек подигао кућу испод Градине, у Доњем Заграду, кад је доселио са Залоквице с породицом. Кају, имао је више синова и браће, па је у кући имао два или три попа. Једног од синова оженио је од неких Вајовића из Лијеве Ријеке. Невјести је било име Ферна. За кућу није била добра, па ју је Шћек убио, те је с њеним родом био у заваји. Шћек је имао у посједу цио Заград и био велики газда. Али био је самовољан и, кажу, није хтио да плаћа бихорским агама десетак од прихода са земље, па су ови подигли војску на њега. Он је с породицом и стоком умакао и пребјегао у Пријелоге (а по некима у Штитаре), а Турци су им куће попалили и имовину опљачкали. Колико је било мрса у њиховим кућама, кажу, "потекао је поток од меда и масла до ријеке". Кад је Шћек са осталим укућанима потјерао аруг на коње, стали су на Товарници (ливади) и поправљали товаре (по чему је ливада назvana Товарница), окренуо се к Заграду и завикао: "Мој Заграде, мој Мисире, дабогда проклет био ко год у тебе живио, осим Шћекића!" (Слична прича понавља се и при протјеривању Шћекића четрдесетих година XVIII вијека). Овом прилјиком Шћек је погинуо у борби с Турцима, а мисле да је погинуо и један од његових синова. Његова погибија и протјеривање Шћекића из Заграда познати су у братству као "Велика - Шћекина разура". Остале успомене и сјећања о братству наслиједили су од рођака из Штитара, Црвљевина и других тамошњих села.

Креновићи из Заграда кажу да су њихови стари имали чишћуљу која се преносила с оца на сина још од Марка Милошева. У њој је било записано да је *Марко Милошев син*, Милош Велишин, а Велиша Малишин. Даљи редосlijед пасова нијесу знали. Милош је, кажу, оставио успомену у Заграду: На Градини једно мјесто зове се *Милошева лазина*. Ради успомене на оца Марко је једном сину дао име Милош, а унуку Раич. У родовима Марковића и Раичевића име Милош понавља се у свакој генерацији. Рако Марков дао је сину прадједово име - Малиша, а његов син Гаљо дао је име сину Велиша, такође ради успомене на претке.

Милош Велишин рођен је у Заграду. Протјеран је из Заграда кад и остали Шћекићи у вријеме "друге разуре". Према неким нејасним предањима, најпре се склонио негде у Бихору, а одатле у Вруљу код Пљевља. Кад су се смириле прилике у Хасу, Милош се вратио и остао у селу Скакавац, да би послије три године, кажу, пријешао код

рођака на Бабино. Женио се два пута. С првом женом имао је два, а са другом четири сина: Марка, Рада, Раича и Јовка. Погинуо је на Полици од бихорских Турака, петњичких ситних бегова, које су веома подржавале турске власти. Кад су одрасли и дохватили се оружја, синови су осветили оца, убили су оног истог крводужника и још неког, а потом се разбјежали на двије стране: два брата од прве Милошеве жене побјегли су к Србији, а Марко с браћом "с нешто стоке и аруга" на Залковицу код рођака... Ради те крви браћа су крила очево име и своје поријекло и удаљили се од Бихора, да би себи сакрили траг. Чак су и њихови синови и унуци крили Милошево име из страха од освете, те отуда није јасно ко је био Марков отац. Вјероватно је из тих разлога прутурена вијест да је отац Марков и његове браће био нико други него Шћек, иако је Милошу далеки предак, чак пети пас.

Маркови синови од прве жене закупили су "вишу половину Заграда" од ага Ђоровића из Лозне, али се нијесу селила тамо, само су радили земљу. Тек њихови синови преселили су се у Заград и земљу издијелили на једнаке дијелове и на њима подигли куће. Први су се преселили Ракови, а за њима и Мијајлови синови.

Пок.Радош Васов (који је са синовима - Милијом и Павлом углавном и дао ове податке) набрајао је ове пасове: Миливоје - Милија - Радош - Вако - Крено (Павле) - Рако - Марко - Милош - Велиша - Малиша ... (недостају два паса) - Шћек.

Код ових Марковића сачувано је више братственичких предања и сјећања, од којих се истичу успомене на Шћека и његовог сина Стјања, страдања братственика у многим ратовима, истакнуте појединце и њихове подвиге у вјековним борбама за национално ослобођење, на погибију Малише Ракова и плијен оваца у Суводолу, плијен оваца у Расови, плијен оваца Шћепана Вуковића из Црног Брха, а посебно на погибију и плијен у рату 1877. године, и многе друге. Креновићи посебно добро памте премјештање граничних ознака, кад су Горњосељани, послије изгубљеног рата 1862. године, на миг војводе Мильана, помицали граничне ознаке, да би "што даље одбили крвника од себе". Кажу, није остао ни један "лумер" којег нијесу наши људи помакли, жељни слободе и сједињења с Црном Гором.

Раичевићи - Предак Раичевића је *Raich Milošev* из Заграда, који се доселио у Праћевац 1802. или 1803. године. Како су Раичеви потомци били одвојени од осталих рођака, рођаци су их почели звати Раичевићи - по претку Раичу. Ово презиме је постепено усвајано, али ни до данашњих дана није потпуно усвојено. Многи који су одселили и данас се презивају Шћекићи, па и Пајовићи у Црвљевинама.⁷⁷

Прије Раича, у Праћевцу је живио старосједилац Ачи-Богдан с породицом. Био је богат човјек и познат у цijелом крају. И сам гусиньски ага много га је цијенио. Имао је два сина. Држао је слугу, пошто је имао велику земљу. Један од синова био је ожењен из Шекулара. Преко снахе тамо је нашао слугу Ђуку, који је код њега остао три године. Посљедње године Богдан га је поштено исплатио и испратио на Дмитровдан. Ради сигурности, послao је оба сина да га пропрате кроз бистрички кањон, тада тешко проходан. Ђука је имао малу пушку "у срму оковану", па је "запела за око" једном од тих синова. Богдан није знао за то. Када су Ђуком и пратиоци ушли у кањон, испод Доње Нукове лазине, пратиоци су убили Ђуком и занијели га дубоко у канал пећине (та се пећина и дана се зове Ђукова пећина). Послије годину дана сазнало се за ово убиство, па је за то чуо и главни ага у Гусину. Веома се расрдио и одмах одлучио да Ачи-Богдана протјера са земље и поручио му: "Кад си убио свога слугу, како ћеш мени бити вјеран. Одмах ми напусти земљу!" Тада се сјетио браће Шћекића за које му је долазила порука да их врати на његову земљу, па је усвојио њихове молбе. Поручио је Раичу у Гргаје да може одмах да се досели у Праћевац.

Кад је добио агину поруку, Раич је сазнао да се Марко с породицом већ доселио у Курикуће, па је повјеровао аги на дату ријеч. Одмах је потварио аруг, узео стоку и с породицом пошао ка Горњим селима, путујући само ноћу, јер је пут преко турских села био веома опасан. Посљедње ноћи законачио је код пријатеља Кораћа у Крљама, пошто му је најстарији син Пајо био ожењен кћерком тог Кораћа, још док су били у Заостру. Сјутрадан је пошао према Праћевцу. Кад је силазио низ Раичев До, уочио га је Ачи-Богдан и одмах потварио дио аруга на коње и са стоком и породицом напустио кућу и пошао према Бистрици. Срио се с Раичом на Великом мосту на ријеци Бистрици (изнад ушћа Бастишице) и ту су се поздравили. (Богдан му је честитао долазак: "Добро дошао, Раичу. Дабогда да од тебе остане велики траг, а мени са синовима ни трага се не знало. То су моји синови залужили!"). Пружио му је кључ од куће и занавијек су се растали. Ачи-Богдан се одселио у Србију, али се никад није сазнало где и да ли је неко остао од њега.

Раич је с породицом одсио у кући Ачи-Богдановој. Тамо је нашао све у најбољем реду - и у кући, и око куће. Видјело се да је ту живио

77 Званично, Раичевићи се овако презивају од Балканског рата, 1912.г. кад су војници потпуно пописивани од турских власти. То потврђују и овај податак: "Кућа у Праћевцу има 13, самих Шћекића...", који су записали поп Богдан Лалевић и Илија Протић у свом раду *Васојевићи у шурској жупанији - 1905. године*, те за посебно братство Раичевића нијесу знали, (с.103 н.д.).

домаћин. Темељи те куће и данас се распознају (на улазу у сеоско гробље). Окућница му је била данашња ливада - Ораћа орница, како је зову, са два извора са сјеверозападне стране. Око куће био је прави воћњак дивљих крушака и по нека јабука-дивљака, које су се одржале до пред Други свјетски рат, а звали су их "бошковаче". Како се презивао тај Аци-Богдан, није се знало. Припадао је старим Србима, што му и додатак имену потврђује - Аци (од ације). Стари Срби звали су ацијама оне људе који су посјећивали нека "света мјеста". а то су могли само богати људи и цијењени од цркве. Вјероватно да је и овај Богдан био један од таквих људи.

Raich је имао шест синова: Паја, Нова, Ивана, Јовића, Драга и Савића.

1. Док је Раич са синовима живио у Заостру, *Pajo* се оженио од Кораћа из Крља. Кад су се повратили из Гргаја, остао је у тазбини са женом, а његов отац и браћа пошли су у Праћевац. У Крљама је остао због тога што је имао ослонац у тазбини и пашенога Драгића Шћекића из Црвљевина, како тврде његови братственици (Драгић Дмитров није му могао бити пашеног, јер је рођен око 1808.г, а Пајо је био ожењен прије 1800.г.). Пајо је добио парче неискрчive земље у Црвљевици изнад Црвљевина. Тамо је подигао кућицу за нужни смјештај и искрчио на поклон добијену земљу. С првом женом није имао дјеце, па се у поодмаклим годинама, преко педесете, оженио по други пут из Заостра, кћерком Радоја Јанића - Јелицом. Касније је куповао по неку мању парцелу од аге из Лозне, али и даље је остајао беземљаш. Тек његови унуци успјели су да се среде и подигну кућу у селу, где се и сада налазе њихове куће.

С другом женом Пајо је имао једног сина *Jovana*.

Како је био беземљаш, Пајо је држао доста коза, па би зимовао код браће у Праћевцу. С неким од браће тјерао би велики буљук коза у гајеве испод Сокола, где би преко цијеле зиме сјекли брст и напасали их по тамошњим кршима, а ноћу би законачивали у пећини на Планиници. Тамо се и данас неки гајеви зову "Пајова сјечина", а двије велике стијене изнад Бистрице "Горњи Пајов крш" и "Доњи Пајов крш", као успомена на Паја Раичева.

Jovan Paјov имао је четири сина (и он се оженио у старијим годинама): Раденка, Милована, Милоша и Вука. И Јован је једном од синова дао прадједово име - Милош. Јованови потомци броје ове пасове: ... Миладин - Бошко - Марко - Милош - Јован - *Paјo* - *Raich* итд. или: Милорад (1913) - Миранш - Раденко - Јован - *Paјo* - *Raich*...

Као посебна братственичка грана - *Пајовићи*, од рођака из Црвљевина увијек су имали пуну заштиту и братску помоћ. Сва три рода држали су се као једна породица. И данас су привржени једни другима.

Послије неколико година обитовање на Орађој орници, у кући и на земљи Ачи-Богдана, Раич је одлучио да је напусти. Веома му се допала горња тераса села, стари Мали Вотњак, где су раније живјели рођаци - Станко Шћекић и други преци Ојданића. Мали Вотњак је дијелом био урастao у шуму и дивље воћe, те је Раич једног дана позвао на мобу рођаке и пријатеље из других села па су прокрчили гору на данашњу Улицу. Ту је са синовима подигао кућу од грубо отесаних балвана и одмах се у њу уселио, а Ачи-Богданову заувијек напустио. Од Раича до данашњих дана на том мјесту нико није подизао кућу и кућиште је остало као успомена млађим генерацијама; и данас је видљиво.

Колико се зна, Раичеви синови поженили су се у Праћевцу и ту формирали своје породице, али дugo су остали у заједници. Искрчили су равнији дио Малог Вотњака и створили простране њиве на којима су сијали, прије свега, хљебне житарице: јечам, раж, хељду и јару пшеницу, а на слабијим парцелама и овас. Из ове куће, изгледа, послиje очеве смрти, браћа су се издјелила по очевом савјету - подијелили су цио Праћеац на "пет удута" од Бистрице до врха села, а такође и Кржуље, Дебељак и Планиницу на пет једнаких дјелова.

2. *Иван* се први одијелио од браће. био је стални чобанин, али слаб радник. Први је тражио да се одијели, јер је сматрао да ће "лакше живјети". Браћа су га одвраћала од те намјере, али на његову упорност учинили су му по вољи. Дали су му најбољи пети дио села, "удут" који је од Бистрице до Главе пролазио средином села, али без права на Требљевине, Долове и Куцину гору. Дали су му и пети дио земље и на лијевој обали Бистрице - на Дебељаку и Гајеве у Међећем долу. Имао је само једног сина *Милована*.

Иван је као чобанин погинуо код оваца на Великој ледини, више села, где је у касну јесен био са овцама. Убили су га љеворечки качачи кад су се "празних руку" враћали из пљачке по Бихору. Знали су за Ивана, пошто су код њега често навраћали на ручак или вечеру кад би ишли у четовање к Бихору. При повратку, овога пута, напали су Ивана, убили

га у кућеру и сву стоку отели. Браћа и рођаци држали су да су то учинили колашински Турци, па су тамо ишли у освету. Али, тајна се сазнала много касније, кажу послије 30 и више година. Неко је доказао да су Ивана убили Љеворечани - Милошевићи. Иако је било касно, братственици су се припремали за освету, али и то се сазнalo. Прваци братства из Нахије и Горњих села спор су ријешили умиром и увели кумство између ова два братства. Богдан Станишин био је посљедњи Раичевић који је држао кумство са Милошевићима из Планинице.

Милован Иванов женио се два пута и ни са једном женом није имао мушки дјеце. Други пут се оженио са удовицом Станком, женом Петронија Сенића из Бастиха, која је са собом довела дијете из првог дома - Вука. Милован га је усвојио. Кад је Вуко одрастао, завјештао му је тестаментом имање код манастира Ђурђеви Ступови. Послиje женidbe, Вуко је остао на очуховом имању, где му потомци и данас живе.

Ни Милован није имао право на крстату гору у Доловима и Куциној гори, па ни његов наследник, због тога што су браћа закупила Требљевине, Долове и Куцину гору од гусињског аге без Ивановог учешћа. Браћа су посједовала и "Тапију" гусињског аге на сву ту шуму, али је у ратовима изгубљена. Неки из старијих генерација говорили су да је 1877. године спаљена у кућама.

3. *Ново Раичев*, пошто су се браћа издјелила, добио је на дио унут сјеверно од Ивана и остао у очевој кући на Улици. Жена му је била од Корача из Главаца. Имао је три сина: Драгутину, Милутину и Косту.

Драгутин Новов имао је три сина - Сава, Станишу и Раича. Од Сава су Новак, Данило-Премо и Радивоје; од Станише су Ђоко и Богдан, а од Раича - Гавро. Радивоје није имао мушки дјеце само женску.

Милутин Новов имао је три сина: Миљана, Ивана и Лаку.

Од Миљана су Милосав-Биле, Арсеније и Марко; од Ивана је Вукота; Лака је погинуо млад несрћним случајем од Божовића са Међуријечи.

Костио Новов био је најмлађи од браће. Као младић пао је с највише стијене у овом крају - Орљака, изнад Мртвилачког потока, играјући се с чобанима на заравни стијене и погинуо.

Драгутин и Милутин подијелили су се веома касно, годину-двејије пред устанак 1875. Драгутин је умро, кажу, 1874. и сахр-

ањен на Лубничком гробљу, где су сахрањени Раич и остали преци, на источној страни гробља, поред Ојданића и Алексића. Драгутин је био посљедњи Раичевић који је сахрањен на Лубничком гробљу, пошто је наступио "Велики рат" 1875, а потом погибија и разура 1877. и одлазак свег живља у Бар. Послије повратка из Бара (тамо су остали три године), Раичевићи су оформили своје гробље на Кућиштима испод села.

Новови потомци се данас дијеле на два дosta јака "трбушчића" - *Драгутиновиће* и *Милутиновиће*, које раздаја пет-шест пасова.

Драгутиновићи по линији Сава Драгутинова броје ове пасове: Саша (1964) - Јездимир (1935) - Миливоје (1909) - Драгиша (1881) - Новак (1853) - Саво (р.око 1825) - *Драгутин* (р.око 1805) - Ново (р.око 1775) - Раич (р.око 1740-45).. - По линији Раича Драгутинова: Вучина (1945) - Мирко (1927; Милоје-1923; Радош рођ.1920, умро 1923; Гавро - 1939) - Михаило (1895) - Гавро (1875) - Раич (р.око 1835) - Драгутин (р.око 1805)...

Милутиновићи по Миљановој линији: Миљан (1938) - Вељко (1908) - Милосав (Биле; р.око 1880) - Миљан (р.око 1842) - *Милутин* (р.око 1810 - Ново - Раич...) - По линији Ивана Милутинова: Светомир (1935) - Вукашин (Мајо, р.око 1908) - Вукота (р.око 1880) - Иван (р.око 1845) - *Милутин*...

4. *Јовић Раичев* добио је на дио Брежје и тамо подигао кућу од лубодера, као и остала његова браћа. Тада се кућама поклањала мала пажња, јер су их често палили Турци. Јовић је дugo живио. Био је ожењен од Раковића из Лубнице и са женом имао два сина - Милоша и Обрада.

- *Обрад Јовићев* имао је два сина - Зарију и Стефана. Године 1877. Обрад је са Новаком Савовим ишао у Лијеву Ријеку код војводе Миљана да тражи помоћ да би ослободили праћевачко робље из турског ропства у Беранама. Умро је у дубоким годинама 1890. и по његовој жељи, први је укопан на Ораћој орници где се, од тада, формира друго, ново гробље Раичевића. Сматрао је да је оно у Кућиштима удаљено од села, па је замолио брата Милоша да селу уступи дио ливаде за ново гробље. - *Зарија Обрадов* имао је четири сина: Милоњу, Радоњу, Милету и Милисава. Од свих њих развиле су се посебне породице, посебно је јака породица од Милоње. - *Стафан Обрадов* је имао само једну кћер. Умро је млад, прије тридесете године живота.

Милош Јовићев имао је једног сина - *Јована*. - Милош је био најугледнији пољопривредник у селу. Све му је било угледно - и кућа, и земља, и стока, и воћњак (први је засадио воћњак раних шљива), па је свима служио као примјер добrog домаћина. И кад би чувао стоку, не би мировао: крчио би запуштене путеве и прогоне, чак је крчио и отварао нове. Такав један пут и данас се зове Чика-Милошев пут у Палјевима, испод Великог корита. У селу је био веома цијењен и поштован, а потом и у цијелом крају. Важнији гости који би долазили у село, као попови при вршењу службених обреда, угледнији братственици и пријатељи из других села, па чак и аге при обиласку агалука по Горњим селима, одсиједали су у његовој кући. Код њега су коначили и црногорски писари који су тајно пописивали становништво на турској граници. Од тих његових гостију остале су и неке успомене. На примјер, законачио једном неки Малић-бег из Гусиња код чика Милоша и сјутрадан сио на ајат куће и посматрао село и Беласицу. Бег је и посматрао неку шљиву с кржљавим гранама, покривене маховином и рекао: "Милоше, богме овој шливи није добро кад је гледа Беласица"! Присутни су знали да бег хоће да каже да је ово планински крај, па су те ријечи искористили да утичу на бега и рекли му: "Е, видиш, честити беже, а ти од нас тражиш мирију као од оних из Жупе". Бег их погледа и само махну главом.

Јован Милошев није имао мушки дјеце, већ само једну кћер Милосаву. Њој и данас припада оно парче земљишта - Ораћа орница, за коју је везана прошлост Раичевића.

Јовићеви потомци развили су се у посебну братственичку грану - Зариће, по његовом унуку Зарији Обрадову. Они броје ове пасове: Славко - Бранко (1921 - Драго (1890) - Милоња (1865) - Зарија (поко 1830) - Обрад (поко 1800) - Јовић (поко 1770) - Раич (1740-45)...

5. Драго Раичев је по диоби, подигао кућу на Улици. Чобановао је и у заједници и послије диобе. Имао је два сина - Живка и Илију.

Илија Драгов женио се два пута. С првом женом имао је три сина: Радула, Радована и Пера, а са другом два: Саву и Пуја (право име: Милан). Илија је умро у дубоким годинама, 1877. пре погибије и разуре Праћевца. У том ратном вртлогу ћрви је од братственика укопан у Кућиштима, где је тада основано Старо гробље, јер ратне прилике нијесу дозвољавале сахрањивање на Лубничком гробљу.

Радуле Илијин имао је два сина - Радомира и Драга. Од Радомира развиле су се доста јаке породице, пошто је имао три сина - Милана, Милентија и Крста. Од Драга су остале само кћери. Радомир је добио дио у Кржуљама и тамо подишао кућу.

Радован Илијин имао је четири сина: Нова, Мира, Голуба и Милију. Њих тројица имају по три сина, а Голуб шест. Радован је био веома храбар војник. Године 1877. задавио је једногодишњу кћеркицу да би спасио збјег у Куциној гори. О овом случају писао је Драгиша боричић у раду *Историја Комова*.

Перо Илијин имао је четири сина: Радоша, Николу, Радојка и Рада. Перо се насељио у Кржуљима, а потом одселио, одмах послије балканског рата, на Косово, у село Дубницу, срез Лабски. Радојко је још у 18. години умро у Праћевцу, а остале синове повео је Перо са собом. Перо је умро у новом завичају, на Косову, 1916. године. Никола није имао потомака.

Од Радоша и Рада остале су бројне породице. Радошеви синови и унуци живе у Подујеву. Радош Перов припадао је елити своје генерације у братству. И данас су свеже успомене на њега у Праћевцу; старији људи су са сузама у очима причали о Радошу. Код његових потомака и данас братственици радо навраћају.

Сава Илијин женио се три пута. Са прве двије жене није имао синова, а са трећом, Јеком, имао је два - Милорада и Милована-Бања, који је погинуо 1944. године као борац VI црногорске бригаде.

Милан-Пујо Илијин имао је седам синова: Леко (умро 1900), Миливоје (умро 1928), Божо, Ристо, Радисав, Мирко и Спасоје. Пујови синови почели су се расељавати још 1910. године. Први се одселио Мирко у Србију и промијенио презиме у Ојданић. Синови му живе у Београду.

Божо је био у Америци, а по повратку се одселио у Ниши. Његови синови и данас тамо живе.

Остали су се одселили у Македонију и на Косово, а послије Другог свјетског рата Спасојеви и Ристови синови преселили су се у Савино Село у Војводини, а Радисављеви у Панчево. Неки од њих презивају се Раичевић, а неки Шћекић.

Од Пуја се развила најбројнија породица Раичевића.

Живко Драгов имао је два сина: Вучету и Ђукана. Од Вучете су Тома и Новеља, а од Ђукана Вуксан, Петар, Павле и Павић. Од Томе Вучетина и Павла Ђуканова није остало

дјеце, а од осталих су се развиле јаке породице. Живко је готово цијelog живота чобановао, чувао овце.

Драгови (право име му је Драгић) потомци дијеле се на два ужа рода - *Илиће и Живковиће* - по Илији и Живку.

Илићи набрајају ове пасове: Радомир (1944) - Јагош (1921) - Милан (1892) - Радомир (око 1860) - Радуле (око 1830) - *Илија* (око 1800) - Драго (Драгић, око 1770) - *Раич...*

6. *Савић Раичев* био је најмлађи од браће. И послије диобе пет-шест година живио је код брата Нова. Не зна се одакле се оженио. Колико је познато, имао је једног сина - *Драгића*, о којем се ништа поближе не зна, осим да је имао сина *Батрића*. И Драгић и његова жена рано су помрли, те је Батрић остао сироче, без оба родитеља. Но, Новови синови, Драгутин и Милутин нијесу дозволили да дијете пропадне, па су га узели код себе и држали га као једног од синова. Код њих је остао десетак година, док се "дохватио снаге", а потом су му помогли да подигне омању кућу у Кржуљама. Тамо се оженио из Берансела, па су ту жену звали "Беранка", а за њено право име се не зна. Кажу да је била веома ваљана жена, добра домаћица и радница и веома поштована у селу.

Батрић и "Беранка" имали су три сина: Вучка, Радовану и Рачу. Но, несрећи у овој породици није било краја. И Батрић и "Беранка" такође су рано помрли и оставили недораслу дјецу. О њиховом издржавању бринули су се рођаци. Кад су одрасли, Радован и Рача одселили су се у Србију. Где су се населили и шта је било с њима - ни данас се не зна; нијесу се ниакда јавили браћи и рођацима. Било је неких несигурних вијести да је остало потомака од њих, али где - не зна се. Док је био у Праћевцу, Радован је као младић косио сијено у лугу поред Бистрице, па се то место и данас зове "Радованов луг".

Вучко Батрићев је живио сиромашно и пошто су му се браћа одселила у Србију. И он се био договорио с браћом да се сели у Србију, па су заједнички продали земљу и сва права на сеоски комун. Кад је требало да се селе, Вучко се предомислио и остао. Браћа су, без милости, однијели његов дио новца од продате земље, а он је остао без ичега. Касније, рођаци су му повратили нешто земље без наплате, а нешто је и он прикупљао, али је остао без права на крстату гору у Требљевинама, Доловима и Куциној гори. Да би нешто зарадио, пошао је у најам код братучеда Драгутина и Милутина и код њих остао 11 година, највише чувајући овце. Кад је од њих отишао, цио дуг су му исплатили одједном у новцу и стоком и, кажу, још су му нешто надокнадили. С том зарадом подигао је бољу кућу

и прикупљао нешто земље. И послије Драгутинове смрти, Милутин га је помагао и пазио све док се средио и оженио. Од тада је стално живио у Кржуљама.

Вучко је имао два сина - Вукосава и Милосава. Вукосав се одселио у Јагоче (село у Бихору) и тамо се окућио. Имао је једног сина - Дмићира, од којег су Милоња и Милутин. Од Милоње су Велизар и Велибор, а од Милутина је Драган и једна кћер. Драган сада живи у Зајечару.

Милосав Вучков имао је три сина - Тодора (Тоша), Александра (Леша) и Миладина. Од Тодора је Чедо, од Александра - Миодраг-Мијо, а од Миладина су Жарко и Рајко.

Савићеви потомци зову се Вучковићи, по његовом праунуку Вучку. Они броје ове пасове: Чедо (1936) - Тодор (1904) - Милосав (око 1867) - Вучко (р.око 1945) - Батрић (р.око 1820) - Драгић (р.око 1795) - Савић (р.око 1770) - Раич...

Нatalитет код Раичевића и Марковића био је увијек висок. Колико су се Раичевићи развили од Раича и његових синова по ужим родовима може се видjeti из наредног прегледа:

РАИЧ: Табела је попуњена према интерном попису из 1980.године.

Од НОВА		Од ДРАГА		Зарићи од ЈОВИЋА		Вучковићи од САВИЋА		Пајовићи од ПАЈА		Милован од ИВАНА		Св. домаћин.	
Драгутиновићи	Милутиновићи	Илићи	Живковићи	Зарићи	од ЈОВИЋА	Вучковићи	од САВИЋА	Пајовићи	од ПАЈА	Милован	од ИВАНА	Св. домаћин.	
33	16	45	16	17		9		8		-		144	
49		61											

Од овог броја домаћинстава, у Праћевцу данас живи свега 25 готово старачких породица, не рачунајући оне који повремено долазе. Остали су се одселили, почевши од балканског рата, а нарочито масовно исељавања услиједило је послије Другог свјетског рата, од кад се људи школују и запошљавају широм земље. Неке породице одселиле су се као колонисти 1946. године у Војводину.

Према Креновићима из Заграда, родослов од Раича до Шћека је исти као и од Марка: Раич - Милош - Велиша - Малиша - Ђека - Раде - Шћек.

Алексићи - У Праћевцу живи једна породица Раичевића, а не води поријекло од Раича. Њихов предак *Јован* потиче од Алексића из Лубница. Он је као младић дошао код братучеда у Праћевац, ту се оженио, засновао породицу и остао. Презивао се Шћекић, као и остали Раичевићи и Алексићи, а касније његови потомци усвојили су презиме - Раичевић, заједно са Раичевићима из Праћевца. И овај случај иде у прилог доказа да су Илија и Милош били браћа, јер се зна да су се њихови потомци увијек осјећали браћом где год да су живјели. И Јован је говорио: "Ја одо' код братучеда у Праћевац". Марко, Раич и Раде нијесу се случајно с браћом и породицама доселили на Залоквицу послије очеве освете на Полици, него су пошли са стрицем Илијом и братучедима, који су тада били бројнији и јачи, ради заштите и ослонца на њих.

Јован је по свој прилици рођен у Праћевцу, јер по неким сјећањима, Алексићи су се враћали на Мали Вотњак и послије Алексиног одлaska у Лубнице, па опет одлазили својима.

И Јованов отац је, кажу долазио у Праћевац послије Раичевог досељења, ту живио неколико година и опет се вратио у Лубнице, па и Јован као дијете. Ко је био отац Јовану, не памте сигурно, а мисле да је од брата Алексиног, јер је вршићак с Лакићем Алексиним. Међутим, Алексићи у Лубницама држе да је *Јован био Алексин син*. Јованов отац је рано погинуо, како мисле његови потомци у Праћевцу, па је Јован остао без родитељске заштите. Због лоших услова живота, као младић напустио је рођаке у Лубницама и вратио се "код братучеда" у Праћевац, којима је био привржен цијelog живота.

По пресељењу из Праћевца у Лубнице, Алексићи су изгубили право на земљу у Праћевцу, те ни Јован није имао то право. Зато је одсио код Драгутина и Милутина и код њих остао девет година. Држали су га као рођеног сина, био је пуноправни члан њихове породице. Кад је отишао од њих, "сва је фамилија плакала" и "платили му зараду". Од њих се поново вратио код родбине у Лубнице. Тамо се оженио и остао свега годину-две, па се опет вратио у Праћевац. Тада су га Раичевићи добро помогли, а посебно Драгутин и Милутин. Прикупили су му нешто стоке и помогли му да изгради скромну кућицу на

Драгутиновој земљи на Улици. Касније је Јован, земљу откупио од Милоша Јовићева и сина му Јована и на њој подигао нову кућу. Од гусињског аге закупио је неке парцеле земље у селу и запатио "буљук коза".

Јован је имао два сина - Милуна и Петра.

И Јован је погинуо од Арнаута 1877. године у Кривуљи са Драгутиновим синовима Савом и Станишом и Драгићем Шћекићем из Црвљевина.

Милун Јованов рођен је око 1840. године у Праћевцу.

Највише је чувао стоку. Оженио се Станисавом, кћерком Станке, друге жене Милована Иванова. Са њом је имао два сина, Коста и Мину, и три кћери - Мику - удата у Острељ, Милеву - умрла као одрасла дјевојка и трећа, којој име не знају, била је удата у Краљске Баре и од ње је, кажу, остао пород.

Милун и Петар подијелили су се пред Петрову смрт, па је Радисав Петров убрзо продао свој дио земље и одселио се у Србију. Милун, како је узео рођаку - Станисаву, а уједно и зетову полусестру (Вука Сенића), тешко се замјерио рођацима у Праћевцу и Лубницама, а такође и горњосељском свештенику, те је од свих био "анатемисан". Ради те женидбе неко од рођака ранијо га је у ногу на спавању у кућеру и само случајно је остао жив. Односи рођака према њему остали су исти све до његове смрти 1914. године, док су његовог сина Коста сви радо примали као брата и сина и прије и послије Милунове смрти. Но, Милун је био угледан радник и домаћин, а такође и добар војник, и те његове врлине су сви у селу поштовали.

Костио Милунов, као одрастао момак, око 1895. године отишао је у Србију да посети брата од стрица Радисава. Тамо је остао годину-две у најму код неког богатог сељака. Како је био добар радник, газда га је заволио и понудио му земље колико му треба, да га ожени и окући као свога сина. Али овај то није хтио ни да чује, па се вратио кући, у Праћевац. Уз газду и његову породицу Косто је научио да чита и пише и, кад се вратио кући, био је најписменији човек у селу. Зато је вршио разне пописе у селу за потребе кмета, писао писма и читao она која би долазила са стране рођацима или акта кмету, пописивао мушкарце који су били способни за борбу, па и њихово лично наоружање - за потребе војних старјешина овога краја и Нахије, који су потпуно организовали пописе по свим селима. Код Богдана Станишина био је писар у Балканском и првом рату. Косто је научио у Србији да сије и гаји кукуруз, па је то искуство пренио и у своје село. Оженио се Станисавом од братства Недић из Пешаца. Са њом је имао два сина - Јована (Јоко) и Рајка - и четири кћери. Умро је октобра 1941. године.

Јован-Јоко Костио рођен је 1910. Основну школу учио је у Лубницама, а потом остао на очевом имању. Оженио се Драгом од Обра-

довића из Бастаха 1930. али са њом није имао дјече, те се са њом развео послиje 16 година брака и поново се оженио 1945. године од Пешића Љубицом Мировом из Лубница. Са њом је имао три сина - Слободана, Радомана и Раденка, што су искрено поздравили сви рођаци.

Рајко Косਠов рођен је 1912. године. завршио је три разреда основне школе у Лубницама. Умро је 1928. године као младић.

Мина Милунов рођен је око 1885. године. Са рођацима из Праћевца отишао је на зараду у Америку 1910. године. Први пут се јавио 1964. године, синовцу Јоку. Тамо се није женио и као нежења је и умро.

Пејар Јованов старији је од Милуна двије-три године. И он је био угледан сељак и добар војник. Имао је сина Радисава и двије кћери.

Радисав Пејров старији је, кажу, неку годину од Коста Милунова. Кад је одрастао, одлучио је да се некуд сели, јер су га на то тјерали тешки материјални услови. Послије очеве смрти продао је свој дио земље и одселио се негдје у Србију, а касније се насељио близу Панчева. Тамо се оженио и има три сина. Сви се презивају Ојданићи. Од њих сад има неколико породица. Са својим рођацима у Праћевцу ступили су у контакт веома касно, тек 1976. године, када је један од њих дошао код Јована-Јока у Праћевац и упознао се с њим. И Јоко је ишао код њих. Њихови сусрети били су дирљиви и, уједно, свечани, јер се до тада сматрлао да је та породица "изгубљена".

По својој линији пок. Јован је набрајао ове пасове:

Слободан (1946) - Јован (Јоко, р. 1910) - Косто (р.око 1880) - Милун (р.око 1850) - Јован (р.око 1830)...

Њка сјећања из прошлости рода

Више од пола вијека Раичеви потомци били су малобројан род. До "Великог рата" 1875. године у Праћевцу било је свега пет кућа овог рода, од пет Раичевих синова (без Паја). По патријахалном обичају, браћа су се касно дијелила, дочекавши у заједници и унучад, неки чак и праунучад. Старјешина тако бројне породице био би отац или виталнији дјед, а кад би сасвим остарио и изнемогао, преносио би своја права на најстаријег сина, а понекад и на млађег ако би се истицао довитљвошћу, бистрином и угледом. Старјешина куће имао је посебан тртман у породици. Од његовог угледа у породици, односно у кућној заједници, зависио је углед у селу и братству. Његова ријеч поштована је и извршавана без поговора, па макар и главе биле у питању. Он је морао да зна шта коме у породици треба, од најмлађег до најстаријег,

од обуће и одјеће до опреме чобанима, ратарима, трговцима, о становима и торовима на катунима, о подјели рада код одраслих - зависно од годишњих доба, набавци оружја итд. Њега ни именом нико није звао. Обично су га звали "тата", "бабо", "кико" или неким краћим обликом изведеним из имена, а снахе би га обично звале "Спа'о". И његова жена именовала га је само са "он" (и даље у свим падежним облицима). У породици је одвајан и пажњом и храном. У "великој соби" (јединој у кући), он би у једном углу "прочеља" собе лежао на кожи међедини или пустаћи од угича (овна) који се не би стригао по неколико година и пртеној кошуљи, с камишом у руци, насађеним од метра чибуком, лешкарио би ноћу, дубоко размишљајући. Понекад би строгим погледом и намргоћен, умиривао пословне жене и бројну дјецу, од којих би у кући врвило као у кошници. Поред себе имао је прут брезовак и до метар и по дуг, па би по неко од дјече закачио тек узгредно по нагој стражњици. Тада ни дијете, обично мушкарчићи, не би гласно реаговало, само би се почешало, осветнички погледало дједа и шћућурило у буџак који моменат. Дјед би према сваком био подједнако строг и правичан. На ријечима је био штедљив. Највише га је занимала заповиједања и учинци рада протеклог дана. Он је тражио од свакога да му каже шта је урадио од посла који је добио по распореду. Они који су продавали стоку, предавали су му и посљедњу пару. Старјешина куће је с посебним поштовањем праћен и дочекивањем, увијек на ногама свих у кући. Посебну пажњу поклањале су му жене - његова супруга и снахе. Њега и госте, кад би их било, послуживала би једна од млађих снаха. Она је о пасу морала имати машице, бритвицу и чарак од танког рога од срндача за избацање пепела из луле, који јој је уједно служио и као "пробојац" за бушење сукна, да би се утнули кучак и копче на цамадану, чакширама или доколњенама, а takoђe и за бушење кожне обуће при опућењу или пријечашају опанака, итд. Та жена би пунила луле дуваном, доносила жар, чистила луле, обнављала и царала жар на сачу, изувала и обувала домаћина, трљала окорелу обућу, опријечавала опанке и обављала безброј ситних радњи, а све "узгредно", уз главне кућне послове. Једном ријечју старјешина је био "цар у кући". Тако је било у сваком братству.

Тек годину-двеје прије Великог рата старе патријархалне породице су се издјелиле и 1875. било је 12 кућа рода Раичевића, са више од 90 чељади, просјечно по осам чељади у кући. Како су били удаљени од осталих села и рођака, морали су се држати на опрези - било на селу било на катуну. Сви мушкарци дорасли за пушку, и старци који су могли прихватити пушку, били су војници и увијек спремни на одбрану. Чак су сами правили барут. Та се вјештина преносила с

кољена на кољено, а посебно ју је усавршио Милутин Новов. Олово и друго оружје куповали су на саборима, најчешће код манастира. Горњосељани су увијек били на мети колашинских и бихорских Турака, те су се морали добро организоати - да се "село ослања на село", катун на сусједни катун и братство на братство. У такву организацију уклапао се и Праћевац.

За Праћевац је посебно била катастрофална 1877. година, као и за остale Горњосељане. Тих критичних дана по Горњосељане, Горњосељски батаљон остао је неорганизован и неприпремљен за борбу, па и за одступницу, што је довело до крвавих посљедица за становништво цијelog kraja.

Поломљена и искрвављена Али-пашина војска на Морачи, у повратку једног дијела његове војске, арнаутски и бихорски башабозлук учинио је крвави пир по Беласици и Горњим селима. Становништво су поробили и побили и сва села спалили, а стоку опљачкали. Тада су у Кривуљи Арнаути посјекли четири човјека: три Раичевића - Сава, Станишу и Јована - и Драгића Шћекића од Црвљевина, а Новака Савова тешко ранили, али пошто им је убио барјактара. Село су спалили и сву стоку опљачкали. Три дана послије тих трагедија, Турци су заробили и преосталих 90 чељади из Праћевца.

Робље је остало у логору три мјесеца у Лугама код Берана. Ослободио их је Новак Савов с неким добровољцима, по одобрењу и помоћи војводе Миљана. Како је горњосељски народ у том рату остао без домаћинства и стоке, по одобрењу књаза Николе, војвода Миљан послao је 300 заробљеника из Горњих села у тада новоослобођени Бар да би преживјели. Тамо су остали пуне три године. По повратку (1880.г.) народ се наново "кућио од кашике" и годинама се опорављао.

У братству је увијек било познатих и одважних братственика, који су били знани у овом kraju и цијeloj области. Braća Raich i Marko, са по шест синова и са још више ближих rođaka, представљали су јаку братственичку групу, па су им попуштали и "гријехе" опраштали и сами бихорске и плавогусињске аге. Увијек су били непомирљви противници Турака и њихове власти и цијelog vijeka ратовали с њима, не штедећи ни себе ни њих. Због крви, готово сваке три године мијењали су мјеста боравка по Бихору, Пештери и Хасу и тако изbjegavali освете.

Raichevi i Markovi sinovi vjerno su pratili очeve i stričeve u svim priликama. Sa njima i bratucedima ciјeloga живота tukli su se s Turcima. Ratovalje im je bilo profesiјa, ali znali su da budu i dobro

домаћини. Досељавањем у Курикуће, Праћевац и Заостро (Раде) почели су да се посвећују породици и обичајима села и околине.

Милутин Новов је од својих предака научио да прави барут и њиме подмиривао потребе рођацима. Био је и добар ратник и веома хуман човјек, помагао је сиротињу сваком приликом. Он је откопао Воденичко врело у Морачком долу и на своју ливаду извео воду и дозволио да село изгради воденицу, која и данас постоји.

Миљан Милутинов се истицао и као ратник и као добочинитељ у селу и околини.

Новак Савов био је пушконоша од најранијих дана младости. Са 18 година почeo је да четује у хајдучким дружинама. Кад су му изгинули отац и стриц у Кривуљи 1877, и он је био тешко рањен, али је убио арнаутског барјактара и једног ранио. Учествовао је у свим ратовима до 1918. године. Као заточник бранио је Ђурђеве Ступове 1898. године.

Богдан Станчишин је рођен 1865. године (од мајке Милене, рођ. Лекић из Краља). Имао је једног брата - Ђока и пет сестара. Кад је имао 12 година, погинуо му је отац од Арнаут у Кривуљи, са братом Савом. Тада су га заробили Турци, а потом је са збјегом ишао у Бар. Као младић дохватио се пушке и с њом остао све до коначног ослобођења наше земље - 1918. године. Учествовао је у свим ратовима и у свима понио глас добrog ратника и војног старјешине. И он је као заточник бранио Ђурђеве Ступове од Турака 1898. године. Имао је натпркосјечну меморију, па је саговорнике запаљивао својом бистрином ума и познавањем прошлости свога братства и свих братстава "у два Васојевића", па су га посећивали професори са београдског универзитета и записивали његова сећања. А за вријеме Балканског рата био је водник Праћевачко-басташког вода, а при поласку Бригаде Маријана Вуковића у Албанију из Ђаковице, према Скадру, постављен је за командира Праћевачко-басташке чете. У борби за Скадар његова чета се истакла. У крвавој борби за брдо Бардањолт, кроз кишу куршума, први су изнijели барјаке на брдо он, Велимир Шћекић и Иван Кораћ, што је била посебна част цијелој бригади. Послије капитулације Црне Горе и Србије, заробљен је и интерниран у Мађарску одакле се вратио 1918. Како су се Шиптари побунили и послије ослобођења 1918, Богдан је поново активиран и постављен за командира посадне чете у Плаву и тамо остао до 1920. године, па преведен у пензију као капетан Југословенске војске. Касније је унапријеђен у капетана I класе. Био је делагат на Подгоричкој скупштини 26. новембра 1918. г. Капитулацију Југославије 1941. године доживео је као трагедију. Као патријоту, командант Пеко Дапчевић наградио је Богдана револвером - наганом руским, октобра 1943. године.

Од старијих братственика још су се истицали *Илија Драшов* син му *Радован*, *Милош Јовићев*, *Вучко Баћићев* и други, а од млађих генерација: *Радош Перов*, *Милоња Заријин*, *Милета Заријин*, *Вучеша Живков*, *Ђукањ Живков*, *Милосав Вучков*, *Спасоје и Божо Пујови*, *Драгиша Новаков*, *Радоје Новаков*, *Гавро Раичев*, *Милосав-Биље Миљанов*, *Вукоша Иванов*, *Миро Радованов* и др.

Код Раичевића посебно су биле на гласу генерације рођене у другој половини прошлога вијека, које су расле и сазријевале кроз буру устанака, буна и непрекидних борби с Турцима, а потом у оба балканска рата и Првом свјетском рату. Праћевачки вод увијек је био цијењен у чети и батаљону. Од све црногорске војске овај вод је посљедњи испалио плотуне на непријатеља јануара 1916. године на Соколу и уништио им цијелу чету.

За велике заслуге у ратовима, овом воду додијељено је осам медаља *Обилића*, којим су одликовани: *Новак Савов*, *Богдан Станишин*, *Радоје Новаков*, *Тома Вучетин*, *Милосав - Биље Миљанов*, *Миро Радованов*, *Радош Перов* и *Драго Милоњин*. У Првом балканском рату животе су изгубили *Драгиша Новаков*, *Гавро Раичев* и *Заро Вуков Сенић*, а у Првом свјетском рату - *Ђукањ Живков*. За "швањолке" вријеме" у Праћевцу је умрло још око 15 особа од "швањолке" (тифуса).

Радевићи из Заостра потичу од Рада Милошева из Заграда. Раде је, кажу, био најмлађи од браће. Велика је разлика у годинама између њега; као најмлађег, и Марка, као најстаријег брата, око 20 година. Како се чује, Раде се оженио у зрелијим годинама због сталног сељакања с браћом, те пасови по његовји линији заостају у односу на старију браћу. По други пут доселио се у Заостро, кад и Раич у Праћевцу и Марко у Курикуће, у вријеме 1800 - 1803. године. Раде и Раич дуго су живјели заједно и заједно бежали ради крви. На Сеочу у Заостру живјели су три године (на њиховом кућишту касније је подигао кућу Станоје Бисмиљак). Послије повратка из миграције, ага је одобрио Раду да се врати у Заостро, али он није био задовољан, јер га је погодило одвајање од браће. Кажу, браћа су од тада "почела да се куће и да остављају 'ајдуцију'", или и даље су тешка срца гледали кад су им аге бројале снопове жита и процјењивали стогове сијена ради наплате "мирије". Но, браћа су се цијelog живота обилазила, пазила и била од помоћи један другоме. Тако су радили и њихови синови, па чак и унуци и касније потомци. Раде је умро и сахрањен у Заостру.

Како су се Радеви потомци одселили из Заостра, овдашњи рођаци су заборавили ко су били Радеви синови, па чак и унуци. Рођаци из Заостра, а тако мисли и Крсто Иванов Шћекић, тврде да је Аксо био Радев син, што сигурно није. Аксо може бити само Радев унук, и то под условом да су се послије четрдесете женили и заснивали породице

- и Раде, и Н.Н. и унук Аксо. Очигледно, Радевом сину, или синовима, име је заборављено, па чак и то да је постојао.

Неки рођаци опет тврде да је Раде имао два, па и три сина: Бата, Акса а трећем се име не памти. Бато и Аксо су били браћа, али нијесу Радови синови, него унуци. *Бајо* је био старији и одселио је у село Бојишта код Бијелог Поља. Имао је два сина - Радосава и Новака. Касније су те породице готово иселиле у Бијело Поље и друга мјеста, а у Бојиштима је остала само једна породица.

Наталитет Радевих потомака знатно је заостајао за потомством његове браће, посебно Марка и Раича. Расељавањем и овако мало-бројне породице, губили су међусобно контакте с рођацима и заборављали на своје претке и прошлост. Од тих породица, два брата - Секуле и Симо (како кажу да им је било име) одселили су послије Првог свјетског рата (а можда и послије балканског рата) у Пећ и тамо имали свој хотел. До Другог свјетског рата код њих су навраћали рођаци кад би ишли за жито. Кажу да од њих постоје неке породице у Метохији, али се ближе не зна. Од свих Радевих потомака данас можемо да пратимо само породицу Акса Шћекића.

Аксо је рођен око 1840. године у Заостру. Кажу да је учил трговачку школу у Београду и за ондашње вријеме био веома образован човјек. По завршетку школе дошао је у Беране и одмах се укључио у трговину. Отворио је једну од тада најбољих трговинских радњи, а потом почeo да тргује стоком. Кажу да је турски гарнизон у Беранама снадбијевао месом, а преко луке у Бару продавао бројну стоку Италијанима, "чак и по хиљаду овнова". У Беранима је закупио двије куће. Као обогаћени трговац закупио је и велику земљу - цијели заселак Заостра - Сеоце, велики дио Рујишта, добар дио Заграда, двије или три воденице у Беранселу, с неколико парцела земље, планину Лайнску, а потом отворио и кафанду у Беранселу.

Аксо је био велики противник Турака и освједочени патриот и борац за национално ослобођење. Био је велики поклоник уједињења Црне Горе и Србије, па је, кажу, с групом првака из Нахије одржавао везе са цетињским и српским двором и код свих уживао повјерење и углед. Посебно је био наклоњен књазу Николи и Црној Гори, као и сви рођаци, па је често носио "Књажеве поруке" у Србију, што су берански Турци знали, па су будно мотрили на њега. Неки рођаци тврде како је око 1890. "тајно и лично долазио Књаз код Акса у Беране и у његовој кући остао недјељу дана" и водио разговоре с првацима Горњег Полимља (могуће је да се ради о неком његовом изасланiku). Турци су све то сазнали и ријешили су да Аксу дођу главе. Прво су почели с интригама, а потом му је један од беранских силника заказао мегдан без икаквог разлога. Аксо је све схватио и није се предомишљао - прихватио је мегдан. Али одређеног дана иза-

зивач није дошао на биљегу, одустао је уз пуни презир и Срба и Турака. И то је Турцима тешко пало, па су припремили другу замку: њега "јединог од Срба" позвао је у сватове неки виши турски официр (кажу, чак, паша) и по повратку из сватова отровали су и њега и његов коња.

Умро је у тешким мукама 40 дана по рођењу сина Мила. По Аксовој смрти, његова жена *Tölla* морала је да сама одржава силно имање. Аксо се оженио у зрелијим годинама, кћерком пећког трговца, Тода Марковића. Са њом је имао четири или пет кћери и најмлађег сина Милорада, рођеног 1890.

Милорад - Мило Аксов је такође завршио трговачку школу, а потом радио као трговац у очевој радњи, коју му је сачувала мајка, као и сво остало имање. Пошто се оженио, Мило је продао све воденице у Беранселу, а потом и имање - дио по дио. Кажу да је потписивао банкарске мјенице беранским трговцима, које је на kraју сам морао да плаћа. Зато је продавао земљу, а на kraју и куће у граду. Умро је доста млад, у 42. години живота. Оженио се Аном из Словеније, професорком њемачког језика. Са њом је имао двоје дјеце - Милоша и Софију.

Милош је рођен 1921. године. Завршио је једну од средњих школа. Ожено се 1942. Милевом, од Дабетића из Виницке. У браку су имали три сина и кћер: Звонимира, Милорада, Драгана и Веру. И Милош је умро доста млад, у 39. години живота, 1959. године, као радник "Агрополимља" Иванград. Његова дјеца су завршила више и високе школе, захваљујући упорности њихове мајке Милеве.

Пасови код ове породице теку овим редом: Звонimir (1943) - Милош (1921) - Милорад (Мило, 1890) - Аксо (р.око 1840) - Н.Н. (р.око 1800) - Раде (р.око 1760)...

Јовковићи из Гусиња потичу од *Јовка Милошева* из Заграда.

Јовко је с породицом пребјегао у Гусиње "на бесу" код неког гусињског аге, у време када су се и његова браћа расула до Шаховића и Сјенице, бежећи од турске освете. И пошто су се браћа повратила у Горња села, Јовко је и даље остао у Гусињу под заштитом тог аге. Колико се зна, Јовко у Гусињу није дошао до земље, па је киријао и бавио се неким занатима. Тако су му живјели и потомци, два-три паса послије њега. О Јовку је доста знао пок. Милосав Вучков Раичевић, који је за вријеме Блаканског и Првог свјетског рата навраћао код ових рођака у Гусиње и од њих сазнао да је Јовко био Раичев брат. По њему, Јовко је имао само једног сина. С њим и женом прво је пребјегао у Плав, а нешто касније пријешао је у Гусиње.

Јовковићи су се слабо "множили". Од Јовка данас има мало породица, колико се зна, свега три - четири; све су се одселиле из Гусиња. Један од њих - Стеван Јовковић, професор, живи и ради у

Андијевици. О свом претку Јовку, каже да зна смао толико да је био Шћекић!

Шћекићи код Крагујевца. - Према братственичком сазнању, исељени род Шћекића код Крагујевца потиче од два сина прве жене Милоша Велишина из Заграда. Отац им је погинуо на Полици од бихорских Турака. Осветили су га синови од обје жене, кад су одрасли. Али, послије освете разбјежали су се на двије стране: два старија брата (од старије жене) побјегли су у Србију - код Крагујевца, а четворица од друге Милошеве жене пребјегли су код рођака на Залоквицу.

Они који су отишли у Србију насељили су се у селу Саранову код Раче Крагујевачке. Од њих се данас развио цијели род и има их око 30 дома. И данас се презивају Шћекићи.

За ове Шћекиће се и раније зело, али од којег рода Шћекића потичу - није било познато. Тек 1990. године један од њих, Казимир Шћекић, послао је писмо Радисаву Шћекићу из Заграда и објаснио му да потичу "од Шћекића с Бабина". Ближих података о свом роду није пружио.

Колико се може утврдити, **Ојданићи** воде поријекло од Шћекиног сина Попа, који се с оцем, браћом и стричевима доселио на Залоквицу из Пипера. И предање Ојданића казује да се њихов предак доселио из Завале из Пипера на Залоквицу, али не знају од ког претка потичу. Од неких Ојданића чује се да су "од Шћекиног брата", а по другима - од једног Шћекиног сина. У њиховим сјећањима нема успомена на било којег претка. Знају за најстаријег претка - Станка Шћекића, који је, по свој прилици и праунук Шћекин, рођен око 1650. године. Али не знају од кога он потиче и ко је од њега.

Ојданићи о себи казују да је њихов предак "доселио из Пипера, са Завале", а по некима из Лутова, и насељио се код рођака на Залоквици. Нијесу сигурни да ли потичу од Шћека или од његовог брата. Сигурни су само да су се сви њихови преци до Ојдане презивали Шћекићи. Од најстаријих предака знају само за *Станка Шћекића* (име Станко је наслијеђено - по Шћекином сину Станку - Стању). Ни Станковим потомцима не знају имена све до Максима и Јоксима, браће, који су рођени око 1800.

Они још додају да су "досељавали на Залоквицу у два наврата". Посљедњи пут преселили су се са Залоквице у Лубнице по одобрењу гусињског аге, негдје у петој деценији XVIII вијека. Кажу, добили су добру земљу и запатили велику стоку. При kraју XVIII или почетком XIX вијека "пали су на крв с неким Дубаџима" из Црног Врха. О том случају они памте ово: Дубаџи су хтјели да опљачкају овце неких Обрадовића, баш у моменту кад мушкирци нијесу били ту. Ојданићи су се ставили у заштиту породицама Обрадовића и убили једног

Дубака, остале потјерили и овце повратили. Али, остали су дужни крај. Братственички и племенски прваци измирили су завађена братства и "пресудили" да Ојданићи "плате крв" по тада обичајном праву. Исплата те крви, кажу, веома их је осиромашила. Иако су имали велику стоку, сву су је дали Дубацима за "намиру крви". Велика породица задруга остала је без основних средстава за живот, без стоке, па се, кажу, више од половине те задруге одселило у Србију.⁷⁸

Једна породица одселила је у Плав и њихови потомци данас се презивају Љутићи, а неки из млађих генерација остављају то презиме и презивају се Шћекићи. Једна или дviјe породице преселиле су се у Заостро, од којих су тамошњи Шћекићи.

Ови Шћекићи почели су се презивати Ојданићима послиje Ојдане, чији је муж погинуо доста млад.

Ојдана Шћекић била је веома необична личност. За њену удају и цијели живот у домовини везане су многе приче, не само код Ојданића и Шћекића него и код свих братстава у Горњем Полимљу. О тој загонетној жени шириле су се праве бајке и све је стављале у ред веома паметних жена сељанки, али уз сталну дозу њене настарности и својевољности. О таквој жени, Ојдани, неки хроничари бележили су приче и по другим крајевима. Према томе, ни једна жена, било из које генерације, са овог или ширег подручја, не може се похвалити са толико лијепих, па и реских прича као Ојдана. Поносни на њу, њени потомци оставили су старо презиме и прозвали се *Ојданићи*.

Колико се може процјенити, Ојдана је рођена у другој деценији XVIII вијека (kad и њен муж), а удала се у Шћекиће док су били на Залоквици по други пут. И Јован-Јосо Миљанов, као и још неки братственици, тврдио је да је "Ојдана доведена на Залоквицу". Тек касније се с мужем и дијелом уже породице преселила у Лубнице. У браку је имала више синова, по некима - три, по другима четири, а "можда и седам" - не зна се тачан број. Не памти се, како је било име њеном мужу, само се зна да је доста млад погинуо од Турака, изгледа негде на катуну у планини. Бројни пород остао је "Ојдани на врат". Ни њеним синовима, па чак ни унуцима, нико не зна имена. Код Ојданића сви преци покривени су тамом заборава, осим Станка Шћекића - све до Максима и Јоксима, а то је већ касна генерација, чак осма од Шћека.

Код Ојданића је загонетно да ли сви они воде поријекло од Ојдане, како сами тврде. С обзиром на знатан наталитет код већине

78 Податке о овом роду дали су Ојданићи из Лубница: Милош Божов, Јован-Јосо Миљанов, Мирко Миљанов, Вукашин Милошев, Петар Богданов и Милован Ненић; Радосав Шћекић из Залоквице, Гавро Шћекић из Црвљевина, Јован Шћекић из Штитара, Алексићи из Лубница и Раичевићи из Праћевца

Шћекића, и код овог рода, бар у свакој другој генерацији морали су се јављати бар по два, па и три наследника у продици, па се може претпоставити да Ојданин муж није једини представљао ову братственичку грану. Према томе, уз Ојданине синове и унуке, и те споредне гранске линије прихватиле су ново презиме. То ново име прихватили су само ради "братског реда" и братственичке привржености, па и близког заједничког живота у једном селу. У прво вријеме име је прихваћено као "трубушчић", а касније и као презиме.

Сада у Лубницама има 10 дома Ојданића. За посљедња два вијека одселило их се много више. У Гораждовцу код Пећи, кажу, има их пет кућа и презивају се Симоновићи; у Кршу Фемића двије куће, у Заостру 17, а у Србију се одселило више породица "у неколико наврата". Тврде да негде у околини Пљевља има Ојданића "цијело село"; око 30 кућа, који су се веома давно одселили. То потврђује братственичко сjeћање - да се неки Шћекићи склањали у Вруљу у вријеме турских прогона. Неколико породица живе у Војном Селу код Плава, а има их и у Славонији. Овдашњи Ојданићи с неким родовима одржавају контакте и знају једни за друге. Многи од њих презивају се Шћекићи, обично они који живе у другим крајевима.

У свом родослову Ојданићи броје мало пасова, као:

Голуб (1925) - Јован (Joco, p.1885) - Миљан (p.око 1855) - Н.Н. (p.око 1830) - Максим (p.око 1800) - ... ?! - Према слободној пројјени, слиједили би ови пасови: Н.Н.(p.око 1770) - Н.Н. (p.око 1740) - Ојдана (p.око 1715) - Н.Н. (p.око 1680) - Станко (око 1650) - Н.Н. (1620) - Пой (p.око 1590) - Шћек. Предања ових Ојданића и њихових рођака у Заостру о Станку не слажу се.

И по другим линијама набрајају исти број пасова и сви се вежу за Максима и Јоксима, као да су сви од њих двојице, што није могућно. Из старијих генерација помињу и неког братственика Јова, за којег се не веже ни једна породица.

Ојданићи - Шћекићи у Заостру. - И ови Ојданићи мало знају о најстаријем претку - Шћеки и његовим синовима, осим да је Пипер и рођак са Пилетићима са Завале. Они тврде да воде поријекло од Шћека, али не знају од којег сина. Неки братственици помињу неког Јоћа као претка, али временом се заборавило којој генерацији припада.⁷⁹

Као и њихови ближи рођаци у Лубницама, и они, послије Шћека, знају за настаријег претка - Станка Шћекића, од којег, кажу, потичу сви Ојданићи. Не знају чији је он. Они држе да се Станко оженио из Мораче Ојданом, од братства Јекнића, и са њом имао 13 синова. Од

⁷⁹ Податке о овој братственичкој грани дао је Крсто Иванов из Заостра, уз допуне још неких рођака.

свих њих помињу само име најмлађег Милоша, касније познатог по имену - Милош - Ђоро. Кажу, он се највише истицао од браће, цијelog живоата је хајдуковао и био у непрестаном рату с колашинским и бихорским Турцима. У неком сукобу с њима рањен је и изгубио око, остао је "ћорав". Колико је био силан и гласовит јунак, Турци у Бијелом Пољу "нијесу чинили никакав умир са овамошњим Србима - без Милош-Ђора", јер су знали да ако се он не сагласи и "не удари свој мур", умира нема.

Станко је, кажу, био велики газда. Држао је у посједу добар дио Лубница, цио Праћевац и Кржуље. Овдје мисле да се најприје насељио на Мали Вотњак (горњи дио Праћевца), а много касније с великим породицом преселио у Лубнице - на Гомиле под Крушком". Држао је бројну стоку, посебно овце, чак "иљадницу". Имао је велику власт и углед у Горњим селима. Од његових синова настала је јака задруга, касније издјељена на уже фамилије. Неке породице од те бројне задруге одселиле су у даље крајеве, а највише у Србију, и о њима се мало зна. Они не помињу крвну заваду с Дубаџима, која је била главни узрок расељавања из Лубница - према њиховим рођацима из Лубница.

Они држе да су Станкови унуци (што је немогуће) - Шћепан, Радосав, Јевђен и Милош - први од братственика одселили из Лубница (у другој селидби). Прва тројица закупили су земљу од неког аге из Бихора и преселили се у Заостро, а Милош се одселио к Сјеници, у село Драгојловиће. Кога данас има од њега - не знају. Ови у Заостру одсјели су на Сеоцу, подигли заједничку кућу и потом се поженили и у заједници оформили породице. Касније су се издјелили: Шћепан и Радосав остали су на Сеоцу, а Јевђен се преселио на Овсине (заселак на сјеверној страни Заостра), тамо подигао кућу и остало.

- Од Шћепана су: Лазар, Спасоје и Станиша. Од њих данас има шест кућа.
- Од Радосава су Трифун и Милун. Од њих има три-четири куће у Заостру, а неке породице су се одселиле послије Другог свјетског рата - за службом и радом.
- Од Јевђена су Обрад и Милисав. Обрад је имао пет синова: Јоса, Нова, Радована, Радојка и Јова, а Милисав - четири: Ивана, Радосава, Стефана и Драгутина. Од Јевђена у Заостру има седам кућа, а пет-шест су се одселиле послије рата.
- У Заостру има 17 кућа овог рода Шћекића.

И ови Ојданићи набрајају мало пасова: Крсто Иванов набраја ове пасове: Мирољуб (1936) - Крсто (1898) - Иван (п.око 1865) - Милисав (п.око 1835) - Јевђен (п.око 1805) - ...?

- Веза са Станком ипак се губи...

Љутићи из Војног Села код Плава родом су из Лубница од овдашњих Оjdанића. Неки од њих чувају предање да се једна породица "одвојила" од рођака из Лубница и одселила у Плав. Они знају и где су им биле куће: "Одселили смо испод Крушке - с Гомила", где су се сељани окупљали у празничне дане или би вијећали о каквим важним питањима.

Друго предање Љутића разликује се од овог. Они знају да потичу од Оjdанића, али су изгубили из вида да ли су из Курикућа или из Лубница, али сви кажу да су одселили "испод Крушке". По њима, предак Љутића - Вукић Шћекић - "издизао" је са стоком на једну од планина више Рожаја. Тамо је сијао јечам и овас. Земља је била Ганића из Рожаја, па су тражили да им Вукић плаћа дажбине на земљу. Вукић се са својима опирао, нијесу хтјели да плаћају никакав "намет", па је на kraју дошло до крвавог обрачуна - убили су двојицу неких ага Ганића и одмах са породицама и стоком побегли код рођака у Горња села (не знају код којих и у које село).

Пошто су Горња села у то вријеме припадала гусињском аги Алмаз-бегу Муратовићу, често би ага долазио у овај крај да купи "мирију" од чифчија, па се, кажу, Вукић упознао с њим. Испричао му је своје невоље и "дугове крви" и замолио га да га уз "бесу" негдје пресели. Заиста, "бег га је разумио" и насељио у село Хоте, недалеко од Плава. Кажу, чак му је и кућу подигао. У том селу и цијелом kraју био је једини Србин међу Шиптарима. Али, по препоруци Алмаз-бega, од њих је чуван и добио сва права у селу као и они. Вукић је ту остао до kraja живота и ту је и умро. Сахрањен је у засеоку Хота - Ловночело, где ће се касније сахрањивати и остали Љутићи. То "Српско гробље" и данас постоји. Љутићи су остали у Хотама око 50 година и за то вријеме промијенили презиме, оставили старо - Шћекић - како су се до тада звали и прозвали Љутићи⁸⁰, а Шиптари су их по своме звали - Љута. Промјена презимена била је начин да сакрију траг од освете.

Вукић је имао једног сина Вукашина, а овај три: Дмитра, Ђола и Вукосава. Вукашинови синови дugo су живјели у заједници и као јака породична задруга постали велике газде. Држали су више од 150 оваца, крдо говеда, коње и пчеле.

80 Зашто се зову Љутићи, они казују: Вукић Шћекић је запросио ћевојку за сином Вукашином. Кад су отишли за њу, родбина је није дала што Вукић исče дати коња вранца испод себе и двије мале пушке, које су биле "сребром оковане". Паре нијесу хтјели да приме. Вукић се наљуши, остави ћевојку и пријатеље, па оде у друго село и запроси ћевојку и њоме ожењи сина Вукашина. Због те "љутње" рекли су му да је љуши, па су га почели звати Вукић Љуши, касније Љутић. Од тада, њему и потомцимастало је презиме - Љутићи.

Дмитар Вукашинов поштован је као јунак и паметар у том крају, па чак и у Кучима, и од Срба и од Шиптара. Код њега су навраћали кучки и васојевићки прваци, па и војводе. Љутићи причају како су код њих долазили војвода Марко Миљанов и војвода Миљан Вуков и други црногорски главари. Црногорски племенски прваци, а посебно војвода Марко Миљанов, навраћали су овамо да "хватају везу с Краснићима", да би их привољели уз Црну Гору и окренули их против Турака. Дмитар је био ватрени присталица и сарадник Црногорца, што неће остати тајна Турцима. Због те сарадње, гусињски Али-паша ухапсио је Дмитра и затворио га у злогасни гусињски казамат. Ту је тамновао три мјесеца. За то вријеме његови синови су покушавали на разне начине код паше да пусти Дмитра, па су му давали и велико мито. Паша је примао мито, али затвореника није пуштао. Кад је нестало мита, паша је спровео Дмитра у Сјеницу "под волат" код тамошњег валије. Дмитрови синови и тамо су наставили са митом, док је трајала и "посљедња пара" и што друго од имовине. Тако су га одржавали у животу цијелих 18 мјесеци. Кад је нестало мито, сјенички валија га осуди на смрт вјешањем. Кад је чуо гусињски поп Зако, он се обратио тадањем тајном Српском одбору у Пећи, који је тајно купио прилоге од имућнијих Срба за откуп робља и, од њега хитно тражио помоћ. Одбор се брзо одазвао и један члан Одбора, са Радом Дмитровим, однео је "торбу паре" у Сјеницу; ухватили су везу с валијом и дали му силни новац за откуп. Овога пута валија је, заиста, био задовољан "даром" и истог дана "огласио" Дмитра невиним и пустио га из Затвора. Још им је дао неколико заптија у пратњу чак до Гусиња и "пријатељски" их отпратио.

Послије Дмитровог повратка из затвора, Љутићима више није било опстанка у Хотима, па су гледали да се одатле иселе. Послије свега, Дмитар је купио имање у Војном Селу, близу Плава, од породице Фејзића из Гусиња. Ту су се поново окућили, а нешто касније и браћа се издијелила.

Дмитар је, кажу, живио око сто година. Умро је око 1890. године и сахрањен у Војном Селу.

Дмитар је имао четири сина: Рада, Стефа, Миљана и Милоша.

Његови потомци и данас живе у Војном Селу. Има их осам кућа. Њих неколико су школовани људи. У току Другог свјетског рата изгинуло их је седам-осам од албанских балиста и муслиманских шовиниста тог краја.

БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД ЊЕГУША

Обрадовићи доводе своје поријекло у везу са Хераковићима са Његуша. Али, према испитивањима Ј. Ердељановића, њихова казивања немају ослонца у предањима и писаним изворима у племену Његуши. Једини траг о Обрадовићима у селу Хераковићима постоји у топониму. Један крај тог села зове се *Обрадовине*: "Ниже кућа Петровића... Обрадовине али не зна се Обрад по коме су прозвате."⁸¹

Чак ни у исељена братства с Његуша Ердељановић не убраја Обрадовиће, иако таквих братстава набраја неколико десетина по разним крајевима Црне Горе и Србије. Податке је прикупљао прије 1910. године, кад су стара предања о племену била свежија. То је, ваљда, због тога што су се Обрадовићи веома давно иселили с Његуша, негдје крајем XVI или на почетку XVII вијека, па су заборављене успомене на ово и друга исељена братства.

Но, према Посланици владику Петру I од 16. марта 1806. године, изгледа да су на Његушима ипак биле преостале неке породице Обрадовића до почетка XIX вијека.⁸²

Ј. Ердељановић помиње три топонима у Ђеклићима: "Обрадске Рупе, Обрадска Страна и Обрај До". То су "називи који су свакако успомена на неки род или братство са презименом од личног имена..."⁸³

Обрадовићи у Лубницама знају добро своје племенско поријекло, па су вјековима одржавали присне везе с "кућом Петровића на Цетињу". Они чувају многе успомене на честе посјете виђенијих братственика владикама, књазу Данилу, војводи Мирку и књазу Николи. Војвода Мирко је, кажу долазио 1852. или 1853. године тајно у посјету рођацима у Лубнице, иако је његов пут био скопчан с ризиком од колашинских или бихорских Турака. Доскора је било живих савременика који су памтили одласке неких Обрадовића код књаза Николе (1902.г.) и од њега добијали на поклон оружје, црногорска одијела и "понешто трошка за пут". По рођачким везама, књаз Никола је послao неколико Обрадовића из Лубница на школовање; Мира Папина у војну академију у Русију, Богдана Вучетина у духовну академију у Петрограду, а Марка Болева и Миљана Драгова у официрску школу на Цетиње. Било је много контаката и рођачких веза Обрадовића са Петровићима на Цетињу.⁸⁴

81 Др Ј. Ердељановић, н.д. 373.

82 Предњећешевско доба, ГЗ Титоград, 1963, с.265.

83 Др Ј. Ердељановић, н.д. 533.

По братственичком предању, најстарији предак Обрадовића је стари Обрад, син, а вјероватније унук Хераков. Обрад и његови потомци живјели су на Његушима, кажу, "више од сто година". По једном казивању о свом исељењу с Његуша⁸⁵, Обрадовићи тврде да су се братственици Ерековића међусобно закрвили. Обрадовићи су некога убили и морали су да заувијек напусте овај крај. Три претка, по њима браћа: Обрад, Шуко и Кујо доселили су у Доњу Морачу (по некима у село Миољска), у Фочје, на манастирску земљу, где су остали 30-40 година. Из страха да не присвоје земљу, калуђери су их дигли са земље и ови су морали потражити ново станиште на другој страни. Шуко и Кујо су само промијенили село, али су остали у Морачи, и од њих су се касније развила посебна братства - Шуковић и Кујовићи. Обрад (несигурно се казује да ли је ријеч о старијем или млађем Обраду) с братом (Диданом - по С.Добрчанину) или ближим рођаком (којем име не знају) одселили су према Хасу. Успутно нашли су слободног простора у Лубницама и насељили се на Камењачи. Само што су се окућили, Обрадов брат (или рођак) није био задовољан новим завичајем, па се с породицом одселио у Стари влах и насељио се у селу Штавље код Сјенице. Од њега се касније развило, кажу, цијело братство од 35 кућа, који се и данас презивају Обрадовићи. По овом казивању, Обрадовићи држе да воде поријекло од оног Обрада који се доселио у Лубнице, тј. да је он живио и одселио се с Његуша, био у Морачи и потом се доселио у Лубнице. Оваква верзија не може се прихватити зато што су постојала два Обрада, старији и млађи, које дијели неколико пасова.

Предање Шуковића из Мораче зна за тог старог Обрада⁸⁶ и његова три потомка, по једнима - синови, а по другима - унуци: Вујош, Радош и трећем се име не зна, који су напустили Његуш "ради крви" и насељили се у Спуж. Ту су остали само коју годину, али их несрећа није

84 Неке податке о Обрадовићима уступио ми је Марко Димитријев-Маков Обрадовић, које је такође прикупљао о свом братству од рођака из Лубница, исељених братственика и од Шуковића из Доње Мораче, њихових даљих рођака. Такође, веома важне и темељите податке саопштили су ми и добри познаваоци братственичке прошlosti - Обрадовићи из Лубница: Леко Мијајлов, Милунко-Мељо Илијин, Димитрије-Мако Новаков, Милутин Јоков, Васо Јоветин, Радош Батрићев, Милета Симов и др.

85 Кад је група Обрадовића посетила књаза Николу 1902. на Цетињу, тада им је Књаз, поред остalog, рекао да су се Обрадовићи одселили с Његуша "прије 300 година", дакле око 1600. године, што се слаже с нашим проценама. Заиста, ово Књажево казивање знатно се и прије у братству; чувало се вјековима.

86 У љешанској Нахији, у селу Друшћима, постоји пећина коју зову *Обрадова пећина*. Мјештани су причали Марку Макову да се ту крио неки Обрад од цетињског краја, пошто је тамо пао на крв. Да ли је био с породицом и колико је ту остао, нijесу знали речи, али су знали да је "одселио к Лиму". Да ли је овде ријеч о том старом Обраду с Његуша тешко је вјеровати, јер је он много старији.

мимоишла. Њиховог трећег брата убили су Турци из обијести. И њима обојици пријетила је иста опасност, те су морали бежати. Вујош је побјегао у Котор и од њега је настало братство Вујошевићи. Радош, још неожењен, пребјегао је у Доњу Морачу и остао у најму код неког мјештанина у селу Фочију. Код њега је радио више година, док је "зарадио нешто иметка" и дошао до нешто земље и шуме. На тој земљи подигао је кућицу и оженио се. Са женом је и даље крчио гору и с муком освајао радну земљу. У браку су имали три сина: Шуку, Куја и Обрада.

За приближно 30 година битисања на Фочију, нарасла је Радошева породица. У тој патријархалној задрузи сва одрасла чељад имала су конкретна задужења у међусобној подели рада. Мушкирци су обраћивали земљу, држали и чували стоку и трговали, а кад је требало и ратовали. Жене су с дјецом у касну јесен слазиле с планина у село Фочје, а љети ишли на катун и планиновале. У вријеме благостања у породици, додогдila им се несрћа, чије ће посљедице измијенити цјелокупан њихов живот и оставити трага на цијело потомство: Турци су им поробили седморо чељади и за њих су морали да плате 70 дуката откупа (по Шуковићима - заробљено је четворо чељади). Новац су узајмили од калуђера из манастира Морача и њиме откупили робље. У залог су дали земљу у Фочију. На kraју, како нијесу могли да врате паре, калуђери су им присвојили земљу. Како су имали љетњи катун на Миоцки, одселили су тамо и почели наново да се куће. Но, посна земља у Миоцки, које и иначе није било довољно, дала је слабе приносе за тако бројну породицу, те се породична задруга морала дијелити на уже породице које су, свака за себе, тражиле нова станишта и боље услове.

Обрад се с продицом и братом (по С.Добрчанину - Диданом) одселио к Лимској долини. Да ли се распитивао и по нечијим везама, или по сопственој оцјени, остао је у Лубницаама. То је могло бити око 1640. године, годину или дваје послије убаштињења манастира Мораче. Обрадова породица је сигурно била јака, јер се у оно вријеме, кад је владало безакоње и право јачега, није ишло "у свијет" без снаге и сигурности у себе.⁸⁷

Предање Обрадовића и Шуковића - да је Морачки манастир откupљивао земљу од сељака, прије свега из Фочја, има ослонца и у докуменитима. Тада, 1639. године, у манастиру Морачи одржан је "свештени сабор", којем је, поред осталих црквених достојанственика, присуствовао и будимски митрополит Пајсије. Сабор је "утврдио баштине и границе имања манастира Мораче... што је уклесано на зиду у Нико-

⁸⁷ Др Р. Вешовић забјележио је од старих Обрадовића - да су "двојица... потражили и нашли склониште у Лубница". Р. Вешовић, Племе Вајошевићи, 251.

љској цркви у порти манастира". Поред међа манастирској земљи, на крају је дodata и ова реченица "И паки што је извање земље у посљедње вријеме прикупљено..."⁸⁸ Према томе, тачно ће бити да су Обрадовићи с рођацима тридесетих година XVII вијека заложили земљу у Фочју код манастира ради откупа робља, али задужени новац нијесу могли повратити - и изгубили су је.

Не зна се како су се презивали Радош и његови синови до раздавања у Морачи. Постоје неке мутне вијести да су се ипак презивали Обрадовићи по старом Обраду још у Његушима. Према њиховом заједничком предању, сви су они (Обрадовићи, Шуковићи и Кујовићи) потомци старога Обрада и сви га држе за родоначелника братства. Заиста, у њиховој генеалогији од Радоша до Херака немају познатијег претка од Обрада. Тек послиje диобе на уже породице у Миоцкој, све три породице су узеле нова презимена - Шуковићи, Кујовићи, а ови у Лубницама - опет Обрадовићи, али сада, како кажу, *по млађем Обраду*. Сва та три братства узела су за славу Васиљевдан, а за прислужак - Илиндан, вјероватно од преласка у Морачу.

О прошlostи старог братства Обрадовића с Његуша, Шуковићи и Кујовићи из Мораче сигурно више знају, јер њихво релативно мировање у Морачи пружало им је више могућности да прате, памте и преносе и најстарија братственичка предања. Обрадовићи су увијек страдали од Турaka, а посебно су два пута затирани до једног или два братственика.

Дакле, *Обрад Радошевић* (по Шуковићима, а по С. Добрчанину - син кнеза Милутина) и брат му *Дидан* доселили су у Лубнице четрдесетих година XVII вијека. О приближном времену досељавања постоји подatak: "Као први досељеници после 1651. године помињу (се) ... Шћекићи и Обрадовићи у Горњим селима..."⁸⁹, а такође и подatak о убаштињењу манастира Мораче. У Лубницама су нашли и нешто стarih становника, јер је кажу, тада била слободна само Камењача, те су се тамо населили. Од досељеника "нашли су само Весниће (Шћекиће) на Залоквици". Како су Обрадовићи доселили у вријеме од Видовдана до Петровдана", што је било касно за сјетву бијелих жита, они су од "Веснића позајмili торбу елде за сјеме" и њом засијали нешто земље. И ови Обрадовићи памте да се један близки Обрадов рођак одселио у Србију, у Штављу код Сјенице. Знају и да има још братственика по Србији, Пештери, Коритима, Метохији, Бихору и другим мјестима, који своје поријекло воде од Обрадовића из Лубница. Њихова исељавања почела су још од Обрадова рођака и на-

88 Мр Милован-Мушо Шћепановић, *О земљишним посједима манастира Морача*, Историјски записци, бр.1-2, Титоград, 1986.

89 Др М. Лутовац, *Иванградска копија*, 54.*

тављају се у XVII, XVIII и XIX вијеку, појединачно и у групама, зависно од војно-политичких прилика у овом и даљим крајевима. Исељавања су била интензивна и у XX вијеку. Доста их се иселило послије балканског и између два свјетска рата, али најмасовније послије Другог свјетског рата, увијек због економских услова.

Нека предања Обрадовића, па и њихов родослов по казивању пок. Богдана Вучетина, забјележио је Др Р. Вешовић: "... Они који су у Лубница броје 8-10 пасова, на пр.: Вучета (садашњи) - Богдан (60 год) - Вучета - Гаро - Радуле - Радивоје - Радоје - Вукмир - Радуле. За претка Радула казују да је погинуо од Климената..."⁹⁰ Према наслијеђеним предањима и казивањима познавалаца братственичке прошлости, може се приговорити да се у родослову не помињу Обрад Радошев (или син кнеза Милутина), ни његов син Радуле. Не помиње се ни Обрад Вукмиров, за кога кажу да је трећи "Обрад". Од њега су Радуловићи и још неки ужи родови. Од његова два брата - Дмитра и Ота - развиле су се јаке братственичке гране. Но, успомене на те далеке претке утонуле су у таму заборава кроз дуге и тешке ратне прилике и затирања братства.

По наслијеђеним сjeћањима, Вукмировом оцу и сину била су иста имена - Радуле. То ће бити тачно, јер су код нас имена наслеђна. Ради успомене на бољег претка, унуку се даје дједово име. Обрадовићи тврде да су "била три Радула, три Обрада и два Вукмира". И у Богдановом родослову стоји да је "Вукмир Радулов", али није се појавио Радуле Вукмиров, зато што није имао дјеце. *Вукмир Радулов* био је позната личност, поред свих патњи и несрећа које су га пратиле. Изгледа, и као дародавац цркви Шудикови, помиње се у Шудиковском поменику.

Обрадовићи су доживјели тешку несрећу и готово се "затрли" у вријеме "великог помора", који је захватио цijело Горње Полимље, изгледа, 1690. године. Помор је преживено само Вукмир Радулов код стоке у планини, према њиховом предању. По подацима др Р. Вешовића, Вукмир је једини преживио погибију Обрадовића у борби са Климентима. Очигледно је да се догађаји мијешају. Погибија Обрадовића од Климената услиједила је знатно касније, негдје половином XVIII вијека, кад се братственици ипак нијесу "затрли", јер је остао цijeli збјег у Десиној гори и још двојица људи - Раде и Бајета (вјероватније: Бајчета или Бајчата, такво име помиње се у Шудиковском поменику). У Вукмирово вријеме Клименти нијесу још организовано нападали овај крај, осим упада пљачкашких група. Почетком XVIII вијека почели су да масовно упадају у Лимску долину и да свирепо харажу и убијају недужне људе, с намјером да становништво униште

⁹⁰ Др Р. Вешовић, *Племе Васојевићи*, 251.

или стјерају да би населили цијело Полимље. Тада су с њима вођене оштре борбе "од Кома до Полице", од којих је најзначајнија она на Крчеву више Петњика, око 1751. године (по др. М. Дашићу) у којој су Клименти до ногу потучени и протјерани.

Негдје половином XVIII вијека Клименти су напали Обрадовиће у Лубница ма и том приликом убили им девет братственика. Но, најгору трагедију су ипак изbjегли; за напад Климената сазнали су раније и успјели су да чељад и стоку склоне у збјег у Десиној гори. Ноћи су наоружани људи упали у село, до логора непријатеља и "према огњу убили им седам паликућа". Али, једне ноћи срећа их је изневјерила: задржали су се дugo у селу и зора их затекла кад су се повлачили уз Љубљенац. Клименти су их примијетили и дали се у потјеру за њима са цијелом војском. Да не би открили збјег у Десиној гори, скренули су на супротну страну и ушли у жлијеб високе Жуте стијене. Ушло их је свих 11, колико их је било. У неравноправној борби с непријатељем, у жлијебу је изгинуло девет Обрадовића, а само двојица су изbjегли - Раде и Бајета "на јуриш и голе ножеве". Од изгинулих остало девет удовица с нејаком дјецом. Од тада се та уклета стијена зове - Удовиница.

О својој прошлости Обрадовићи чувају многа предања (нека смо записали, али су остала необјављена), као: о старом Обраду, битисању у Морачи, о трагедији у вријеме "великог помора", о страдањима Климената, о Радуловом мегдану, о Радуловој погибији, о Радуловој освети и др.

Нарођавањем, које је, према братственичком предању, обновљено од Вукмира, Обрадовићи се временом дијеле на уже братственичке гране. Како они тврде, Вукмир је имао чећири сина: Обрада, Дмитра, Оша и Радула.

1. О том Обраду постоје три различите приче: једни кажу да уопште није постојао, други - да јесте, али да се "изгубио" и да се о њему ништа не зна и, трећи - да је постојао, и да су од њега Радуловићи и још неки ужи родови, што је најсигурније. Провјере су потврдиле да Радуловићи и други Обрадови потомци чине братственичко језgro. Богдан Вучетин је у родослов унио да је Радоје Вукмиров син, док њихово предање упорно тврди да је Вукмир имао Обрада, Дмитра, Ота и Радула. Према томе, Радоје је могао бити само син Обрада Вукмирова, те ту допуну треба унијети у родослову. То је тврдио и пок. Илија Мујов, стогодишњак и велики познавалац

прошлости братства као и други старинци из овог братства.
За "другог Вукмира" братственичка сјећања не знају.

Према ономе што смо сазнали, *Обрад* је имао два сина - Радоја и Милоњу. *Радоје* је имао Радивоја, а да ли је имао још којег сина - не зна се. Неки ужи родови држе да воде поријекло од Радивојевог брата, али не знају од којег. Леко Мијаилов и Милинко-Мењо Илијин држали су да воде поријекло од Милоње. Међутим, колико се може утврдити, Радуловићи и још неки ужи родови воде поријекло од Радоја, а од Милоње друге братственичке гране које су заборавиле на њега.

Од *Обрада Вукмирова* развиле су се уже братственичке гране: Радуловићи, Милуновићи, Пајићи, Талевићи, Гагићи, Ђуровићи, Милевићи (по одиви из старије гране Радуловића) и још неки мањи "трбушнићи".

Радуловићи су од *Радула Радивојева*, праунука млађег Обрада. Ова братственичка грана се истицала не само у братству него и међу осталим братствима овога краја. Из овог "трбушчића" Обрадовића више појединача било је запажено у цијелом крају као паметари и врсни ратници, али првенство је носио Радуле. Као савременик игумана Мојсија Зечевића, Радуле је имао веома важну улогу, посебно за Горња села. Мојсије се на њега ослањао као организатора борби у одбрани од колашинских Турака, од њега тражио да умирује завађена братства, да рјешава и најкрупније спорове између наших и муслиманских братстава. Заиста је био неуморан борац за национално ослобођење испод турског ропства у првој половини XIX вијека. Отуда, из пијетета према том претку, његови потомци назвали су се *Радуловићи*. И данас их има цијела братственичка грана. И данас многи себе зову Радуловићима, иако директно не воде поријекло од Радула, али су им преци заједнички.

У овом "трбушчићу" посебно се поштовала и чувала традиција цијelog братства. Они су увијек пратили прошлост и наслеђе братства, били у жижи догађаја и добро су знали прошлост Горњих села и Горњосељана. Зато су код њих, чак и у прошлом вијеку, често долазили хроничари и историчари за податке.

Леко Мијаилов по својој линији набрајао је ове пасове од себе: ...Леко (р.око 1890) - Мијаиле - Периша - Вукашин - Радуле - Радоје (?) - Милоња (?) - *Обрад* - Вукмир...

Милинко-Мењо Илијин набрајао је ове пасове од себе:
Мењо (р.1895) - Илија - Петар (Мујо) - Вукашин - Радуле -
Радоје (?) - Милоња (?) - Обрад - Вукмир...

Дакле, према сазнањима до којих смо дошли, родослов Радуловића треба да изгледа (по Лековој линији) овако:⁹¹

Леко - Мијаиле (р.око 1865) - Периша (р.око 1835) - Вукашин (р.око 1805) - Радуле (р.око 1780) - Радивоје (р.око 1750) - Радоје (р.око 1720) - Обрад ("трећи", р.око 1690) - Вукмир (р.око 1660) - Радуле ("други", р.око 1630) - Обрад ("други", р.око 1600) - Радош (или кнез Милутин, р.око 1570) - ...Н.Н. (р.око 1540) - Обрад (најстарији, с Његуша, р.око 1510)...

Изгледа, да су се Радуловићи и њима сродни родови, који воде поријекло од Обрада Вукмирова, звали *Обрадовићи*, као "трубушчић", све до синова или унука Радула Радивојева. Од њега ће се звати - Радуловићи.

Милуновићи. - Заједнички предак Мулуновића и Радуловића је *Радоје Обрадов*, како они тврде, који је имао два сина: Радивоја и Јована. Радуловићи су од Радовија, а Милуновићи од Јована. Бранко Душанов броји ове пасове: Бранко (р.1930) - Душан - Никола - Драго - Милета - *Милун* (р.око 1780) - Јован - Радоје... И ови Милуновићи су увијек дали истакнутих братственика - јунака и паметара. Њихова прошлост уско је везана за Радуловиће и остале родове који потичу од Обрада. *Талевићи* су од Тала Јованова. Јован Радојев је имао три сина - Тала, Милуна и Милована. Миодраг Андријин броји ове пасове: Миодраг (р.око 1930) - Андрија - Боле - Радован - (касне или им недостаје један пас) - *Тале* (р.око 1770) - Јован - Радоје...

Пајићи су од Милована Јованова.

Гаѓићи су од Вука-Гаге Радивојева, брата Радурова, па се зову и Радуловићима. Они броје ове пасове: Марко (р.1922) - Димитрије (Мако) - Новак - Вукосав - Вуко (Гага) - Радивоје...

Буровићи. - Раде Ђуров, добар познавалац прошлости братства, набраја ове пасове: Раде (р.1905) - Ђуро - Бојо - Тодор -

91 Године рођења код старијих пасова унно сам само зато да бисмо бар приближно одредили вријеме у којем је живио неки од предака. Један пас обично се ратује 25-30 година. Наше старије генерације најчешће су заснивали породице око 30 година живота (мушкирци), што се показало приближно тачно на практичним примјерима, како код овог, тако и код других братстава. Код неких "трубушчића" овог и других братстава у Горњим селима, посебно код старијих братстава, један пас достиже 35, па и 40 година

Ђуро (р.око 1775)... и даље не зна, али према казивањима старијих сматра да су Ђуро (старији) и Радуле Радивојев били браћа, те су се Радуловићи, Ђуровићи, Милуновићи и др. увијек држали као једна кућа. Међутим, Вукосав Радошев (унук Илије Мујова) тврди да су старији Ђуро, Јован и Радивоје били браћа, Радивојеви синови. По Раду, тај старији Ђуро имао је два сина - Тодора и Вукадина. Од Тодора је Лабуд, Бојо, Паун-Бујо, Васо и Васиљ, а од Вукадина - Ђорђије, Радош, Мино и Бато. Од Тодорових потомака био је посебно запажен Милоња Бујов. Пред Балкански рат пошао је у Америку на зараду, а вратио се као добровољац почетком Првог свјетског рата. Између два рата написао је мањи рад *Горњосељски вијенац*, први штампани рад о Горњосељанима.

Милевићи воде поријекло од одиве из шире гране Радуловића. Не знаю, како је било име тој њиховој одиви, а била је удата за покрштеног Аливрагића, званог *Миле*, који је усвојио презиме Обрадовић. Миле је са том одивом Обрадовић имао синове Вуку и Констадина. Вука је имао четири сина: Вучка, Радивоја, Вуксана и Вукоту, као и четири кћери. По линији Вукиној, Миливоје Радивојев набраја свега три паса од себе: Миливоје (р.1913) - Радивоје - Вука - *Миле*. - Код њих недостају два паса.

Од Констадина Милева развио се ужи род *Милевићи - Стојићи*. Они броје ове пасове: Миодраг (Драги, р.1930) - Ратко, Мирко - Илија - Шепан - Констадин - *Миле* (р.око 1750), односно одива Обрадовића, од које су Милевићи.

2. *Дмитровићи*. Дмитровићи сушира братственичка грана која се дијели на уже родове: Радовановиће, Качаре, Шатиће, Петројевиће и неке још ситније "трубушчиће". Сви они воде поријекло од заједничког претка - *Дмитара Вукмировог*. Њихова знања о прецима своје гране много су оскуднија у односу на Радуловиће. Ни једни од њих не могу набројати све пасове до Дмитра, обично им недостају по два, па и три паса.

По линији *Радовановића*, Стефан Драгишин набрајао је од себе ове пасове: ... Стефан (р.око 1889) - Драгиша - *Радован* - Вукић - Јован - (недостају два паса) - *Дмитар* - Вукмир. И он је тврдио да су Обрад, Дмитар, Ото и Радуле били браћа, а такође и Јован и Радуле, али чији су - није знао. Јован је имао сина Вукића, а изгледа, говорио је Стефан, да му је био син и Лабуд, који је имао једног сина - Шала. Лабуд је погинуо од Турака код оваца на Пријеком смету, изнад Јеловице. И данас

му је тамо гроб и зову га Лабудов гроб. Послије Лабудове погибије његова жена се преудала и са собом повела Шала. Он је одрастао код очуха и код њега се оженио. У браку је имао само кћери.

Качари су од Радула, брата Јованова. Од Радула је Радивоје, а од овог су Ново и Саво. Ново је имао четири сина: Мирка, Радоњу, Милоша и Милоњу. Од Сава је Милисав, а од овог су Радивоје и Душан. Сви су се они ородили и неки њихови потомци данас живе у Лубницаама, а већина их се одселила у Иванград и друге крајеве земље ради посла. По својој линији Вукадин Радулов набрајао је ове пасове: Вукадин (р.1931) - Радуле - Радоња - Ново - Радивоје - Радуле - ... (недостају два паса) - *Дмитар* - Вукмир...

Пејронијевићи по својој линији броје пасове: Милинко (р.1930) - Милета - Симо - Перко - *Пејроније* - Дмитар - (недостају два паса) - *Дмитар* - Вукмир...

Шашићи су Дмитровићи, али се на зна од којег Дмитровог потомка воде поријекло. Знају само најстаријег од њих, Тома, званог *Том-Шаша*. Тај Томо имао је само једног сина Радисава, а овај није имао синова, него четири кћери: Јелену, Станушу, Милену и Стану. Од њих су се развиле бројне породице.

Скоковићи. - И Скоковићи воде поријекло од Дмитровића из Лубница. Они су се веома давно издвојили у посебан род Скоковиће. Тај најстарији предак по којем носе име звао се Скоко. Како је тврдио пок. Петар Васов Обрадовић из Бастаха и његови рођаци, Скоко је би син Дмитра Вукмирова, али то му није било право име. Скоко је само надимак, због тога што је добро "скакао".⁹² По пок. Видаку Обрадовићу, тај њихов предак Скоко - доселио је у Бастахе са породицом на

92 Њихови рођаци из Лубница о имену Скоко казују ово: У то вријеме Обрадовићи су имали велику земљу у Бастисима, али тамо нијесу имали кућу. Обраћивали су је из Лубница. Једном су тамо пошли жене с децом да пласте сијено или да жаву жито. Како је тамо земљиште стрмо, жене су морале дјецу с колијевкама остављати за неким жбуном или на заравним. Тако је и мајка тог Скока с колијевком поставила за неким трном, а она отишла да ради. Дијете се у колијевци трзalo и постепено с колијевком клизило к страни и подуже "скакујала". Уставила се опет за неким трном. Кад је мајка дотрчала, на срећу дијете је било сасвим здраво и неповриједно. Од тада укућани дијете су звали "Скоко". Али, и кад је дијете одрасло, остало му је име Скоко, а право је заборављено. И ови рођаци тврде да је Скоко с породицом преселио из Лубница у Бастахе и тамо се од њега развио цио род.

земљу коју су имали Обрадовићи и која му је припадала на "исе". Тада је била њихова виша половина: Селишта, Раичев До, Зуковине и Дубраве. Кућу је, кажу, подигао код данашње куће Видака Обрадовића, на Селиштима. Нешто касније доселила се још једна кућа Обрадовића, ближи рођак тог Скока из Лубница и насељила се у Раичев До. Од Скока у Баставима је цијела братственичка грана Скоковићи, чији ће се потомци временом расељавати.

Петар Васов набрајао је ове пасове: Манојло - Петар (р.1888) - Вако - Радован - Милован -... (недостају два паса) - Скоко - Дмитар - Вукмир... Није знао чији је био Милован, а држао је да је Скоков унук. Знају да је Милован погинуо на Копиту више Лубница од Турака (о том случају видјети код Отовића). Владимир Милијин Скоковић Обрадовић из Бијелог Поља по својој линији набраја ове пасове: Владимир (исти, р.1926) - Милија (р.1895) - Вујо - Радоња - Јоксим... (он држи да је Јоксим Скоков син, што не може бити). Између Јоксима и Скока недостају два паса, јер је Скоко рођен око 1715. године.

Скокови потомци се по ужој братственичкој грани зову Скоковићи, али се презивају Обрадовићи, као и сви њихови рођаци. У Баставима их има пет кућа, у Доњој Ржаници три, у Савином Селу (Војводини) једна, четири породице су се одселиле негде у Србију и у Иванграду двије куће.

Један Скоков потомак примио је ислам и од њега се развило мање муслуманско братство - Скоци. Живе у селу Сипање и Коритима, а неке породице у Бијелом Пољу. Са Скоковићима се рођакају.

3. *Отковићи*. Отковићи воде поријекло од *Оша* Вукмирова. И они држе да су Обрад, Ото, Дмитар и Радуле били браћа, Вукмирови синови.

Како је казивао Милош Мирков Отковић из Југовина, од Ота су Радивоје, Радоња и Никола.

Радивоје је остао у Лубницама, а од њега су Отковићи на Главици, и у Затону једна кућа - Мијаила Урошева. Код свих њих много се пази на традицију. Радисав Вучетин дао је једном сину име Вукмир, а другоме Радивоје, као успомену на те далеке претке.

Радоња је имао шест синова и са њима се одселио у Корита. Ту је остао кратко вријеме, па се опет преселио у Кијевце код Сјенице. Ни ту, међутим, није дugo остао, поново се преселио у село Дујке, такође у сјенички крај. Ту се коначно окућио,

закупио земљу и ту умро у дубокој старости. Кажу да се Радоњини потомци и данас презивају Отовићи. Један од Радоњиних синова касније се одселио у Крагујевац и од њега има неколико кућа. Од остале петорице браће остао је у Дујкама само један и од њега су двије куће, а остали су се преселили у село Чипаље код Сјенице. Тамо их има пет-шест кућа. И од њих неки потомци преселили су се у Београд и друга мјеста по Србији. Има их десетак кућа.

Од *Николе* су Pero, Делета, Милован и Илија. Никола се није селио из Лубница, тамо је умро, али су му се одселили синови у Бањевац на Куштрове баре. Они су пали на крв с колашинским Турцима, кад су осветили Милована Скоковића на Копиту више Лубница. Постоји су измирили крвнину, одселили су се из Лубница. У Бањевцу су подгли дубирог и остали једно вријеме. "Живјели су од 'ајдучије'", четујући по бихорском крају. Имали су и нешто стоке, преостале послије наплате крви Колашинцима, али највише коза.

Милован и *Илија* нешто касније су се одселили у Бијело Поље код Пећи. Али и тада су обојица прелазили Чакор и долазили код својих у Нахију и са њима четовали. Тако је једном *Милован* "отишао у четовање" са Јаком Обадовићем С Полице. У повратку из Бихора заданили су више Mashte у Тифрану. За њих је, кажу, сазнао неки Боричић, па - да ли је он или неко други, потказани су аскерима на Јејевици, где им је била караула, и они напали хајдуке. Милована су убили на мјесту, а Јаков је умакао. Тамо је и данас Милованов гроб с великим мрамором.

Илија је био познат као "четобаша" у Пећи. Неком приликом к њему је отишао и Pero, брат му, па су заједно четовали. У повратку Pero је погинуо у Ругови од Арнаута. Не дugo послије Pero, погину је и Илија, такође од Арнаута код Пећи. Њихове породице су и даље остале код Пећи. Од њих данас има три четири куће и сви се презивају Отовићи. Са рођацима из околине Иванграда и данас одржавју присне везе.

Pero је имао четири сина: Николу, Мину, Радисава и Нику. И послије Перове погибије, они су дugo остали у Бањевцу. Кад су одрасли, купили су земљу од Бојчића у Југовинама и тамо се преселили. Касније су закупили још земље од неких Винићана и плавског аге. Радну земљу, међутин, највише су освјали крчењем шуме. У кућној заједници дugo су остали. Кад су

формирали породице, издијелили су се на посебна домаћинства. Од њих данас у Југовинама има девет кућа, у Иванграду пет и у Београду двије.

Милош Мирков, предратни учитељ, набрајао је ове пасове: ... Милош (р.1902) - Мирко - Никола - Перо - Никола... - (недостају два паса) - *Oīo* - Вукмир...

Братство Обрадовића увијек је давало добрих јунака и паметара, које су поштовали и уважавали Горња села, сва Нахија, па чак и цетињски двор. Из старијих генерација посебно су се истицали *Вукмир Радулов* који се по свој прилици помиње у Поменику манастира Шудиково и *Радуле Вукмиров*, истакнути јунак и мегданџија. Погинуо је у Јеловици од Климената. Братственици су га добро осветили, али и тешко страдали баш ради те освете. У Шудиковском поменику помињесе име Радул, па је могућно да се говори баш о овом Радулу, тада гласовитом јунаку. Из млађих генерација истицао се *Радуле Радивојев*, кога је игуман Мојсије Зечевић посебно уважавао као народног паметара и увијек га звао на скупове главара код манастира Бурђеви Ступови. Његова ријеч је веома поштована. То је био човјек растом омањи, али снажна ума и увијек спремен на брзе одговоре и одлуке. Био је и истакнути борац за национално ослобођење и осветник. И као умирник био је познат. Посебно се истакао при мирењу крви између "Срба Пешића и муслимана Лалевића" из Колашина. Као јунаци и пушконоше посебно су се истицали и *Вукашин Радулов*, *Гаро Радулов*, *Милош Милунов*, *Лабуд Тодоров*, *Милеша Милунов*, *Вучеша Гаров*, *Томо Шашић*, *Симојан - Дудо Јоксимов*, *Радован Вукићев*, *Томица Болев*, као и још много братственика који су часно живјели и борили се цијelog вијека за слободу од турског ропства. Обрадовићи, Баћко и Зарија, бранили су 1898. године манастир Бурђеве Ступове као заточници.⁹³

93 Д. Боричић, ид.122.

БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД БЈЕЛОПАВЛИЋА

Племе Бјелопавлића развило се око ријеке Зете, сјеверно и сјеверозападно од Спужа и Даниловграда. На сјеверу, њихове међе у планинама допиру чак до Роваца и Никшићке жупе. Данас је Даниловград њихов економски и политички центар.

Први писани помени о племену Бјелопавлићи потичу из 1411. године у которским записима и дубровачкој архиви. Помињу се и 1444. и 1455., а потом и за вријеме владавине Ивана Црнојевића - 1484. године.

Према поријеклу и времену досељавања, у састав племена Бјелопавлића улазе три различите групе становништва: *Лужани* - старо српско становништво, *Дукаћинци* - досељено становништво из Дукаћина - Метохије, послиje косовског боја, чији је родонаčелник Бијели Павле и трећа група - *новији досељеници* ("братства у племену која воде поријекло од поједињих ускока из разних страна, највише из околних племена, а дошли су послиje Дукаћинаца").⁹⁴ Лужани и новодосељеници претопили су се током времена у јаче племе Бјелопавлића.

Пешићи у Лубницама потичу од двије различите братственичке гране из Бјелопавлића. Нијесу се заједно ни доселили, те имају посебна предања. Једни се зову *Мерићи*, а други *Суковићи*.

Мерићи су, кажу, доселили из Бјелопавлића, са Орје Луке, а потичу од братства Павличића. Они држе да је *Пеша*, њихов старији предак, био Павличић.

Старији људи из овог братства казивали су више предања о Пеши и даљим прецима из братства и племена. И они тврде да је Пеша био велики јунак и човјек ријетких физичких и умних способности и да је четовоа цијелог живота против Турaka. Од њих је и погинуо. У знак сећања на тог гласовитог претка, његови потомци прозвали су се *Пешићи*. Али, предања ових Пешића не знају од кога је Пеша и ко је његов директни потомак. Према Шобајићу, може се пратити ред пасова од Пеше до Бијелог Павла, овим редом:

Пеша - Рако - Никола - Митар - Бијели Павле.

Прва породица Пешића која се доселила у Лубнице била је удовица *Мерја* са сином *Сточком*. Како су јој Алексићи (сад Ојданићи) били кумови, пристала је уз њих и остала да живи у Лубницама. Њена прва кућа била је на мјесту садашње куће пок. Бошка Пешића. Уз помоћ кумова и осталих комшија, који су је пазили и помагали, Мерја је подигла сина и оженила га. Прије ње у Баставе су биле доселиле

⁹⁴ Петар Шобајић, *Бјелопавлићи и Пешићи*, Српски етнографски зборник XXVII, Насеља и порекло становништва 15, СКА, Београд, 1923, 166 и 175.

неке породице Пешића, па је, вјероватно, и она дошла по њиховом трагу и остала у Лубницаама.

Сточко Мерјин имао је четири сина: Делету, Милоша, Перуту и Констадина. Кад су одрасли и засновали породице, почели су се звати *Мерићи*, по баби, па ће то име остати цијелој братственичкој грани до данашњих дана. Кажу, Сточко је погинуо дosta млад од Турака, у Бастасима код извора, који се и данас по њему зове *Сточкова чесма*. Име Сточко је наслједно из племена.

Да ли се заиста Мерја са малолjetним сином доселила право из далеких Бјелопавлића у Лубнице? Мерја је, с мужем, била прво насељена у предјелу Лијеве Ријеке. Тамо се једно мјесто и данас зове *Пешића Лука*. О животу др Р. Вешовић записао је ово: "Мјесто Пешића Лука у Лијевој Ријеци носи своје име као успомену на старијачко братство Пешића, којему је то земљиште припадало. Ти су Пешићи, веле, ту живјели за вријеме Турака и одатле су се некуд одселили. Неки казују да су били истога рода са Пешићима у Горњим селима и онима у Бјелопавлићима."⁹⁵

Од *Сточка Мерјина* развио се јак род - *Мерићи*. Од Сточкових синова настали су ови "трубучићи": *Од Делете* - Савовићи и Перишићи; *од Милоша* - Драговићи и Стојановићи; *од Перуте* - Перовићи, и *од Констадина* - Констадиновићи, који су одселили из Лубница (неке породице као колонисти у Војводину 1946., а двије породице у Бијело Поље). Остале братственичке гране дјелимично живе у Лубницаама, а дosta их је отишло за послом у разне крајеве земље. Сви Мерићи носе заједничко презиме Пешић.

Крсто Пантов, који је углавном и дао ове податке, до Сточка, по својој линији набрајао је ове пасове: Драгић (1924) - Крсто (р.око 1890) - Панто - Саво - Делета - *Сточко* (р.око 1770)... Према слободној процјени, Мерја се са сином Сточком доселила у Лубнице у седмој или осмој деценији XVIII вијека.

Суковићи су посебна братственичка грана Пешића, мада тврде да су у ужој братственичкој вези са Сточковићима, тј. Мерићима. Њихов предак *Тријо Оташев*, доселио се у Лубнице двадесетак година послије Мерје, како кажу из Планинице (код Матешева) код рођака. Отац Трипов, Оташ, доселио се, кажу, из Ореје Луке на Планиницу "због неке крви". Ту је подигао кућу, искрчио земљу и остао 10-15 година. Породица им је била јака, па су се брзо окућили. Али, породица је, међутим, и одатле морала да бјежи, опет "због крви" с "турцима" Лалевићима из Колашина и насељила се у Лубницаама. Кажу, Оташ није долазио у Лубнице; мисле да је страдао у тој завади, у којој је "пало 20 Пешића и 22 Лалевића".

95 Др Р. Вешовић, и.д. 129.

На Планиници, поред ријеке Дрцке, и данас се једна ливада зове "штова лука". Она је, кажу, била Оташева. Тамо се и данас зна да су ту "давно били неки Пешићи и одселили због крви". То потврђује и Р. Вешовић, који каже да су на Планиници "раније били насељени неки Пешићи који су се одатле прије више од сто година раселили због свађе са Морачанима". А. Јовићевић је забиљежио морачко казивање како их је око 1801 - 1802, напао војвода Мина Радовић са својом дружином да би осветио свога брата, кога су убили Турци колашински издајом некога Маријана Пешића. Том приликом погинуло је 9 Пешића.⁹⁶ О завади ових Пешића са Морачанима, у Горњим селима се не зна; не чује се ни од самих Пешића.

Пок. Гајо Радојев набрајао је ове пасове: Чедо - Гајо (р. 1905) - Радоје - Суко - Трипо - Оташ... (даље пасове није знао. Од Трипових потомака три породице живе у Иванграду, а три су се одселиле у друге крајеве земље - за послом.

Кад је погинуо књаз Данило Петровић (1860), од руке Тодора Кадића из Бјелопавлића - рођака Пешића, црногорске власти су протjerале све Кадиће и Пешиће са породицама преко турске границе. Ти прогони били су немилосрдни, па су многе породице страдале. И данас нерадо причају о страдањима из тог времена. Како је и овај крај припадао Црној Гори до 1862. године, Пешићи из Лубница и Бастиха били су претјерани већином у Плав и Гусиње, а неке породице у Горњу Ржаницу и Бихор. Кад је Нахија поново враћена Турској, Пешићи су се повратили на стара огњишта, али једна или двије породице су примиле ислам и остале у Плаву и Срђевцу; од тих породица су се развила цијела братства. Но, и кад су се вратили, имали су муке. У њиховим домовима биле су се уселиле неке породице из Буча и напустиле су их послије интервенције других братстава и самих Пешића. Пешићи су тешко заборавили увреде од цетињског двора. Неке породице су примиле ислам "Заинат Књажев"!!!

Од старијих братственика посебно се истичао Суко Тријов. Био је велики јунак. Четовао је с хајдуком Арсенијем Вукићевићем из Трешњева. Истакао се у боју код Лубница 1862. године, у коме је посјекао неколико турских војника. Тада је спасио добра јунака и стотинаша Павла Ојданића из Лубница, ког је Турчин хтио с леђа да посијече. Радоња Суков је један од првих учитеља и учених људи

⁹⁶ Др Р. Вешовић, ид. 130.

овога краја. *Милутин Радојев*, такође, био је учитељ, а умро је млад, послије двије-три године службовања.

Од *Мерића*, као јаче братственичке гране, има више познатијих личности у свим генерацијама од досељавња у Лубнице. *Саво Делетић* био је стотинаш Лубничке чете (стотине), кажу, послије Павла Ојданника. *Перо Перушић* био је добар јунак и поштован као паметар и умирник. Од млађих генерација овог братства били су познати и Радован Савов, Панто Савов, Мирко Милошев, Бошко Пантов и др. Рајко Милошев, рођен 1915. први је високообразовани човјек - доктор правних наука из Горњих села.

Пешићи у Баставсима. - Овим Пешићима блиски су рођаци из Лубница, Црног Врха и Берансела. Сви они потичу од заједничког претка - Пеше. Пешићи држе да је било четворице браће: Пеша, Бошко, Радоња и Кадија и од свих су се развила посебна братства: Пешићи, Бошковићи, Радоњићи и Кадићи. Њихова казивања о Бијелом Павлу слажу се с подацима Шобајића, али се не слажу подаци о четворици браће. Шобајић, иако доста несигурно, каже да је "Рако Николин имао Пешу, Ника и Станка".

Њихов предак, *Ђорђо Пешић*, побјегао је, кажу, из села Фрутка у Бјелопавлићима, због неке крви и насеелио се у буковој Польани. Како је био свештено лице, његовој парохији припадала су Горња села, па је овамо често прелазио по службеној дужности. Колашински "Турци" - Лалевићи - нерадо су гледали на попа кад прелази у Нахију, па су ријешили да га убију. Поставили су му засједу на Потрку, у Јеловици, и убили га. Тамо је и сахрањен и гроб му се и данас тамо налази. Братственици су га убрзо добро осветили, убивши два или три Лалевића, а по некима и више. Лалевићи су опет убили неке Пешиће - и тако се освета претворила у међусобни рат до истређења.

Да би изbjегао даљу погибију од Лалевића и спасио себе и породицу, Ђуров син, поп Стефан, преселио се у Баставе, изгледа по трагу неких рођака који су били већ дошли у овај крај. Неки тврде да тада у Баставсима није било других породица, осим што је било трагова ранијих насеља. Други опет кажу да су биле насељене једна или двије породице Пешића у неком крају села (Скоковићи су били насељени много раније и поп Стефан Ђуров морао их је тамо наћи). Бутрићи из Пешаца су држали Палеж, али нијесу ту подизали куће. Поп Стефан подигао је кућу у засеоку Бастав, где су данас куће Скоковића. Кућиште се и данас познаје. Земље је имао доста, чак и искречну. Пошто је тобила агаларска земља, морао је имати агине одobreње, те је плаћао тада важеће дажбине.

Пој *Стефан* имао је сина *Николу*, а овај *Стефана*. Обојица су били попови. Породица је остала мирна све до погибије књаза Данила

Петровића, 1860. На Савиндан (27. јануара) 1861. црногорске власти су "разуриле братство Пешића где год да су их нашли". Одмазда није мимоишла ни Пешиће у Горњим селима. Са свима су свирепо поступали: попалили су им куће, угледније људе убијали, стоку опљачкали и фамилије протјерали на турску територију. Пешићи из Бастава остали су у селу Брезојевиће код Плава до следећег пролећа, кад се "Књаз смиловао" на молбе сиротиње и угледних људи из Нахије, па чак и свештенства манастира Дечани, да недужним породицама дозволи повратак на згаришта у своја села.

По повратку у Баставе, Стефан Николин окумио се с Бутрићима из Пешаца, те је од њих, кажу, "закупио" земљу у Палежу (Бутрићи казују да су ту земљу кумовима поклонили). Овога пута поп Стефан није се враћао на старо кућиште, него је подигао нову кућу у Палежу, која је касније остала кућа Ивану Ненадову.

У вријеме прогона Пешића убијени су на Цетињу Пешићи - Милја Радичев и поп Никола Стефанов из Бастава. Са њима је био позван и Суко Пешић из Лубница, али њега је спасо Иван - Деле с Буча, пошто се том приликом задесио на Цетињу.

И послије повратка на своја огњишта, међутим, "анатема" на Пешиће и даље је трајала. Зато су неки Пешићи ишли у манастир Дечане и молили се тамошњем братству свештеника да им помогну у доказивању да они немају ништа с погибијом књаза Данила. Дечански архимандрит прихватио је њихову молбу и послao писмо књазу Николи.

После овог писма прогони Пешића су престали, али су подозрења још дуго трајала, да би се завршила смрћу Томаша Стефанова.

Како тврде ови Пешићи, од старог *пойа Ђура* развила се породица Поповића. Међутим, према писму Братства Дечани Књазу Николи, постајао је и *пети*, најстарији поп, "праћед поп Николин" - Стеван. Ако се усвоји овај подatak, он је најстарији познати предак ове братственичке гране Пешића - Поповића кога је, вјероватно њихово предање заборавило.

По овој линiji пок. Иван Ненадов бројио је ове пасове: Милутин - Иван - Ненад - поп Стефан - поп Никола - поп Стефан - *пой Ђуро* (и - поп Стеван, којег Иван није унию у родослов).

Дакле, у овој породици било је *пет* генерација *пойова* и сви су били познати у цијелом крају као ватрени борци за национално ослобођење. Поповство је код њих било наследно, као и код многих српских породица, па се и данас зову *Поповићи*, као ужа братственичка грана.

Колико се на братственичка предања можемо ослонити, *пой Ђуро* се, можда и с оцем, доселио на Букову Польану у седмо деценији, а његов син - поп Стефан - у Баставе у посљедњој деценији

XVIII вијека. Но, постоји могућност да се тај стари поп Стеван и прије доселио на Букову Польану и да је тамо Ђуро одрастао. Погибијом попа Ђура почела је друга крвна завада са муслиманима Лалевићима.

Из ове породице Поповића, кажу, неки Новак са сином пребјегао је у Србију у вријеме прогона Пешића, 1861. Од њих се развило цијело братство, које се и данас презива Пешић. Познати српски генерал Петар Пешић, тврде, да је унук тог Новака.

Ови Поповићи кажу да се поп Стефан, поп Николин отац, оженио удовицом Сенијом, која је са собом довела сина Милована, којег је усинио.

Породица Поповића дала је и Томаша Стјепанова, најпознатију личност у Горњим селима крајем XIX и почетком XX вијека. Као дјечак научио је основну писменост и турски језик у Беранама код старе учитељице Ане Поповић. Његово поријекло и бистрина помогли су му да се рано истакне међу Горњосељанима, па ће га као горњосељског првака прихватити и племенски прваци у Нахији. Преко ашанских и васојевићких главара о Томашу ће сазнати и књаз Никола. Почетком XX вијека Томаш улази у ред бираних првака Нахије.

Томаш је имао два сина, Николу и Ђуру. Кад су дорасли, послao их је са групом ћака у Србију на школовање. У Баловића клисуре пресрели су их мјесни Турци и поубијали. Од свих њих спасио се само Ђуро. Остао је у једној пећини. Неки Србин мјештанин видио је где се Ђуро склонио, па је ноћу отишао, нашао Ђуру и одвео га кући. Послије два-три дана отпратио га је на Брзаву до свог пријатеља, који га је допратио до куће у Баставе. Пошто се опоравио од тешких доживљаја, Томаш је Ђуру послao на Цетиње да учи гимназију. Студије је наставио на Филозофском факултету у Београду и дипломирао 1924. године. Службовао је у Беранама као професор у Гимназији, а касније и као директор Гимназије.

Ђуро је био човјек високих стручних и моралних квалитета, па је био поштован од свих класа и сталежа у Беранама, па и у Црној Гори. У грађанству је био истакнути демократа. Својим умјећем и понашањем давао је примјер другима. На свом имању у Батасима одгајио је воћњак каквог до тада није било у овом крају. Поучавао је људе како да раде на савремен начин - било земљу, било да држе стоку, пчеле итд. На сеоским сједељакама он би ненаметљвим разговорима објашњавао многа питања из историје, науке и политике. Око њега радо су се окупљали и стари и млади и сви су га радо слушали. Школу је много популарисао у народу.

Ђуро је био и одличан спортиста, ловац и риболовац. Као стријелац понио је неколико побједа на државним такмичењима прије

рата. Први је унио рибу пастрмуку у Рупско (Пешића) језеро с много труда и трошка.

Убили су га четници 28. октобра 1944. год, код Сат-куле у Подгорици.

Другу породицу Пешића која се касније доселила у Бастахе, кажу, директно је из Бјелопавлића. Доселио је *Вукић* Пешић с породицом, блиски рођак попа Ђура. Кућу је подигао до куће попа Стефана Ђурова, а то кућиште се и данас види. Од тада поп Стефан и Вукић, а потом и њихови потомци, дијелили су исту судбину. Нешто касније, Вукићеви потомци преселили су се у Мрдљевине (заселак Бастаха), где и данас живе.

Вукић је имао четири сина: Јоксима, Стојана, Мијата и Мину.

Јоксим је подигао кућу при врху Палежа, али је касније пређегао у Србију због неке крви. Кућиште му се и данас познаје. Тај дио Палежа још се зове Јоксимова бара.

Од *Стојана* се развила породица Стојановића. Има их четири куће у Бастасима и једна у Дубову код Бијелог Поља - породица Новиће Пешића.

Од *Мијајића* има двије породице у Војводини, у Савином Селу.

Од *Мине* има осам кућа, а у Бастасима - само двије куће. Остали су се одселили у Беране, Бијело Поље, а неки и у Србију. Његови потомци броје ове пасове: Ђукан (р.1911) - Вучко (р.око 1880) - Јанко - Мина - Вукић (р.око 1770). И остале породице броје исти број пасова.

Кандићи су трећа породица Пешића која се доселила у Бастахе. Први се доселио *Ђоко*, звани *Ђок - Пеша*, кажу директно из Бјелопавлића. С њим су се доселили још неки рођаци и населили се у Црни Врх, изгледа зато што је тамо било доста слободне земље. Њихови потомци и данас тамо живе. Као ужа братственичка грана зову се *Кандићи*, како су се звали још у Бјелопавлићима, по некој баби *Канди*. Ова породица брзо се развила и постала бројна. У Бастасима данас има четири куће, а тврде да их је одселило 15 породица. У Црном Врху има осам кућа, а у Гошеву 15.

Пешићи у Беранселу. - И ови Пешићи воде поријекло "од Пеше из Бјелопавлића". У вријеме прогона Пешића, Кадића и осталих њихових рођака, побјегла су с Фрутка три брата с породицама. Како је казивао Никола Васов, један од њих дошао је у овај крај и насељио се у селу Беране, а двојица су отишли даље; један од њих отишао је у село Вала код Сјенице, и од њега се до данас одржало доста јако братство, и сви се презивају Пешић. Од њих је, кажу, Бранко Пешић, ранији пред-

сједник града Београда. Други брат се одселио у Београд. И од њих се одржала доста јака братственичка грана; презивају се, такође, Пешић.

Кљајићи. - Кao и Пешићи, и Кљајићи воде поријекло од Бјелопавлића. Али, не знају у же сродство са неким од бјелопавлићких братстава, као ни то из којег су села или краја Бјелопавлића. И Петар Шобајић помиње братство Кљајића као припаднике племена Бјелопавлића и каже да су се веома давно иселили у Славонију из села *Слатине*, негдје још у XVII вијеку, па су их народна предња изгубила из вида. О Кљајићима и њиховим рођацима Славковићима, који су се одселили у наше крајеве, Шобајић не зна. Ови Кљајићи тврде да су у матици славили Петковдан, а откад су дошли у Лубнице славе Николјдан.

Предак Кљајића, кажу, био је неки хроми (без руке или ноге) **Кљајо**, којег су тако звали ради те "мане". Право име нијесу му запамтили. По њему су се потомци прозвали *Кљајићима*. Од Кљајићевог браћа *Славка* су *Славковићи*. Као блиски рођаци, заједно су живјели у матици, заједно се селили и остајали да живе у новим срединама, па им је и прошлост заједничка. Мисле да су са овим презименима живјели доста дugo у Бјелопавлићима. Селили су се у јаким породичним задругама, али у различитим правцима. Једни су стигли до Славоније, други у Србију, трећи у Војводину, а једна група у наш крај и Хас.

При сељењу из матице, једна јача група породица Кљајића и Славковића пошла је према Хасу. Успутно су неке породице остале у Доњој Морачи, па отуда, кажу, има Кљајића тамо и данас. Најјача група пошла је према Горњим селима, која су тада, веле, била јако проријеђена. У селима су, кажу, нашли по неколико кућа Обрадовића у Лубницаама и Шћекића на Залоквици, а за старо становништво остала су само нека мутна сјећања - да их је било у овим селима. Населили су се на "пусту земљу" у Курикућама, Главацама и Бастисима - по породицама. Овај крај привлачио их је зато што је био "склонит" од Турака и главних путева, а близина планине погодовала је држању стоке.

Славковићи су били бројнији и насељили су се у Курикућама и Главацима, а Кљајићи у Бастисима - данашња Палежа. Све су се породице "брзо намножиле" и економски ојачале. Мисле да је у Курикућама и Главацима било "пред разуром" по десетак домаца с јаким породицама. Они у Курикућама подигли су куће у доњем дијелу села - око Суводола и Неваштице, на Малим Курикућама и на Бојовом Станишту. Држали су бројну стоку. По неколико пута имали су преко хиљаду оваца, "иљадницу". Вишак оваца (преко хиљаде) одводили су у гору по старом обичају "за вука и 'ајдука" и предавали их планини "на милост". Било је случајева, кажу, да у прољеће нађу

сваку овцу живу и још са одраслим јагњадима, коју су саме подигле. Тада би се чобани веселили и пущали из пушака и опет их враћали у своја стада. Љети би прејављивали стоку на катун у Рупу (касније названа Пешића рупа) и тамо остајали до касно у јесен. И данас се зна где су били катуни Славковића, а пут који је водио ка катуну преко Ратиња и данас је видљив. То је био пут Славковића.

Они у Главацама куће су подигли у старом дијелу села Главач, око данашњег (и тадањег) гробља на Барицама. Постоји мишљење да су они основали постојеће гробље, док се старо становништво сахрањивало или код цркве на Црквеници (Локви), што ће бити тачније, или код цркве у Лубницама, што може бити само дјелимично тачно. И данас има трагова старог гробља у дну данашњег, у којем је, кажу, сахрањен неки "испосник" од тадањих Срба. Славковићи су само наставили да се сахрањују у том наслијеђеном, старом гробљу.

Породица Кљајића у Бастисима била је малобројнија од Славковића. "Пред разуру било их је четири-пет кућа". Доселивши се у Бастахе, стари поп Стефан Пешић подигао је кућу на једном њиховом кућишту, а касније и остали Поповићи у том дијелу Палежа, како тврде Кљајићи. Међутим, по Пешићима - поп Стефан је подигао прву кућу у засеку Бастихе, а послије деценију - двије пријешао је у Палеж...

Колико су Славковићи и Кљајићи у Горњим селима били бројни и јаки види се из њихових сјећања, која је посебно добро знао пок. Милета Мартинов Кљајић из Лубница: неки Бубања убио је једног старијег човјека, Славковића, чобанина код оваца на Плавцу више Главаца. Кад су пошли да га свете, скupilo их се 70 пушака на Ољином Брду из сва три села. Или: пред долазак Кађорђеве војске у Нахију 1809. године, у Горњим селима било је око *сјећај* пушака Славковића и Кљајића и сви су с Горњосељанима срели српску војску на Вучу.

Браћсавеничка трагедија. - на успону физичке и економске снаге, оба братства - Славковиће и Кљајиће - задесила је тешка трагедија "од старих крвника", од које се готово никад нијесу опоравили, нарочито Славковићи. Овој трагедији претходила је крвна завада Славковића са Климентима. Негдje у другој половини, вјероватније крајем XVIII или почетком XIX вијека, појавили су се неки самовољни Клименти, који нијесу признавали турску власт. Колико су се били осилили, кажу, неовисно од ага купили су себи "мирију" по селима Лимске долине, па и у Горњим селима. Славковићи су им се опирали, па је на крају дошло до крвавог обрачуна с њима у Курикућама. Ови су им убили пет "харачлија", како су себе називали, и покопали их тада у шуму преко потока Неваштице, изнад става са Суводолом. Заиста, 1950. године приликом прављења темеља за кућу једног Шекуларца,

моба је откопала пет гробова за које нико није знао раније, па се мисли да су то гробови убијених Климената.

Кад су Клименти сазнали за ову погибију, чекали су погодан моменат за освету. Прилика им се указала кад су Горњосељани пошли у сретање Карађорђевој војсци у Пештер, те су сакупили јаку војску у којој је било и колашинских "Турака" и довели је у Горња села. Најжешћи отпор дали су они на Бојовом станишту. Тамо се у неком чардаку затворило 18 Славковића, који су се борили до посљедњег човјека. У одбрани поубијали су неке нападаче, али сили су на крају подлегли. Гинули су један за другим и на крају сви до једног изгорели.
- Избина чардака, та кrvava стопа земље, и данас им је заједничка гробница и споменик.

И они у Главацама нијесу тада боље прошли. Већи дио их је изгинуо. Десетак гробова и данас је видљиво на ливади Божовића, јужно од сеоског гробља, где су покопани изгинули Славковићи. И још их је "остало без гроба и укопа" по главачким странама. Ријетке преживјеле породице склониле су се у оближњу шуму, а одатле у Пештер. У Коритима и данас од њих има, кажу, десетак кућа и презивају се опет Славковићи. Том приликом тешко су страдали и Божовићи у Главацама. Неки њихови људи су изгинули, стока је опљачкана и неке куће попаљене. У Праћевцу се још памти кад су Славковићи бежали преко Бастаха са нешто стоке и преживјелим фамилијама. Од свих Славковића и Кљајића из Горњих села тада је остала само једна породица Кљајића код Раича и његових синова, изгледа кад Нова у Праћевцу. Остали Кљајићи пребјегли су у Загорје, где и данас живе њихови потомци.

Милета Мартинов, добар познавалац прошлости свога, па и свих братстава у овом крају, по својој линији набрајао је ове пасове: Вукота (1923) - Милета (1890) - Мартин - Перута - Петар - ... - Кљајо (тешко је утврдити - колико пасова недостаје до тог Кљаја). Ови Кљајићи не знају који им се предак први доселио у Горња села, а то је било давно, по неким вијестима и крајем XVII вијека. Они су, кажу, неколико пута мијењали мјеста по Горњим селима, вјероватно као сточари, ради испаша.

БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД БРАТОНОЖИЋА

Братоножићи као племе први пут се помињу 1455. године, заједно с Пиперима, Кучима, Бјелопавлићима и др. у Уговору Стефана Црноје-

вића с Млецима, којим се признаје млетачка власт због турске опасности која се тада приближавала.⁹⁷

По тамошњем предању, Братоножићи су добили име од личног имена *Брајо* још у средњем вијеку, а "пореклом су од старе српске владаљачке породице Бранковића..."⁹⁸ До тог Брата неки племенски припадници су набрајали (1904. год.) по 14, 17, и 18, а до Ђурђа Бранковића и 20 пасова. Братоножићи нијесу истородно племе. Састављени су, углавном, из двије јаке групе различитог поријекла: "Прва - Братови потомци, а друга - Лутовци у Лутову". Поред њих има их мањи број од старих Букумира који потичу од "старог народа" и других, али сви чине братоношко племе.

Кораћи тврде да воде поријекло од братоношког братства *Балевића* из села *Кораћ-Дола*. Кажу да и данас стоји кућиште негдашњих њихових кућа и да у том селу и данас живи једна њихова заостала породица, од које вјероватно, има више кућа. До исељавања, кажу, преци ових Кораћа презивали су се Балевићи, а по доласку у Хас прозвали су се Кораћи, по истоименом селу из кога потичу. О исељеним Кораћима и њиховој судбини у Братоножићима, др Ј. Ердељановић каже:

"На јужној страни од Тримојевића је селина Кораћи... Од старог становништва из тих негдашњих села заостали су до сад само *Вукајловићи* (Аврамовићи), (од оне заостале породице за коју знају Кораћи, пр.М.Р.) за коју кажу да су потомци од једног детета које је било заостало од старих Кораћана. Оно се било прибило код Прогоновића у Клопоту, који су јамачно силом истиснули старо становништво. За старе Кораћане зна се, да су преселили у Вајојевиће... заиста има Кораћа у вајојевићким Горњим селима и Главаџицама и да славе Св. Николу..."⁹⁹

Из Кораћ-Дола (или Кораћа) доселила су се по једнима три, по другима - четири брата - Јован, Вушо и двојица чија се имена не знају. Тврде да су отуда "побјегли због крви", а код Ердељановића стоји подatak да су "јамачно силом истиснути" од Прогоновића. Кажу да су браћа била пожењена још у Братоножићима и да су се с породицама доселили у Хас.

Један од браће - *Јован* - одвојио се од браће и насељио се с породицом на Крчеву, изнад Петњика. Његови синови одселили су се у даље крајеве, а један је пријешао у Главаца.

⁹⁷ Др Јован Ердељановић, *Братоножићи Српски етнографски зборник XII, Насеља српских земаља 6*, СКА, Београд, 1907, 463.

⁹⁸ Исто, 494.

⁹⁹ Исто, 473.

Вушо и двојица браће с породицама насељили су се на Брезави. Тамо су запатили велику стоку, посебно овце. Но, како је ово "питом крај", почеле су овце да им се "метиљају", пасући отаву по тамошњим ливадама, па су ријешили да се одатле селе, да би "стоку спасили". Један од браће преселио се на Лукавицу и ту остао. Од њега су се развили Кораћи у Лукавици и Крљама, док су касније неке породице одселиле у Ивање, у Затон и на Полицу, а неке и у Метохију. Други брат се преселио у Рујишта. Од њега су тамошњи Кораћи, а зову их *Јаничићи*, као ужи род. И од њих су се неке породице одселиле у Затон, а неке и за Србију. *Вушо* је с породицом "предигао у Долац" и ту остао годину-две дана, па се одатле преселио у Главаце, на Боротљу, где се по њему и данас једно мјесто зове Вушова Главица.

Вушо се доселио у Главаце, за рођацима.

Вушо је имао седам синова, а потомци знају имена само четворици: Вуко, Ђеко, Милета и Петар. Браћа су дugo живјела у заједници и држала бројну стоку. Гусињски ага уступио им је сву страну Вуче, преко рјечице Гуњаре. Кућни старјешина био им је најстрији брат *Вуко*. Сви они били су веома физички јаки и развијени, велики радници, па и јунаци. Али по физичкој снази истицало се Милета, који је на неком "мегдану 'голим рукама' усмртио 'Босанца - рикача'" на Потрку иза Стрменице.

У вријеме пуног успона Вушових синова, кад су постали "чувене газде" и прославили се снагом и јунаштвом, дододила им се тешка несрећа, која је изазвала крвав обрачун међу браћом и за све њих имала тешке последице. Ради кума - муслимана, Вуко је убио четири брата, међу њима и Милету. Двојица од браће, који су били код оваца на плаценини, кад су чули за такву трагедију, "изгубили су се без трага". Касније се сазнало да су пребјегли у Србију.

Од погинуле браће остали су дviјe удовице са нејаком дјецом. Једној је било име Милица и имала је два сина, а друга, којој име не знају имала је сина *Јована*.

Вуко Вашов је имао два сина - *Нова* и *Илију*. Од *Нова* су *Лакић* и *Спасоје*. Од *Лакића* су *Ново*, звани *Цајо*, *Драгутин* и *Лабуд*. Од *Спасоја* су *Радош* и *Милета*.

Илија Вуков имао је два сина - *Милосава* и *Паја*. *Милосав* је имао сина *Обрада*, а овај два: *Дмитра* и *Милосава*.

Пајо Илијин имао је пет синова: *Илију*, *Радоњу*, *Божа*, *Ђека* и *Радована*.

Њихови потомци су се гранали на уже братственичке линије.

Јанковићи у Заграду потичу од ширег братоношког братства *Балевића* из села *Сеошиће*. О њима је сазнао и др *Ј. Ердељановић*, прикупљајући податке у Братоножићима 1904. године, па каже: "... Прву групу "Братових" потомака чине *Чајеновићи*... Друга група су

Сеоштичани, Љумови потомци, који се тако зову по своме селу Сеоштици... Деле се на два "трубуха": Велимировић и Станковиће. Велимировићи опет имају два "трубушкића": Башковиће и Љаковиће, а тако исто и Станковићи: Радошевиће и Станишиће. Одсељени су... (породица) у Заград у Бихору (у Васојевићима¹⁰⁰)

Из *Сеоштице* први је доселио у Заград *Петар Муков* са још три брата. Разлог за њихово пресељење у Заград, кажу, био је овај: одива од братства Вујошевића, Бела, била је лијепа и добра жена, удата за неког Пипера. И Петар је био наочит момак, спријатељио се с Белом и, на крају, преузео је и оженио се њом. Да би изbjегао освету Пипера, јер је тада "отмица" жена сматрана исто што и убиство, Петар је с браћом и тазбином побјегао ка Хасу. Прво су одсјели у Доцу на некој напуштеној земљи и ту се задржали свега пола године. Куће нијесу имали, него су подигли катафу од грања, "келту", за привремени смјештај. Али, иако су имали нешто земље и погодну средину, плашили су се освете и ту, па су ријешили да се и одатле одселе. Осим тога, у Хасу су често подизани устанци и буне и ратно стање готово никада није престајало, па су их ти разлози натјерили да потраже неко мирније и скровитије мјесто, удаљено од главних путева. Одабрали су Заград и тамо се населили. Одсјели су у Доњем Заграду на некој напуштеној земљи, које је тада било у изобиљу, и подигли саврдак (дубирог) за први смјештај. Тај дио земље и данас припада Јанковићима и на њој се распознају темељи негдашњег дубирога. Касније су подгли кућу. Ту су обје породице - Јанковићи и Вујошевићи - живеле више од четрдесет година и, тек пошто су се Шћекићи населили у Заград, раздвојили су се и подигли куће сваки на свом дијелу земље, ослањајући се на Шћекиће. Више нијесу били сами.

Милоња Јованов Јанковић казивао је да је Заград био "пуст" у вријеме Петровог досељења. Старије становништво било је исељено "негде давно", а њихови трагови били су видљиви свуда по селу. Запуштену земљу присвојили су они и Вујошевићи све до долaska Шћекића. Они добро знају кад је Аксо Шћекић закупио пола Заграда од аге Ђоровића из Лозне, а другу половину закупиле су ове двије породице. Од те половине Јанковићима су припала три дијела (вероватно по мушким главама), а Вујошевићима - четврти дио земље. Према дијелу су аги плаћали и "мирију".

Послије диобе с браћом, два млађа Петрова брата продала су свој дио старијој браћи и одселила се у Пећ. Купили су земљу у селу Витомирици, недалеко од Пећи, тамо се поженили и засновали породице. Њихови потомци и данас тамо живе.

¹⁰⁰ Др Ј. Ердељановић, и.д.ј. 503.

Пејшар је с Белом имао четири сина: Ђока, Радоја, Јанка и Новицу. Од Новице није остало нико, а од осталих има данас 18 кућа. Дијеле се на уже братственичке гране: од Ђока Ђоковићи и има их четири куће; од Радоја су Радојевићи са пет кућа и, од Јанка - Павићи, по Јанково жени Пави, којих има десет кућа.

Ошаши Муков (Петров брат) оженио се у Заграду од Шћекића са Залоквице. Имао је два сина - Милоша и Јована. Од Милоша су Тодор и Крсто. Од њих има четири куће. Од Јована су Милић и Милоња. Има их једна кућа. Зову се Оташевићи.

Милоња Јованов набрајао је ове пасове по својој лини: Вучина (1937) - Милоња (1905) - Јован - *Ошаши* - Муко - Јанко (по којем се презивају) - ... (даље не зна). Према подацима Ј. Ердељановића, они су потомци Љума Никова, сеоштичани.

Петар и Оташ с браћом, да би себи сакрили траг, прозвали су се Јанковићи по дједу Јанку. Њихови потомци и данас се тако презивају. Доселили су се у Заград око 1840. године.

Од старијих Јанковића посебно се истичао *Пејшар Муков*, који је био познат као јунак. За "Турке" по Бихору био је "страх и трепет". Био је веома крупан и восок човјек, јаке конструкције.

У Првом свјетском рату посебно се истакао *Милутин Јанков*, који је и одликован Златном медаљом Обилића.

Први учени човјек из братства био је *Букањ Миров*, предратни учитељ. У току Другог свјетског рата био је комесар партизанске чете, али крајем 1941. заробили су га Њемци и стријељели на Бањици, фебруара 1942. године.

БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД КУЧА

Као племе, Кучи се у писаним изворима први пут помињу 6. септембра 1455. године, кад и Пипери. Тада је склопљен уговор између Стефана Црнојевића и Млечана, којим се признаје власт Млечана над Горњом. Зетом у тренутку великих опасности од Турака.

По Љбомиру Ковчевићу, племенско име Кучи је арбанашког поријекла. О поријеклу Куча први је писао Марко Миљанов на основу народних предња. По тим предањима "Кучи се дијеле на Дрекаловиће, који кажу да воде поријекло од Ђурђа Кастроита и на осстале Куче, који се хвале да су потомци Гојка Mrњавчевића..."¹⁰¹

¹⁰¹ Марко Миљанов, Сабрана дјела, књ.4, ГЗ Титоград, с.233.

Божовићи у Горњим селима воде поријекло од Куча. По њиховом казивању постојбина им је *Убли*, у средњем дијелу Куче. Одатле су се, кажу доселила три брата с породицама у Будимљу код данашњих Берана. Једном од браће било је име *Божо*, другом Петар, а трећем су име заборавили. Послије три године битисања у Будимљу, где су се били окућили, појавила се нека заразна болест, коју су звали "грозница"¹⁰², од које је страдало читаво село. Само из ове породице, кажу, умрла су оба Божова брата и још неколико чељади. Преживјеле је обузeo страх, па су ријешили да се иселе из Будимље. Једна од удовица - *Дака* с дјецом преселила се на Полицу. Тамо је дошла до земље и подигла кућу. Кад су одрасли, синови су јој се поженили. Њени потомци и данас тамо живе и презивају се *Божовићи*. Има их неколико кућа. Друга удовица, *Анђа*, с дјецом преселила се у Калудру. Од ње се развило цијело братство *Анђини*.

По пок. Бранку Мирову, Божо је имао једног сина - Величка. Божо се с породицом преселио из Будимље у Главаце. Без агиног одобрења запосио је земљу и подигао кућу до ријеке Гуњаре (на том кућишту је данашња кућа Груја Божовића) и брзо се окућио. Напуштене земље, кажу, имао је доста, па је запатио и стоку. Од старјег становништва нашао је Весниће на Залоквици и Славковиће на Бријегу (старо Главач). Било је и много стarih кућишта и скоро напуштене земље по цијелом селу. Послије разуре Славковића, Божо или његови синови пријешли су на њихову земљу. Божовићи добро памте погибију Славковића од Климената и Колашинца. Годину дана по досељењу дошао је гусињски ага и нашао Божа на "његовој земљи", али се није "противо". Примио га је за чифчију и уступио му земљу под истим условима као и осталим Горњосељанима.

Величко Божов имао је четири сина: Ивана, Радисава, Радоњу и Гојка. Сви су се поженили док су били у заједници, потом се издијелили из дједове куће. Тек унуци почели су се презивати *Божовићи*, по дједу Божу. Не памте, како су се разније презивали. И њихови потомци брзо су се "множили", па су временом оформљене уже братственичке гране - "трубушнићи": Ивановићи, Радисављевићи, Гојковићи и Радоњићи.

Радоњини потомци су се преселили у Заостро. У породици су имали попа, па су се презивали Поповићи.

Од *Гојковића* у Главацама живе неке породице, а неке су одселиле у Вучу. Тамо их има шест, и три у Заграду.

Од *Ивана* и *Радисава* развиће се, углавном, братство *Божовића* у Главацама.

¹⁰² Вјероватно су Божовићи тада, како причају, "заорали бразду око села" (Главаца) - одмах по досељењу из Будимље, да би се спасли те опаке болести.

По казивањима пок. Јакова Радомирова, Божо је имао четири сина: Новицу, Величка, Цаку и Веска.

Новица је имао три сина: Живка, Саву и Живојина. Од Саве су Божовићи на Међуријечи (Бастахе); од Живојина Божовићи у Курикућама (иселили послиje Другог свјетског рата) и од Живка Божовићи на Полици (овдје су уочљиве неке нејасноће).

Величко је имао четири сина: Гојка, Бана, Радоњу и Ивана. Од њих су се развиле четири уже породице - братственичке гране: од Гојка - Мијатовићи, од Бана - Бановићи, од Радоње - Поповићи у Заостру и од Ивана - Долинаши.

Цака се као момак одселио у Пећ и од тада се за њега не зна.

Веско Божов је још као младић примио ислам и одселио се у село Костиће у Бихору. Од њега данас има више од 20 кућа и презивају се Весковићи - као мусимани. Божовићима су рођаци и Ђемани из Врбице, мусиманско братство, али не знају који је њихов предак примио ислам. Највјероватније је да потичу од "изгубљеног" Цаке за кога се зна да се одселио у Пећ.

По својој линији пок. Јаков (+1977) набрајао је ове пасове: Милинко (Мића, р.1922) - Јаков (р.1889) - Радомир - Панто - *Мијај* (р.око 1800) - Гојко (р.око 1770) - Величко (р.око 1740) - Божо (р.око 1710)... (даље пасове не зна).

Бранко Миров бројио је ове пасове: Богдан - Бранко (р.1910) - Миро - Радојко - *Мијај* - Гојко - Величко - Божо - Иван - Вујош - Лале - Дрекале.

Дакле, Божовићи прате ред пасова чак до родоначелника Дрекала.

Божо се доселио с породицом у Главаце (по једним казивањима) у поодмаклим годинама, изгледа у осмој деценији XVIII вијека. То је било вријeme када су Горња села насељавала и остала братства из Брда. Тада су се и многе друге породице осталих кучких братстава селиле у Лимску долину и њену околину. Од њих су се развила бројна братства у Горњем Полимљу, а у Горњим селима - Божовићи и Раковићи и Поповићи у Заостру. Божовићи тврде да им је био рођак будимљански епископ Пајсије, поријеклом Куч, позната личност половином XVII вијека.

Божовићи су у свим генерацијама давали ватрених бораца за национално ослобођење и истицали се као паметари. Из братства се посебно истицала њихова свештеничка породица у свим генерацијама, а потом и Мијат Гојков, Радојко Мијатов, Веко Шћепанов и др. *Мијај Гојков* био је један од најугледнијих личности своје генерације у Горњим селима - половином прошлог вијека.

У прошлом вијеку се из овог братства јављају први учени људи, који су "учили књигу" у Србији и тамо завршавали богословију. Из

једне њихове породице, која се преселила у Вучу, а касније и у Заград, било је четири попа, који су један другога наслеђивали: поп Велимир (око 1900) - поп Радивоје - поп Алекса - *Пот Јован*. Из овог братства било је и других учених људи - учитеља, професора и других струка, а сви су учили у Србији. За све њих прелазак у Србију преко Пештери био је увијек скопчан с великим ризицима, све до балканског и завршетка Првог свјетског рата. У братству се чувају многе успомене на подвиге њихових предака, па и на подвиге жена. Тако је, кажу, жена Мијата Гојкова, *Јана*, убила Турцина који је хтио да је обешчести и "спасила образ себи и својима".

Божовићи у Бастасима. - Ови Божовићи су блиски рођаци с Божовићима из Главаца. Знају за најстаријег претка - *Новицу*, који је живио с браћом у Главацама. По њима, имао је још три брата: Ивана, Мијата и Бана, док су, по Јакову Радомирову, браћа - Величко, Новица, Џака и Веско, што ће бити сигурније.

Новица је имао три сина: Саву, Живку и Живојина, који су држали велику стоку. Око 1805. године Новичини синови разбољели су се од "фруса" код стоке на Плавцу. За недељу дана сва тројица су помрли. Како су били пожењени, од свих су остала нејака дјеца. Да би несрећа била већа, три године послије њихове смрти поновила се иста трагедија у тој бројној породици. Умрла је Савина жена - Јела - и оставила два нејака синчића - Вукадина и Вулету. Дјеца су остал код стрина и ближих рођака. Баш тада у овим крајевима била су велика ратна превирања под утицајем Првог српског устанка. Несрећа није мимоишла ни Божовиће. Кажу, тада су им Турци посјекли Милована, Живојинова и Сумбина сина и заплијенили 300 оваци, 150 коза и цијели буљук говеда. Послије ових догађаја Мијат је (вјероватније је - Гојко) први од Горњосељана откупio земљу од гусинског аге за 1700 гроша. Пошто његове снахе - удовице нијесу могле исплатити свој дио, овај је и њихову земљу откупio.

Двије-три године послије тих погибија и разура, Живкова жена, *Дака*, преселила се на Полицу код Живковог побратима и са собом одвела оба малолетна сина - Вуку и Вукоту. Побратим им је дао њиву и *Дака* је ту подигла кућицу. Кад су јој синови поодрасли, прикупila је још земље и синове поженила. Од њих данас има четири куће и двије одсељене у Краљево. По ужој братственичкој грани зову их *Дакићи*, али и даље се презивају Божовићи. Живојинова жена, *Сумба*, напустила је свакра или неког од дјевера без права на земљу и подигла кућицу у Главацима, подаље од њихове куће.

Кад су одрасли и већ били зрели момци, Вукадин и Вулета, како нијесу могли да исплате Мијату земљу, морали су да напусте Главаца. Најприје су отишли код сестре Вукане у Праћевац, удате за Милутина Новова, и ту остали годину дана, а потом се растурили. *Вулета* је

отишао у најам. Кад је саставио нешто готовине, дао је "на фајду". Како је, међутим, послије неколико година умро, и паре су му пропале код дужника.

Вукадин је отишао у манастир Дечане и тамо служио 12 година, а одатле у Србију, и опет служио код газда неколико година. У завичај се вратио, али опет код сестре и зета Милутина у Праћевац. Одмах послије долaska из Србије, 1862. год., учествовао је у боју на Лубницама. У завршетку боја тешко је рањен на Рошцима. Горњосељани га нијесу познавали, па чак ни његови рођаци из Главаца, и нијесу знали шта да раде с њим. Кад су нашли Праћевчани, препознали су га, и Милутин Новов узео га је код себе и дugo га лијечио, пошто је и сам био народни видар, знао је да спрavљa мелеме за ране. Пошто се излијечио, већ у старијим годинама, Вукадин се оженио кћерком Лабуда Обрадовића из Лубница. Када је тада Раичев до био својина Вукашина Обрадовића, продао је Вукадину чифчијско право на Раичев до да би се могао окућити. Тамо је подигао кућу и засновао породицу - пет синова и кћер.

Од Вукадина се развила доста јака породица: на Међуријечи има двије куће, а пет-шест млађих су одселили у мјеста рада и тамо засновали породице, а неки подигли и куће.

Пок. Стјафан Ненадов, који је, углавном, и дао ове податке, набрајао је пасове: Вујица (1938) - Стјафан - Ненад - Вукадин - Сава - Новица - Божо.

И Вукадинови потомци истицали су се поштењем и војничким врлинама. Како се њихова кућа налазила на помећи Батаха и Праћевца и на путу Лубнице - Црни Врх, а касније и за Беране, они су увијек били прихватилиште за госта и намјерника, а у последњем рату и стјециште збјегова из Нахије, па су увијек били цијењени и вољени од комија и цијelog kraja.

Раковићи у Лубницама и Курикућама воде заједничко поријекло од Дрекаловића - Куча, али не знају од којег братства потичу. По свој прилици, њихови преци нијесу у ужем братственичком сродству. Ови у Лубницама казују да се њихов предак Рако доселио с Медуна, а они у Курикућама да је њихов предак Рако из села Безијова. И једни и други казују посебне прошлости и различито се вежу за свог претка Рака.

Раковићи тврде да су њихови преци доселили с Медуна директно у Лубнице, а не у Мушовића Ријеку, како доказују њихови рођаци из Курикућа. Знају за најстаријег претка Рака и његове синове, али не знају како се презивао и од којег је братства Дрекаловића.

Прије Рака у Лубнице су се доселиле двије породице његових рођака с Медуна, који су се звали Гидићи, и населили се на Баћиној Луци, где и данас живе Раковићи. Касније је, али не много, доселио с породицом Рако, по рођачкој вези, директно с Медуна. Гидићи и Рако

живјели су подуже заједно као једна породица. По њима, *Рако* је имао пет синова: Љуту, Вујицу, Грујицу, Радуна и Вукића. Кад су им синови одрасли, дошло је вријеме за деобу с Гидићима. Рођаци су му предложили да бира на дио - Кржуље, Дебељак и Планиницу, пошто је овај дио Праћевца на неки начин био у њиховом посједу, или да остане на Бањиној Луци - у Лубницима. Рако је одабрао Лубнице, а Гидићи се одселили у Кржуље (кад се Раич Шћекић доселио у Праћевац, Кржуље су биле пусте, али било је трагова ранијег насеља). Тамо су остали неколико година и, како им се није свидјело, одселили су се у Србију. Од тада се за њих не зна.

Рако је имао још једног брата *Тома*, који се није досељавао у Лубнице, него је остао у Мојковачким Польима, и од њега се развило тамошње братство - *Томовићи*. Ови Раковићи држе да су им они најближи рођаци. За *Груја* њихови рођаци у Курикућама држе да је био брат Раков, али ови не знају о томе. Чак мисле да он и није био брат Раков.

За Раковиће из Курикућа тврде да не потичу од овог Рака, њиховог претка, него да су им даљи рођаци и да не потичу од исте братственичке гране. Ова тврђња има и свог основа, с обзиром на мјеста одакле потичу. И др Јован Ердељановић разликује састав становништва на Медуну, Безихову (Безјово), Ублима и другим селима која су била центар племена Кучи. Он каже: "... У том старом седишту племена Кучи живеле су ове породице: ... *Бојовићи* (Марковићи), *Нелевићи*, *Голевићи* и *Рањковићи* на Ублима; *Кући*, *Балотићи*, *Пераловићи* и *Бакочевићи* на Косору ... *Нилејићи*, *Цокићи*, *Мартињаковићи* и *Речковићи* (.) на Безихову;... и повећи број доцније потурчених братстава на Медуну...".¹⁰³

Али по другом казивању *Рако* потиче од *Вучевића* са *Безијова*, који се помиње уз братство Јанковића у Доњој Морачи: "Јанковићи: они су огранак Вучевића из Безијова у Кучима. Због свађа са Мрчаричама, Станко, Рако и Косто напусте Безијово и настане се у Подгорици".¹⁰⁴ На основу сазнања од Б.Лалевића и И.Протића, Ердељановић помиње Раковиће у Горњим селима, па узгредно каже: "Од безиховских Никезића развила се још једна грана *Вучевића* ... а има Никезића и Вучевића пресељених и у Колашин и у Србију (можда су од њих Раковићи у Горњим селима у Васојевићима под Турском...)".¹⁰⁵

Ови Раковићи знају да се њихов предак Рако доселио у Лубнице с Медуна, да је имао пет синова и који су се родови развили од њих. По

¹⁰³ Др Ј.Ердељановић, *Кучи - племе у Црној гори*, Српски етнографски зборник VIII, Насеља српских земаља 4, СКА, Београд, 1907, 165.

¹⁰⁴ Секула Добривојић, *Доња Морача*... 66.

¹⁰⁵ Др Ј.Ердељановић, н.д.131.

њима, ни од једног Раковог сина не потичу Раковићи у Курикућама, што ће бити тачно, јер је Рако с Безијова старији бар за три генерације од Рака с Медуна.

Од Ракових синова развило се братство Раковићи у Лубницаима:

- Љушића је имао сина Саву, а од Саве су Лакић и Драго. Од Јутице се развила ужа братственичка грана - Радићи, по Савиној жени Ради. Сава је погинуо, изгледа од Турака и, дјецу је подигила његова жена Рада.

- Вујица је имао два сина - Ивана и Мила; од Мила није остао нико, а од Ивана се развила ужа грана - Ђурђићи.

- Гружица је имао два сина - Милету и Вукајла. Да ли су рано изгинули или помрли - не зна се, те од њих није нико остао.

- Радун је имао сина Тодора. Од њега се развила ужа братственичка грана Тодоровићи.

- Вукић је имао сина Вукотићу. Обојица су изгинули у Јеловици од Масловарића из Андријевице и од њих није остао нико.

Пок.Радоња Николин по својој линији бројио је ове пасове: Радоња (1898) - Никола - Тодор - Радун - Рако. По линији Радића, Божана Милоњина бројала је ове пасове: Божана (1909) - Милоња - Лакић - Сава - Јута - Рако.

"Негде давно" Раковићи су тешко страдали од неке опасне болести, коју су звали "чума". Причају да је за једно јутро осванило четредесеторо њихових чељади мртвих у кући. Остали су само чобани у планини код стоке.

У вријеме досељавања Раковића у Лубнице, Јеловицу је држао неки ага из Мушовића Ријеке. Од њега су већи дио равне Јеловице откупили Гидићи, вероватно са Раком у заједници. Памте да су Јеловицу дugo исплаћивали аги. Неки од њих ишли су и у Србију "на зараду" да би измирили дуг. Десну страну Јеловице држали су неки Масловарићи од Андријевице и није им било право што овако лијепа планина припада невасојевићима, у овом случају Раковићима, па су тражили неки повод да је силом присвоје. Тако се и десило. Како су Раковићи тада имали 'иљадницу' оваци, код њих су били Вукић Раков са сином Вукотом и са још двојицом најамника. Масловарићи су на силу узели Вукићево сијено. Кад је овај тражио да му друго сијено купе или дотјерају, они су се томе "поспрадали" и још Раковиће напали. У свађи је погинуо један Масловарић, виновник свађе, а потом и Вукић са сином Вукотом. Потом су Масловарићи с "четом" напали Раковиће и истјерали их, а Јеловицу присвојили "без плаће и враће", остављући дужни још и крв. Раковићи су били малобројни да би се одупрли насиљу и Јеловицу су морали напустити.

Раковићи су дали добре јунаке у свим генерацијама.

Милош Болев био је познат као ватрени борац за национално ослобођење и велики противник Турака. Често је преводио ђаке из Нахије у Србију преко Пештери - као водич и оружана пратња. Добро је познавао све прелазе преко Санџака и Пештери, па је увијек био тражен за овај тада ризичан посао.

Радивоја Пашића узео је војвода Миљан код себе за перјаника у вријеме отцјепљења Васојевића од Турака. Из те и нешто млађе генерације били су познати као јунаци и паметари Драго Милетин, Спасоје Новаков и др.

Саво Тодоров истицао се свуда као Србин са јаким националним осjeћањима.

Раковићи у Курикућама су Дрекаловићи, а потичу, изгледа, од братства Вучевића. Њихови преци Рако, Томо и Грујо, доселили су се, кажу, на села Безијова у Мушовића Ријеку код Колашина. Послије неколико година и одатле су се одселили: Томо у Требаљево, а Грујо у Поља код Мојковца, па су се тамо од њих развила посебна братства. Неки од њих се и данас презивају Раковићи, али већином Томовићи и Груjiћи. Са рођацима у Горњим селима слабо одржавају везу.

По овим Раковићима, Рако се доселио у Лубнице на агаларску земљу. Мисле да се ту оженио и засновао породицу. Не знају, колико је имао синова и како им је било име. Мисле да је његових потомака било више и да им је постало тијесно у Лубницама, па су се једна или двије породице одселиле. У Курикуће су се преселили један или два Ракова унука, од којих су се развили овдашњи Раковићи. Колико се сјајају, у Курикуће је први доселио њихов најстарији предак за којег знају - Стјефан, "син или унук Раков", а по Раковићима из Лубница - само даљи рођак.

За Стјефаном, десет-двадесет година касније, доселили су у Курикуће још Томо и Ново, из Паљевина код Мушовића Ријеке. Тврде да су и они Ракови потомци, али не знају у каквом су сродству с њим и Стјефаном. И Стјефан се доселио из Паљевина код рођака уз Лубнице и код њих остао неколико година, па се потом одселио на Мале Курикуће са синовима. Тамо се и данас један дио овог засеока зове Ђокова бара. Стјефан се, изгледа, није селио у Курикуће, умро је или погинуо на Малим Курикућама и сахрањен је на Лубничком гробљу. Ђоко се преселио у Курикуће, што се и данас добро зна, па и где му је кућа била. Тек тада су доселили Томо и Ново - код Ђока; Томо је био већ ожењен у Паљевинама.

Стјефан је имао два сина - Јована и Ђока.

Јован је имао сина Вучејшу, а овај - Јована, који је умро као момак, те се с њим гаси потомство Јована Стјефановог.

Ђоко Стјефанов имао је три сина: Станишу, Стјефана и Драгутину. Поженили су се у заједници и засновали породице. Издијелили

су се касно, кажу, и подигли куће сваки на свом дијелу. Од Ђоковића потмака развила се ужа братственичка грана - Ђоковићи.

Синиша Ђоков имао је два сина - Дмитра и Милосава - Бања. Дмитар се преселио у Крагујевац, а није имао синова. Милосав-Бања имао је два сина - Светозара и Марка.

Стефан Ђоков имао је сина Зарију, а овај - осам синова. Мирко и Спасоје су се прије рата одселили у Србију, а Милић и Божина помрли су прије рата као момци.

Драгутин Ђоков имао је три сина: Петра, Петронија и Анта. Петроније и Анто су прије рата одселили у бјелопољски крај. Петар је остао у Курикућама. Имао је два сина, али су обојица помрли у двадесетим годинама живота, неожењени.

Милован Заријин, добар познавалац братственичке прошлости, по линији Ђоковића набрајао је ове пасове: Божо - Милован (1910) - Зарија - Стافан - Ђоко - Ставан - ... и даље не зна. Нико не зна колико пасова дијели Стефана од Рака.

Ђоковића у Курикућама има четири куће, а толико их се одселило у друге крајеве.

Томо се са женом Јелом доселио из Паљевина у Курикуће за Ђоком Стефановим, колико се може утврдити 1803-4. године и подигао кућу на Главици. Имао је само једног сина - Радосава, прво дијете у браку с Јелом. Послије годину дана од његовог рођења, Томо је погину од Милоша Ђора Шекића. За овако неразумно дјело, Милоша је осуђивало и његово братство и остала братства овога краја. Томо је био веома ваљан и бистар момак, па је за кратко вријеме живота у Курикућама стекао велики углед. За собом је оставио младу жену и једногодишњег сина, којег је мајка "с тешком муком подигла и увела у људе".

Радосављева жена, Маргита, била је родом од Дошљака из Велића. Са њом је имао три сина: Радисава, Радула и Сава и четири кћери: Марту, удану у Шекиће у Курикућама, Мирјану - удану у Бубањама, Божану - удану у Обрадовиће у Лубницаама и Раду - удану у Ђокиће у Доцу.

Радисав је имао три сина: Драгишу, Голуба и Ђорђија.

Радуле је, такође, имао три сина: Јанка, Марка и Радоша.

Саво је имао четири сина: Мијаила-Бака, Мила, Милинка и Раденка.

Сви они и њихови потомци чине ужу братственичку грану Јелиће, по Јели, Радосављевој мајци, као успомена на ту популарну жену -

претка. Већином живе на Десином Долу. Има их осам кућа, а једна породица и неколико млађих људи су одселили, највише у Беране и тамо подигли куће.

Миле Савов по својој линији броји ове пасове: Драгић - Миле (п.1901) - Саво - Радосав (око 1803) - Томо (и Јела)...

Ново се с Томом доселио у Курикуће код Ђока Стефанова. Имао је једног сина - Вукајла-Каја. Кајо је, кажу, закупио велику замљу од аге и добар дио од ње искрчио. Кућу је подигао на Ласичној Луци, изнад данашњег Дома. Имао је четири сина: Радоњу, Милоњу, Милисава и Пуништу.

- Од Радоње је Драгиша, који је имао три сина - Драгана, Мија и Миомира. Сви су се одселили из Курикућа.

- Од Милоње су Милија, Миљан и Милинко. Од Милије су Стево - који живи у Београду, и Миљан и Милинко, који су остали неожењени. Миљан је погинуо као комесар једне крагујевачке бригаде - 6. маја 1945. године.

Милисав је имао само једну кћерку.

Пуниша је имао три сина: Миливоја, Милана и Мијаила.

По линији Кајовића, Миливоје Пунишин набраја је ове пасове: Веселин (1954) - Миливоје (1916) - Пуниша - Вукајло (Кајо) - Ново... Новови потомци женили су се у зрелијим годинама, те касне готово за један пас. Кајо је, изгледа, био рођен кад су му се отац и стриц доселили у Курикуће, негде око 1803. године. Ново је погинуо непосредно по досељењу, те је Кајо остао код рођака с мајком, све док је дорастао за самостална живот. Послије Другог свјетског рата Кајовићи су се одселили. У Пешцима и Лушцу живи по једна породица, а двије су се одселиле у Бијело Поље.

У Курикућама има 14 дома Раковића, а послије рата одселило се више од 20 породица.

Из малог братства Раковића из Курикућа било је више познатих јунака и народних паметара. Од старијих генерација истицали су се Ђоко Стефанов, Стефан Ђоков, Јован Стефанов, а од млађих - Саво Радосављев, Петроније Драгутинов, Кајо Новов и др., али посебно се истичао:

Радосав Томов, познат као Јелин (по мајци Јели). Са годину дана остао је без оца. Јели је, као удовици, тешко падао самачки живот без заштите, па је ријешила да сели код рођака Раковића у Србију. Али, с пута ју је вратио (са Страшијевца) Бошко (по другима Божо) Шекуларац, говорећи да је "гријех" да пусте жену с дјететом у свијет без никога свога, па је обећао Јели да ће и њу и дијете држати и пазити као најмилије, све док дијете дорасте "да буде човјек". Јела је повјеровала и вратила се. Шекуларци су, заиста, одржали ријеч: држали су их, кажу, боље од своје фамилије. По једнма - код њих су остали 12, а по другима 17 година (што ће бити тачније), док је Радосав постао способан да привређује. Тек тада је с мајком пријешао у очеву кућу и тамо започeo самосталан живот.

Како се Радосав почeo рано истицати као војник и бистар момак, упао је "у очи" Турцима, па је по наговору мајке био приморан да се сели из села. Одабрали су Десин До као сигурно и скровито мјесто, удаљено од села и путева, а уклопљено у планину и велику гору. У селу је имао добре њиве па их је мијењао за орнице и шуму на Десином Долу да би створио добар комплекс земље. До тада је овај крај села био само катун за издиг са стоком у пролеће или јесен, а од тада постаје заселак Курикућа.

Уз мајку Јелу и истакнуте људе из других братства у селу, Радосав је одрастао и развио се у ваљаног момка и одважног човјека. Физичком снагом, умном обдареношћу и војничким истицањем, одвајао је од својих вршњака, па је код старијих људи задобио поштовање, тако да су га рано почели призивати на своје састанке при рјешавању било каквих сеоских питања, а било их је доста од потри и ситних зајевица до умира крви. Иако доста млад, постао је представник братства, а убрзо и села. И хашки главари почели су да рачунају на њега. Његова популарност довела га је временом у елиту најближих сарадника војводе Миљана у Доњим Ваçoјевићима.

Послиje отцијепљења Ваçoјевића од Турске, у пролеће 1857. године, војвода Миљан формирао је капетаније и стотине народне војске у обје Нахије. У Горњим селима формирао је стотине и поставио стотинаше на њиховом челу. За стотинаше поставио је тада Радосава Јелина Раковића, Вучету Обрадовића и Мијата Божовића. Кад је формиран Горњосељски батаљон, 1875. године, за командира Батаљона постапљен је Радосав Јелин.

Од формирања стотина, а касније и батаљона, Радосав је успјешно предводио своју стотину, а касније и батаљон у свим бојевима по Бјеласици, Нахији, Бихору, Речинама у оба напада на Колашин и другим мјестима. Свуда се прославио и био високо цијењен од војводе Миљана и свих првака Нахије.

У вријеме од 1863. до 1865. године, кад је војвода Миљан живио у Лушцу на свом имању, Радосав и Милета Шћекић "уклонили" су тада познатог "српског зулумџара" Асан-Фату Црновршанина, који је покушавао на разне начине, по наговору турских власти, да убије војводу. Али, послије три мјесеца, турске власти у Беранама сазнале су да је Радосав кривац за погибију Асан-Фате, па су га окривили као убицу. Радосав је бежао и скривао се три године, промијенивши "седамнаест огњишта" до Колашина. На kraју су договорени услови умира, који су за окривљене били и пртешки. Како се код Раковића и Шћекића памти - Радосав и Милета морали су да плате за крвнину "по 70 ћеса наполеона и турских лира". За ту суму обје фамилије распродале су сву стоку, а имали су је доста, и још скупљали помоћ од братственика и пријатеља. По овдашњим сјећањима, посебно Раковића, војвода Миљан "није окренуо главу" на Радосава послије падања на крв нити му је указао било какву помоћ.

При одласку 300 Вацејевића у Србију 1861. године, у састав те јединице отишло је 18 Горњосељана, са Радосавом на челу. Он и Ђоко Пешић из Баства били су командирни у тој јединици. Радосав се истакао и у боју на Лубницајама 1862. године, а потом и у боју на Рудешу и свим бојевима до Кома. У Вацејевићком устанку 1875. године Радосав је као командир Батаљона водио борбе с Турцима на Бихору, по Нахији и до Колашина, што је записао и књаз Никола у свом дневнику.

Заиста, Радосав је имао крупну улогу у стварњу војне организације у Горњим селима и свим ратним превирањима од 1850-их година. Управо, то је и вријеме његовог пуног успона, кад се уврстио у ред првака Доњих Вацејевића. Но, један војнички превид и несналажљивост у ратном вртлогу 1877. године уставио је успон Радосава Јелина. Дотадашње заслуге за Горња села и Нахију неће му помоћи да оправда властиту кризу због догађаја који су се тада забили у овом крају. Катастрофални догађаји те "кравве '77" - како се памти у Горњим селима, учинили су да падне у немилост, не само код војводе Миљана него и код самог књаза Николе.

До 1877. Радосав није имао премца у Нахији као човјек, јунак и војни старјешина. Кажу, до тада "посјекао је 19 глава" у многим сударима с Турцима као професионални војник. За своје подвиге добио је многа одликовања од књажева с Цетиња, српска, па чак и руска. Као познату личност у Доњим Вацејевићима, Радосава често помињу у својим радовима књаз Никола, Гавро Вуковић, др Р.Вешовић, др Миомир Дашић и многи други. Послије Великог рата, међутим, 1878. године остао је заборављен и од најближих сарадника и пријатеља, живјећи сиромашно на Десином Долу. Умро је 1898. године у 92. или 93. години живота, достојно испраћен од свих Горњосељана.

Вујошевићи су веома старо братство Дрекаловића. Ови њихови братственици у Заграду задржали су то старо презиме из матице. Доселили су из села *Загреде* из Куча.

Пок. Ратко Вујошевић из Заграда набрајао је ове пасове: Манојло (1942) - Ратко (1914) - Радоња - Илија - Шуја - Новак - Божо ... и даље није знао. Као што се види, обје ове братственичке гране Вујошевића везују се за Новака и Божа. Мија и Шуја су били браћа, синови Новака Божова.

Вујошеви потомци брзо су се множили и, као бројни и добро организовани, потискивали су сусједна старокучка братства и присвајали њихове земље. Тако су потисли неко старо братство, звано *Чигомани*, из старог села *Ограђа*. По Ердељановићу - сви Чигомани под притиском Вујошевића побјегли су отуда и населили се у "Главацама и Горњим Селима у Васојевићима код Лима".¹⁰⁶

Тешко је утврдити које братство у Горњим селима води поријекло од тих Чигомана, јер нема података ни у предањима. Као Кучи - ни Божовићи из Главаца, ни Раковићи из Лубница, ни Раковићи из Курикућа - не воде поријекло од њих. Сви су они наслиједили племенску славу Николјдан, коју су славили и у матици, док су ти Чигомани славили Св.Луку и Св.Илију. Такође, ни једно од тих братстава не потичу из села Ограђа, а сви се вежу за Дрекаловиће, како тврде.

Од досељавања у Заград њихова прошлост је истовјетна с Јанковићима, пошто су се с њима доселили и касније живјели у сусједству. У Заград се први доселио Шуја Новаков Вујошевић са зетом Петром Муковим Балевићем (ради преудаје Шујине сестре Бјеле за Петром). Са овим Петром и браћом му, Вујошевићи су више од пола вијека дијелили исту судбину.

И прије досељења, Шуја је био ожењен и са собом довоје три сина: Илију, Пунишу и Николу. У Доњем Заграду подигли су кућу брвнару, која је, кажу, била прва кућа у Заграду, пошто је старо становништво давно протјерано и куће спаљене. Темељи те куће и данас се распознају. Шуја је сахрањен у неком старом српском гробљу у Доњем Заграду, али до тада добро очуваном. И каснији досељеници сахрањивали су се у њему, па је и данас сеоско гробље.

Илија је имао два сина Сава и Радоњу. Од Сава има осам кућа: шест их живи у Затону, а двије породице су се 1946. одселиле у Војводину као колонисти. Од Радоње су Ратко и Милоња. Ратко је остао у Заграду, у засеоку Касовац, и засновао јаку породицу. Милоња је био ожењен, али је погинуо у посљедњем рату, а дјеце није имао.

106 Исто, 134.

Пуниса је имао два сина - Стефана и Радивоја. Од Стефана има једна кућа у Затону, а од Радивоја - седам кућа. Шест их живи у Грнчареву у бјелопољском крају, а једна у Пријепољу.

Од Николе није остало нико. Погинуо је на Потрку иза Стрменице од Турака око 1865. године, приликом плијена оваца Мијата Божовића из Главца и других његових рођака.

БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД ДРОБЊАКА

"Дробњаке на Дурмитору можемо пратити од 1354. године", кад се помињу Дробњакови унуци. У дубровачкој архиви помињу се 1365. године Дробњак и Дробњаци, које дубровачки трговци туже ради пљачке њихових каравана при пролазу преко Језера на Дурмитору.¹⁰⁷

Шекуларци из Курикућа, Главца и Вуче воде поријекло од Ђетковића од шекуларских Дробњака, а у сродству су са ужим братством Бабића. По доласку у Горња села мјесно становништво се звало Шекуларцима ради тога што потичу из Шекулара, па им је касније и презиме тако остало. До тада су се презивали Бабић. Овамо су промијенили презиме у другој генерацији.

Првобитно, Ђетковићи су се дијелили на Вајмеше и Бабиће, а обје гране на још ужа братства. О поријеклу имена Вајмеш, Р. Кастратовић каже: "Вајмеши за које се не може утврдити ни објаснити по чему су тако названи", а такво име се пренијело и на ове Шекуларце, па се често чује у разговору.

Предак данашњих Шекулараца у Горњим селима звао се Радосав, кажу - син Ђетка Церовића, што је неприхватљиво, јер је Ђетко старији најмање за три генерације од Радосава. Ђетко се с мајком доселио у Шекулар "у другој половини XVII вијека из Дробњака", а Радосав је рођен око 1750. године.

Радосава је као дијете превела мајка у Горња села послије преудаје. Отац му је погинуо од Арнаута на планини Мокрој. Радосав је остао веома мали, а жена млада удовица. Како није могла издржавати себе и троје дјече, преудала се за једног Обрадовића у Лубницаима и са собом повела најмлађе дијете - Радосава. Старија два сина оставила је код бабе у Шекулару. Очух је примио Радосава, који је одрастао уз његове синове од прве жене (неки кажу - и од ове, друге). Неки тврде да се Радосав код очуха и оженио и на свом дијелу земље подигао кућу, па се потом одселио у Курикуће. Други, опет, доказују да се

¹⁰⁷ Др Константин Јиричић, *Историја Срба*, књ. II, Београд 1952, 45.

одселио у Курикуће као младић и тамо се оженио, пошто је од аге добио удут земље.

Радосав је имао четири сина: Томаша, Новицу, Арсенија и Алексију. Пок. Новица Миланов говорио је да су Радосављеви синови одрасли у Лубницама, и тамо се и поженили. Када им је постало тијесно, одселили су се у Курикуће. Како су тада "Курикуће биле пусте", привукао их је слободан простор и простране испаше за стоку. Подигли су кућу, искрчили земљу и запатили стоку. Тако јака породица сијала је доста бијелог жита на крчевинама и са њих убирала велике приносе.

Од браће се први одијелио најмлађи - Арсеније и преселио на Вotњак у Главацама. Ту је остао неку годину, па како му се није свидјело, преселио се на Брзаву. Држао је бројну стоку, посебно овце. И ту је остао коју годину, па се опет преселио у Будимљи. Међутим, ни ту му се није свидјело, опет ради оваца, те се вратио у Главаца. Од њега су се развили Шекуларци у Главацама и Вучој.

Томаш и Новица су остали још неку годину у заједници. Искрчили су још земље и постали праве газде. И даље су држали много стоке. Кад су се издијелили, дјеца су им била већ одрасла. Од њих су се развили Шекуларци у Курикућама.

Томаш Радосављев имао је три сина: Бошка, Божа и Грујицу. Од Бошка су Дмитар, Сава и Драгутин. Од Дмитра су Аксо и Пајо; од Саве су Васиљ, Симо и Драгутин; од Драгутина Бошкова је само Мијало, који је имао пет синова. Од Бошка се развила ужа братственичка грана *Бошковићи*.

Божко Томашев имао је сина Радоја, а овај пет синова: Новака, Богдана, Мину, Мира и Ђорђија-Ђока, касније познатог свештеника у гусињском крају. Поп Ђорђије имао је пет кћери, добрих "као пет синова" - и једног сина - Љуба, који је пред рат био студент друге године медицине. Учествовао је у 13-јулском устанку 1941. године. Погинуо је као руководилац санитетске службе при Команди мјеста у Андријевици 1943. године, при нападу албанских балиста на Андријевицу. Није био ожењен.

Грујица Томашев имао је једног сина - Марка, а овај три сина: Нова, Јова и Филипа. Ново је имао пет синова: Радула, Гаша, Радојка, Велимира и Димитрија. Јово је имао двије кћери и сина Тоша, од којег није остао нико, умро је млад. Филип је имао једног сина - Алексију, који је погинуо у посљедњем рату, а од њега су остали два сина. Од Марка Грујићина развила се ужа братственичка грана *Марковићи*.

Новица Радосављев имао је два сина - Обрада и Риста. Новица се оженио у тридесетим годинама од Шекића са Брзаве. Кажу, и преко 60-тих година жена није имала дјеце (а била је млађа од Новице), па је Новица продао кућу и све имање брату Томашу с намјером да се сели

у Србију. Томаш му је све исплатио, а он је остао да само "презими" и наредног пролећа да се сели. Зачудо, баш те зиме, и у тим годинама, жена му је затрудњела и родила сина Обрада (јер су му се сви обрадовали). Те године Новица се задржао. Друге године жена му је родила једног сина - Риста. Како је продао земљу и кућу, био је приморан да се сели, али сада задовољан са синовима и породицом. Али, и Томаш је био задовољан братском дјецом и није дозволио да му брат "иде у свијет", те му је вратио имање и кућу.

Обрад Новичин имао је три сина: Милана, Ивана и Пера.

Од Милана су Новица, Тадиша и Томица. Посебно од Новице развила се бројна породица, као и од Тадише. Томица је умро као момак од тифуса 1915, као црногорски регрут у Пећи.

Иван је имао четири сина: Милутину, Јована, Милоњу и Радивоја. Милоња није имао дјеце, а од осталих су се развиле бројне породице.

Од Пера није остао нико, није био ожењен.

Од Обрада Новичина развила се посебна братственичка грана *Обрадовићи*.

Ристо Новичин одселио се у Врњачку Бању. Тамо се оженио и засновао породицу. Од њега се развило цијело братство, којих, кажу, има преко 25 кућа. Презивају се *Ристићи*, по претку Ристу. Са ширим братством не одржавају везе.

Тадиша Миланов броји ове пасове по Новичној линији: Драгомир (р.1920) - Новица (р.1880) - Милан (р.око 1850) - *Обрад* (р.око 1820) - Новица (р.око 1780) - *Радосав* (р.око 1750) - даље пасове преносе на шири род - Бабиће.

Пасови по линији Томаша Радосављевог: Благоје (1930) - Милисав (р.1897) - Пајо (р.око 1870) - Дмитар (р.око 1840) - *Бошко* (р.око 1810) - *Радосав...*

Шекуларци у Главацама и Вучој воде поријекло од *Арсенија Радосављевог*, који се преселио из Курикућа у Главаце. Они имају неке примједбе на предања њихових рођака из Курикућа о претку Радосаву.

Пок. *Бошко Ристов*, добар познаалац братственичке прошлости, о претку Радосаву казивао је ово: *ошац Радосављев* погинуо је на планини Мокрој код оваца, од Руговаца. Имао је четири сина. Кад је погинуо, жена му је била у другом стању. Мјесец или два по његовој погибији, родила је сина, посмрче, и дала му име *Радосав*, а не Марко - како неки тврде. Као удовица остала је незбринута с дјецом, а како је била лијепа и кршна жена, по некој вези преудала се за једног *Обрадовића* (мисли - Радуловића) у Лубнице, који је, такође, био удовац. Из првог брака имао је једно или двоје мушке дјеце. Кад су ступили у брак, по договору јој је примио дијете и усинио га. У браку су имали још три сина. Кад су прирасли, почели су као полубраћа да коре

Радосава да је доводак и да ту нема ништа, што је овог веома вријеђало, па је ријешио да се некуд сели. Мајку и осталу породицу напустио је кад је имао 18 година и насељио се на напуштеној земљи на Бојовом Станишту, где су раније били Славковићи. Тамо је подигао "катафу", кућицу за нужни смјештај, од грубе грађе, и покрио је думачом (папратима). Очух га је помогао са нешто стоке, а остали сељани дали су му по коју овцу или што друго, тако да је он за кратко вријеме запатио лијеп тор оваца. Напуштене земље имао је доста. Разорао је ледину и крчењем се још проширио и засијао бијелим житом. Потом се оженио од Обрадовића из Лубница и убрзо засновао породицу. Синови су му ту одрасли и чак се поженили, а потом се раселили.

По Бошку и његовим рођацима из Главаца, Радосав је имао четири (а не три) сина: Томаша, Новицу, Арсенија и Алексију.

И они кажу да се Арсеније први одијелио, иако је био трећи по реду, и с Бојовог Станишта преселио на Вотњак у Главаце. Тамо се доста брзо окућио. Дошао је до велике земље и држао буљук оваца. Из Главаца се није селио, како тврде његови рођаци у Курикућама. У току наредних година и за вријеме тешких зима прејављивао је стоку на зимовник на Брзаву, а можда и у Будимљу, али Главаца није никада напуштао.

Алексија, најмлађи од браће, погинуо је као младић од 15-16 година од колашинских Турака код оваца на Жубреници.

Новица и Томаш преселили су се с Бојовог Станишта на Лединке у Курикућама и тамо подигли куће, запатили стоку и засновали јаке породице.

Арсеније Радоављев имао је три сина: Дуку, Јована и Нешку. Од Дуке су: Зарија, Вукосав и Саво. Од Зарије су Тодор, Новак и Васо.

- Јован Арсенијев имао је једног сина - Луку, а овај два сина: Јована и Мирка. Лука се са синовима одселио у Растоку код Бијелог Поља. Од Јована Лукина су Вукашин и Божо, од којих су се развиле јаке породице. Од Мирка Лукина није остао нико, није имао дјеце.

Нешко Арсенијев имао је три сина: Миљана, Ђока и Стефана.

Миљан је имао само Риста, а од овог су Бошко, Радојица (љекар) и Томица.

Од Ђока су Мијајло, Алекса и Мијајло. Од Мијајла су: Вучко, Радомир и Радосав; од Алексе су Михаило-Шако, Војо, Рајко и Миомир-Дашо; од Мијаила су Машан, Бранко, Љубо и Момчило-Момо.

Стефан Нешков имао је четири сина: Милоша, Милоњу, Милована и Вука. Од Милоша су: Вукашин, Ратко, Дмитар (свештеник), Михаило и Јагош (учитељ). Од Милоње су Драгиша, Раде и Данило. Драгиша има три сина, а од Раде и Данила нема синова; од Милована

су Томаш, Секуле и Влајо. Томаш има пет синова, а Секуле и Влајо су помрли као нежење; Вуко је имао три сина: Богића, Јовића и Милића. Од Богића су Иван и Слободан; од Милића су два и обојица раде у Њемачкој...

Од Арсенијевих синова Дуке и Нешка нарасле су двије уже братственичке групе - Дукићи и Нешковићи у Главацама и Вучкој, али и ове се опет дијеле на уже трбушчиће.

Мијајло Ђоков, до смрти крепак старац, добар познавалац братственичке прошлости, бројао је ове пасове: Вучко (1922) - Мијајло (р.1883) - Ђоко - Нешко - Арсеније - Радосав.

По линији Дукића: Петар (1910) - Тодор (р.око 1880) - Зарија - Дука - Арсеније - Радосав...

Од половине прошлога вијека неки Шекуларци из Главаца почели су да селе преко Вуче и да траже нови простор. На ту страну Вуче било је пространих паšњака и букових шума које нијесу никоме припадале, него је то увијек била селина - комун. Најприје су на тамошњим пропланцима преко љета подизали станове који су им служили као катуни. Као "узгредно" крчили су гору на заравнима. На искрченим паљеним земљиштима сијали су бијела жита, касније и кромпир, а ливаде ћубрили торовима, те би убирили велике приносе. Задовољни приходима са тог новоосвојеног земљишта, почели су неки сточари да и зими остају у дотадашњим катунима и да подижу куће. Старо село Вуча почело је да оживљава послије три вијека.

Данас у селу Вуча живи десет кућа Шекулараца, а у Главацама шест. Њихових 15 и више породица иселио се у разне крајеве земље. Рано су почели да школују мушку дјецу, чак и прије балканског рата, а послије Другог свјетског рата посебно.

Шекуларци су увијек давали добре јунаке и угледне људе. Од старијих генерација посебно се истичао *Бошко Радосављев* и његов брат *Томаш*. *Марко Грујичин* био је јунак на гласу. Прославио се у боју на Лубницаји 1862, кад је посјекао турског буљубашу (вјероватно оног Скендер-бега који је погинуо у Рашићу). По неким непотврђеним вијестима, био је постављен за стотинаша у Курикућама 1875, кад је Радосав Јелин постављен за командира батаљона. *Филиј Марков* био је професионални војник и учесник у свим бунама против Турaka, а потом у Балканском и Првом свјетском рату. Погинуо је јуначки на Полици у борби са Аустријанцима и Арнаутима, 1915. године. *Пројо Ђорђије-Ђоко Радојев* први је учени Шекуларац из Курикућа. Пошто је завршио богословију, црквене власти су га поставиле за пароха у Гусињу 1905. године, где се истакао као велики национални борац. Уз помоћ народа подигао је двије цркве - једну у селу Мартинићима, коју су Турци одмах спалили и, другу у Гусињу послије 1918. године, која и данас постоји. Његово име уклесано је на мермерној плочи изнад

улаznих врата цркве. Прото је био веома поштован у цијелој Лимској долини. У своје вријеме веома се истичао и Дука Арсенијев, запажен као народни паметар и умирник.

Прегледа ради - колико се развило (и раселило) братство Шекуларци, види се из следећих података:

У Горњим селима:	Курикуће	20	кућа
	Главаца	6	кућа
	Вуча	10	кућа
	Бастахе	1	Свега 37 кућа
У Беранама и околним селима	Град	16	кућа
	Долац	15	кућа
	Берансело	7	кућа
	Лужац	8	кућа
	Пешча	5	кућа
	Будимља	2	Свега 53 куће
У Бихору	Бијело Поље	3	кућа
	Расово	8	кућа
	Больанина	2	кућа
	Растока	2	кућа
	Сутиван	3	Свега 18 кућа
У даљим крајевима	Титоград	6	кућа
	Колашин	2	кућа
	Београд	14	кућа
	у Војводини	6	Свега 28 кућа
УКУПНО: 136 кућа			

Нијесу убројани одсељени Шекуларци у Метохији, а посебно у неким крајевима Србије, о којим немамо података.

- О Шекуларцима ван Горњих села, податке ми је, углавном, пружио пок. Бошко Ристов из Иванграда, рођен у Главацама.

БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД РОВЧАНА

Као племе Ровчани су се почели формирати у раном XV вијеку, а већ су се "развили у другој половини XV вијека", кад и остала племена Херцеговачког санджака. "Упоредо с племеном Никшићи развијало се

и племе Ровчани, јер оба племена имају истородно предање о свом поријеклу од "војводе Нише".¹⁰⁸

Како се казују, **Мердовићи** су од Булатовића из Роваца - воде поријекло од **Булатића Гојакова**, чији се потомак **Бошко Булатовић** иселио из матице и насељио у Курикућама. Од њега ће се развити ужи род Булатовића - Мердовићи.

Из села **Смрке**, код Мртвог Дубоког, пошто је "пао на крв", Бошко се с братом, којем је, кажу, било име **Реџа**, одселио заувијек. Тврде да је Бошко остао у Мушовића Ријеци с породицом. Не знају да ли је Реџа остао с њим, а мисле да се одамх оселио к Бијелом Пољу, од њега ће се развити братство **Реџићи**. Послије годину дана живота у М.Ријеци, Бошко се преселио у Курикуће. Са собом је довоeo и породицу. Населио се на агаларску земљу и на неком пропланку подигао кућицу за најнужнији смјештај фамилије. Тада су се у Курикуће већ били доселили Шекуларци, Шћекићи и Раковићи и заузели радну земљу, а оно што је било слободно, било је под шумом и драчом. Њему је преостало да, по одobreњу аге, крчи шуму и снагом осваја по које парче земље.

Годину-двеје дана по доласку у Курикуће, Бошку је умрла жена, с којом је имао више дјеце. Настаријем сину било је име **Реко**, а касније су му дали надимак - **Мердо**; по њему ће се сви братственици звати **Мердовићи**.

Кад се по други пут оженио, Бошко је био релативно млад. С другом женом добио је сина **Арсенија**. Годину дана по Арсенијевом рођењу, међутим, умро је Бошко. Како му је жена остала млада и без заштите, преудала се у село Буђево (у Пештер) и са собом повела малог Арсенија. Очух га је примио. Код њега је одрастао и развио се у веома ваљаног момка. Очух и мајка су га оженили Недом, од Шћекића из Црвљевина, који се, кажу, и данас рођакају с Мердовићима ради тог старог пријатељства. Како му је мајка имала још три сина с очухом, уз које је Арсеније одрастао, очух је хтио да сво имање и стоку, и био је велики газда, подијели подједнако на синове и Арсенија. Али овај то није хтио ни да чује. Чврсто је одлучио да се врати у Курикуће код полубраће, говорећи: "ођу да се вратим к браћи...". Мајка и цијела породица одвраћали су га, али кад све није помогло, очух му је дао његов дио стоке и још му додао на рачун земље, да би му се "одужио". Тако је Арсеније добио "150 оваца, 10-12 говеда и два коња" и са женом сву стоку преселио у Горња села. Како у Курикућама није имао мјеста, привремено је одсио у Лубницама код неког пријатеља. Код њега је остао три године и са Недом добио сина

¹⁰⁸ Исто, 37

Рајка и кћер. Кад је трећа година била на измаку, изненада је Арсеније умро у тридесетој години живота. Сахрањен је на Лубничком гробљу. Послиje годину дана од његове смрти, од цијеле стоке није остало ништа. Добар дио стоке утрошен је за сахрану, а остало за друге које су се давале у то вријеме. Кад је Неда остала без ичега, дошао је Мердо и одвео је с дјецом у Курикуће. Одвојио јој је парче земље на којем је могла подићи кућу и "још за конопљиште". Он јој је подигао саврдак и смјестио је с дјецом. Неда је ту остала све док Ратко није одрастао.

Кад је Ратко одрастао (са 16-17 година), отишао је (изгледа с мајком) у Гусиње код аге Џила Меметова да тражи нешто земље. Испричали су аги шта их је снашло и какви су им услови живота. Ага их је знао преко обилазака, па се сажалио и заиста дао Ратку по унут земље у селу и планини. Ту исту земљу и данас посједују Ратковићи, а касније ју је исплатио Ратков син Милош.

Рајко Арсенијев имао је четири сина: Милутина, Милоша, Мильана и Драгутина, и двије кћери - Милосаву и Ружу. Ратко је погинуо 1877. године на Лайнској, заједно са два сина Миљаном, који је тада имао 19, и Драгутином од 13 година.¹⁰⁹

Да би несрћа била већа, недјељу дана послиje Раткове погибије са синовима, од жалости за оцем и браћом пресвиста је и Ружа, дјевојка од 16-17 година. Како су били у збјегу, покопана је на Равном палју, испод Греде. Тамо јој је и данас гроб, али се не зна тачно мјесто, урасто је у шуму.

Милушин Рајков истицао се физичком снагом и бистрином, а посебно као јунак. Имао је само једног сина - Гавра. Кад је Гавро имао двије године, Милутин је погинуо, само три мјесеца послиje погибије на Лайнској. Септембра 1877. "сакупила се чета одабраних момака из Нахије, изгледа "на миг војводе Миљана" и напали чардак" неког озлоглашеног бега Ђоровића у Срђевцу код Лозне. У том нападу, кажу, погинуло је дванаестина момака, а Милутин био тешко рањен у обје ноге. У одступници је рањеног Милутина прихватио Павле Миров Мердовић и под кишом куршума довукао га до обале Лима. Ту су их Турци пристигли и рањени Милутин отјерао је од себе Павла, говорећи му да је он и овако готов, па нека себе спасава. Павле је успио само да умакне у оближње врбаке, а Турци су већ дошли до

¹⁰⁹ Тада су Турци посјекли 12 људи, како је рекао Видаку отац Милош (а по другима су посјекли шеснаесторију). Њихове главе Турци су понијели у Бијело Поље, пошто су они били Белопољци, и натацли их на коле од нутрије на Лиму. Послиje 30 дана неки поп Карлица, из цркве Николаја, откупио је главе од турских власти и сахрио их у гробљу код цркве. Тијела погинулих на Лайнској сахрањена су на Катунини у Суводолу. Али неки трупови остали су непокопани и њихове кости налажене су и послиje неколико деценија.

Милутине. Како му је пушка била пуна, чекао је и оборио једнога, а онда се прихватио ножа. Кад су удрили на њега, још једном је "сјурио нож у груди". Тек тада је мирно сио и узвикнуо "Удрите, Турци, јунаки, ка' што би ја вас!" Тако је и било.

Милош Ратков рођен је око 1852. године, како тврди његов син Видак. Женио се два пута. Први пут Јешом од Сошића из Раките, прије 1877. Са њом је имао три кћери и сина Мијаила, који је умро 1899. као момак од 19 година. Јеша је умрла на порођају, а није имала више од 35 година. Милош се по други пут оженио око 1890., у 38 години живота, Великом, кћерком Стефана Раковића из Курикућа. Са њом је имао пет синова и пет кћери. Као дјеца, помрло им је три кћери и два сина. Остали су му синови: Арсеније, Јосиф и Видак.

Арсеније Милошев је као пећки регрут ратовао у бригади Мила Сајчића у Босни и по Србији и још тада се истакао као добар војник. У Другом свјетском рату, учесник је од првог дана устанка 1941. године, а потом у партизанским јединицама, пошао је у Босну. Погинуо је у пролеће 1943. године као борац III санџачке бригаде.

Јосиф Милошев је прије рата звршио права на београдском Универзитету. Прије рата као комуниста није могао наћи посао. На листи опозиције биран је за предсједника Горњосељске општине. Учесник је НОР-а од првих дана устанка 1941. Јуна 1942. године пао је у руке окупатора и стријељан у љето 1943. на Андријевици. И *Видак* је био активан учесник у НОР-у, носилац је партизанске Споменице 1941.

И остала породица Милоша Раткова тешко је страдала у послеђњем рату. Арсенијев син *Јован*, младић од 17 година, погинуо је као борац Комског одреда на Трешњевику 1944. И сестра Арсенијева - *Милица*, погинула је 1942. године. Од овако бројне породице послеђњи рат преживјели су Видак, сестра му Мирјана и Арсенијева кћерка *Јованка*.

Ратко се истакао као јунак и народни паметар. Своје најбоље особине пренио је на синове и унуке, које су ови прихватили као аманет.

У знак признања за војничке врлине и многе заслуге цијеле породице, војвода Миљан поставио је *Милутину Раткову* за барјактара Горњосељског батаљона, изгледа, одмах послије погибије и разуре Горњих села, што је онда била посебна част, али Милутин није доживио да прими барјак. Колико је Милутин Мердовић био цијењен, види се из овог примјера: за вријеме устанка 1875. тајно је дијељено оружје на Бучу батаљонима народне војске, послато с Цетиња. Неки од Горњосељана остао без пушке, па је упорно тражио једну. Један од главара, који је дијелио оружје, оштро му је рекао: "Немам, брате, немам! Да дође Милутин Ратков - и не би имао ни фишек да му дам, а

ти 'оћеш пушку!' Његов син Гавро имао је четири сина. Од њега данас има сеам кућа и сви живе у Бијелом Пољу.

Видак Милошев, који је дао ове податке, броји пасове: Видак (исти, р.1916) - Милош - Рајко - Арсеније - Бошко...

Мердовићи по Мердовом роду. - Бошков најстарији син од прве жене - Реко, којег су звали *Мердо*, имао је три сина: Радуна, Радоја и Перуту. Сви су били физички јаки и развијени људи и добри војници, посебно Радун.

Радун Мердов имао је три сина: Васа, Периш и Мијата, а по неким сјећањима - имао је и четвртог сина Милована, који је "нестао" као нежења, што је и тачно. Од Васа су Миливоје, Драгиша, Мијаило и Радосав. Сви су се 1924. године преселили у Бистрицу код Бијелог Поља, и од њих има четири куће.

Од *Перише* је Секуле, а од овог су Чедо, Вујо и Рајко. Вујо је погинуо као авијатичар послије рата. Од *Мијате* су: Милоња, Иван и Миљан. Од Милове су Томаш и Лука; од Томаша су три кћери, а од Луке је Вукајло, који сада живи у Мојковцу. Иванова породица живи у САД; од Миљана је Богић, а од овог су Крсто, Ристо и Радомир. У Курикућама их има четири куће.

Радоје Мердов имао је два сина: Риста и Радивоја. Ристо је погинуо на Лайнској 1877, а остао му је само син - *Миле*. Од њега једног данас има осам кућа, а синови су му: Радојко, Милорад и Радоје.

Перућа Мердов имао је два сина: Мира и Лакића, а по неким сјећањима - имао је и трећег сина Ђола, који је, кажу, погинуо од Турака као младић на Ђогатовој долини, под Локвом (Десина гора). Перута је погинуо од Турака код оваца у Суводолу. Претукли су му и сина Мира, дјете од 10-12 година и само је случајно остао жив. Турци су га свезали за сову поред огњишта и запалили стан. Спасили су га неки чобани. Био је опечен по рукама и лицу, од чега је имао трагове цијelog живота.

Миро Перућин имао је пет синова: Павла, Новака, Панта, Милју и Гојка. Од Новака и Панта нема никога по мушкиј линији; од Гојка има три куће и живе у Рајстоку код Бијелог Поља; Милија се преселио у Србију и од њега су двије куће; од Павла данас има седам кућа у Курикућама. Његов син Вучић је први учени Мердовић. Учио је у Србији. Као студент - добровољац погинуо је на Брегалници 1913. године.

Лакић Перућин имао је три сина: Илију, Перка и Алексу. Од њих се посебно истичао Илија. Од свих њих има девет кућа: Четири породице живе у Бијелом Пољу, четири у Војводини као колонисти и једна у Пештима код Иванграда.

Бошков други син из првог брака Гиље, имао је сина Синана, а овај Јевђена. Од Јевђена је Вукосав, од којег су два сина - Радуле и Милан обојица живе у Курикућама.

Из ове братственичке гране истицали су се сви Мердови синови, а потом и Илија Лакићев, Секуле Перишин, Миливоје Васов, Гавро Милутинов и др. За нарочите заслуге у ратовима Гавро и Секуле одликовани су медаљама Обилића. Заиста, братство Мердовића увијек је "давало изреда одабране војнике" - како се памти и код других братстава овог краја. У Мердовића су много његоване војничке врлине и национални понос.

По Мердовој линији, Милорад Милев набраја ове пасове: Блажо (1948) - Милорад (1917) - Миле (р.1884) - Ристо - Радоје - *Мердо* - *Бошко*...

Чедо Секулов Мердовић, рођен 1918. године, предњим подацима додао је и ово:

- Каже, и отац му је причао да се у Курикуће први доселио *Бошко Булатовић* из села Смреке од Вељег Дубоког. Још док су били у Смреки, Бошка и брата му - Арсенија довели су Турци у Смајил-агића Поље на кулук, изгледа на градњу неког моста (неки кажу - утврђења). Ту су остали подуже вријеме и живјели под веома тешким условима. Турци су их немилосрдно прогањали. Не могавши да издрже тако тежак живот, ријеше се да се на било који начин ослободе турског ропства. Једнога дана поубијали су три најомраженија настојника и побјегли главом без обзира, без породица - *Бошко* у Курикуће, а Арсеније у Лубнице код неког свог познаника. Породице им је касније првео рођак Кусо Милијин Булатовић, такође из Роваца. Да би себи и брату "укрио траг", *Бошко* је у новој средини себи дао ново име - *Мердо*, а старо презиме преиначио у Мердовић. Откуд име "Мердо", старији људи нијесу знали, а у сваком случају донесено је из матице - Роваца.

Милован - брат Васов, Мијатов и Перишин - отишао је као нежења у Србију и потурчио се. Од њега у једном селу код Прибојске Бање има цијело братство муслимана од двадесетак кућа, а и данас се називају Мердовићи. Према Србима у том крају непријатљски су се понашали, радо су ступали у савез и "с црним ћаволом" само да би били против Срба. Са својим православним рођацима не одржавају никакве везе, чак крију своје поријекло.

По линији свога рода Чедо је набрајао ове пасове: Миладин (1952) - Чедо (1918) - Секуле (1877) - Периша - Радун - *Бошко*... Највјероват-

није је да се Бошко доселио у Курикуће у трећој деценији прошлога вијека, што потврђује и њихов родослов.

За податке о Јевђеновићима (ужи род Мердовића) Чедо је мислио другачије: како је чуо од оца и других старијих људи, њихов предак није био Мердовић, него је "другоплеменик" и по некој вези доселио у Курикуће код Мердовића. Уз њих је остао, можда се и оженио њиховом одивом, засновао породицу и на крају усвојио презиме Мердовић. У нашим крајевима било је да људи усвајају друга презимена да би опстали уз јаче братство.

БРАТСТВО ПОРИЈЕКЛОМ ОД ЦУЦА

Најстаријим податком о племену Цуце сматра се запис у "Цетињском Крисовуљу" у којем се каже: "Међа Ораховчана, Цуца и Риђана."¹¹⁰

Из које године потиче запис - није утврђено, а сматра се да је из доба владавине Црнојевића зетском државом. Посије овог податка, Цуце се помињу тек 1614. године код Маријана Болице као једно од катунских племена под именом Цуце, са 175 домаћина и 237 војника.

Бјелице су старо српско племе. Некада су били прави номадски сточари. Имали су своја зимовишта по садашњој Ријечкој Нахији. Први помен о њима потиче из 1430. године кад се помињу као "Власи Бјелице". Помиње их и Маријан Болица 1621. године као племе. Касније су Бјелице ушле у састав Катунске нахије.

Сенићи своје поријекло доводе у везу с Церовићима из Бјелица. Њихово предање нећа имати оправдања с обзиром на податке којима располажемо. Код Ердељановића у Бјелицима се не помињу никакви Церовићи, па чак ни у исељеним братствима. Да ли они имају неке везе с Церовићима из Дробињака - њихово предање не зна, а ни други подаци то не казују. Осим тога, да ли су поријеклом Бјелице - ни то није убедљиво, јер по подацима Ердељановића - они су Цуце.

Ови Сенићи од најстаријих предака знају само за Сенију, мајку Милована Сенића, која је с нејаким сином Милованом "побјегла од крви из Бјелица као удовица" и по неком трагу доселила у Баставе. Уточиште је нашла код попа Стефана Пешића, за којег се касније удала (Сенићи мисле да се удала за поп-Николу, што Пешићи одбацију). Из којег села у Бјелицима потичу, не знају, па чак се не зна ни име Сенијиног мужа, који је погинуо, како кажу, у некој "кровној завађи". Знају само толико да су се "тамо презивали Сенићи". Они

110 Др Ј. Ердељановић, н.д., 586.

тврде да им је био рођак Живко Сенић, опјеван у народној пјесми *Вук Томановић*. По њима, одсељени Сенићи из Бастаха, сада код Пљевала, оставили су старо презиме и "узели племенско - Бјелице". Не знају друге податке о њиховој припадности племену Бјелице.

У свом обимном раду *Стара Црна Гора Ердељановић* не помиње Сениће као припаднике племена Бјелице, па ни као становнике. Ни у топонимима нема трага о њиховом братству. Напротив, Сениће помиње као Цуце и каже да су живјели у селу Трешњеву, а одатле су се раселили "ради крви". За Сениће који су се одселили к Лимској долини - не зна. Он каже: "На Трешњеву је некад живјело братво *Сенићи*, којих сад има у Херцеговини и у Босни... побегли су ради крви... А за Сениће у бокешком селу Игалу знамо по Накићеновићу, да су "старином из Трешњева у Црној Гори, а одатле, с владиком Саватијем, овамо дошли. Славе Ђурђев-дан."¹¹¹

Дакле, Сенићи су давно напустили село Трешњево, где су славили Ђурђев-дан. Ови Сенићи - од Сеније и Милована - славе Св.Петку (27.октобар). Постоје два разлога због којих су могли промијенити славу: или да себи "укрију траг", или што је Сенијин други муж, поп Стефан, славио Св.Петку.

Према тим подацима, *Сенићи су Цуце*. Они воде поријекло од Сенића из Трешњева, а Сенијин муж, па можда и старија генерација, сељакали су се по нужди и по другим крајевима, па и у Бјелицима. Код њих се и данас прича о јунаштву Живка Сенића "из Бјелица".

... "А уби ћа чак од Цуца Пајо, (у Огледалу српском - Пејо)

А ћосјече од Бјелица Живко,

Сенић Живко, свијетла му рука,

И он скиде токе са Турчина..."

Заиста, у Његошевој пјесми *Вук Томановић* једним стихом помиње се јунак Сенић Живко "из Бјелица": "Вели Сенић из Бјелица Живко...", а другим стихом одређује му се и племенска припадност - као Цуци:... "Уби Цуца (Сенић Живко), посјече Бјелица (Марковић Пејо) - обрнутим редом од оног који помињу Сенићи у дијелу своје пјесме."¹¹²

Предања Сенића о свом поријеклу веома су оскудна и, као што се види, немају ослонац у изворима.

Сенија се преудала за поп-Стефана Пешића, али под условом да јој прими Милована као заједничког сина, као што она прима његовог Николу. Поп Стефан је пристао да Милован носи дио као и његови синови, јер је земље имао доста.

¹¹¹ Исто, 643.

¹¹² П. Петровић Његош, *Огледало српско*, Просвета, Београд, 1967, 97, 199.

Кад је одрастао и "дохватио се снаге", Милован се одијелио од мајке и очуha и на свом дијелу земље подигао кућу, а потом се оженио. Имао је три сина: Петра, Петронија и Голуба.

Од *Пејара* су Павле, Драгоје и Милутин. Од њих сада има десет кућа и сви живе у Бастасима. Петар је погинуо на планини - у Рупи, код стоке, од колашинских Турака.

Од *Петронија* је *Вуко*. Петроније је погинуо или умро, не зна се тачно - прије тридесете године. Жена му, Станка, преудала се за Милована Иванова Шћекића из Праћевца, који није имао мушки дјеце, и са собом довела малолjetног Вука. Код очуha Вуко је одрастао, оженио се и послиje његове смрти наслиједио му имање по завјештаном тестаменту у манастиру Ђурђеви Ступови. *Вуко* је имао три сина: Вукмана, Зара и Божину. Данас их у Праћевцу има двије куће, али млађи су одселили послиje рата за послом и школом.

Голуб се одселио у *Пошћене* код Пљеваља. Од њега тамо има три-четири куће, а презивају се Ђелице.

У малом братству Сенића било је добрих јунака и угледних људи, од којих су се истицали: Милованови синови Петар и Петроније, Павле Петров, Драгиша Павлов. Павле се посебно истакао у боју на Лубницама 1862. године, у којем је убио неколико Турака.

Пок. Павле Драгишин, који је, углавном и дао ове податке, бројио је ове пасове по својој линији: Павле (исти, р. 1902) - Драгиша - Павле - Петар - Милован - Сенија... Према процјени, Сенија се доселила у Бас-таке крајем XVIII вијека.

У Праћевцу, *Вукман Вуков* имао је три сина и шест кћери. Два сина су му умрла рано, као младићи. Остао је само *Пејроније Перо*. И он је имао три сина: Момчило, Чеда и Марка.. У Праћевцу је остао само Момчило, а Чедо и Марко су се одселили у Лесковац за послом.

Зарија - *Заро Вуков* имао је само *Голуба*, од којег су: Велимир, Владимир, Миодраг и Љубо. Сви су они пошли из Праћевца за послом, али држе кућу и имање у селу. *Заро* је страдао у балканском рату 1913. године са Гавром и Драгишом Раичевићима.

Вукман и Заро са синовима увијек су се истицали као добри војници и у селу поштовани као добри људи и комшије.

БРАТСТВА ПОРИЈЕКЛОМ ОД ВАСОЈЕВИЋА

Као племе "Васојевићи помињу се први пут 1444, али тада су они сједели код града Медуна, у данашњој области Куче; у наше доба

налазе се њихова седишта даље на исток на средњем Лиму, на крајњем истоку Црне Горе.”¹¹³

О најстаријем претку народно предање код свих у Вацојевићима једногласно говори, да се још родоначелник Вацо настанио ближе Подгорици, у Лијевој Ријеци, и сматра се неоспорно, да се отуда почело ширити племе и поступно захватати насеља између Плава и Будимље.”¹¹⁴

По предању, Вацо Вацојевић имао је три сина: Раја, Новака и Мија, од којих су се изродиле три крупне племенске групе: Рајевићи, Новаковићи и Миомановићи.

Мало братство **Јовановићи** у Курикућама потиче од ширег братства **Борци** из Дапсића, а ови су од Миомановића, уже племенске гране Вацојевића.

Предак ових Јовановића, *Јован*, дошао је с мајком као дијете у Курикуће у трећој или четвртој деценији прошлога вијека. Најстарији предак за којег знају је *Стојан Борац* из Дапсића, који је имао три сина: Ђура, Шуња и Вучељу.

Ђуро је имао два сина - Вука и Вулету. Кад су се поженили одселили су се с породицама у село Машнице код Мурине. Ни тамо се нијесу дијелили, подигли су заједничку кућу. Послије краћег времена, Вуко је погинуо на ливади поред куће, кажу од Арнаута Тира Пљаччара. У моменту погибије Вуко је сједио на ливади и држао у крилу двогодишњег сина Јована. Убица му је неопажено пришао и с једним замахом одсекао му главу јатаганом. Дијете је остало живо. Дјеце више није имао. Његова жена Достана остала је млада удовица и бринула се за јединца сина. Послије три-четири године по некој вези преудала се за Вучину Божовића у Курикуће и са собом довела сина. Очух га је примио, код њега је одрастао и на крају се оженио. Много је волио Јована и, кад су му се синови издијелили, отишао је с њим и поклонио му свој дио земље. Код Јована је живио до смрти.

Јован се оженио од Поповића из Лушца, а подигао је кућу где је данашња кућа Сава Новова. Имао је сина Нова.

Ново Јованов имао је шест синова: Вука (р.1890), Вучету-Бека (р.1893), Сава (р.ж1903), Ђура, Вучића (завршио богословију и остао као свештеник у Шапцу) и Милету, који је погинуо као младић од 13-14 година.

Од Вука су Вукомир, Вукашин и Вукић.

Од Вучете-Бека је Новеља.

Од Сава је Веселин.

Буро није имао дјеце.

113 К. Јиречек, н.д.45.

114 Р. Вешовић, н.д.79.

Од Вучића су Брацо и Мишо и живе у Шапцу.

Саво Новов од себе набраја 13 пасова: Веселин (1951) - Саво - Ново - Јован - Вуко - Ђуро - Стојан - Вујо - Лако - Ђерко - Коле - Комнен - Дука - Мијо - Васо.

Јован је као младић дugo ишао у најам код богатијих Курикућана. Само код Рака и Мијајла Шћекића служио је шест година. Кад је од њих отишао, ови су му дали на исе (дио) од стоке као и њиховим синовима, а то није било мало, јер су они држали бројну стоку. Јован је морао да издржава очуха и мајку од најма. Тек кад је саставио више стоке, подигао је кућу и почeo да купује по неку парцелу земље. Имао је доста неприлика око исплате земље гусињском аги Ајру Дервовићу, пошто је он подизао високе цијене и за слабе комаде земље, па и послиje погодбе. На крају, Јован је успио да откупи више парцела земље, да запати много стоке и да се уврсти у ред правих домаћина у селу. Сељани су га много цијенили. Поштењем и довитљивошћу давао је примјер другима у селу. Истицао се и као војник. Увијек је био с Курикућанима у рату и миру. Такав је био и његов син *Ново*, који је радо приман у сваком озбиљном друштву.

Породица Јовановић много зна о даљим прецима, што се види и по родослову, који прате још од Васа. И њихови преци истицали су се као јунаци. Такав је био и *Стојан Ђорац*, који је 1862. године посјекао турског команданта Селим-пашу на Рудешу, па је о њему спјевана пјесма из које радо истичу стихове: "Селим-паша на Рудешу дође / Стојан Ђорац посјече му главу".

И ови Јовановићи презивали су се Ђорци све док су одрасли Новови синови. Саво Новов је први узео презиме Јовановић, по дједу Јовану "ради успомене на њега, јер је много заслужан за нашу породицу" - каже Саво. Ово презиме прихватила су и његова браћа. Колико је ова породица цијењена, људи су се радо с њима орођавали. Јовановићи у Курикућама има три куће, а неки млађи људи су се одселили за послом.

Томовићи из Заграда су Васојевићи из Лијеве Ријеке, од уже племенске гране Новаковића. И у матици презивали су се Томовићи. Новаковићи су друга велика племенска група Васојевића, која се разгранала на многе братственичке гране. *Новак Васов* имао је синове: Никеча, Вуксана (и Вујицу?), од којих потичу Томовићи. До племенског претка Васа набрајају 16-17 пасова, а до братственичког претка Тома - осам. Ови Томовићи броје ове пасове: Станко (1929) - Ђуро - Марко - Ђуро - Дмитар - Томо - Оташ - Томо - Оташ - Милика - Мијушко - Вујадин - Вук - Вујица - Мићко - Никеч - Новак - Васо (*Племе Васојевића*, с.217).

У Заграду се први доселио *Марко Ђуров* с бројном породицом, женом и шестором дјеце, 1898. године, кажу по наговору његовог јјака

Илије Вујошевића. С њим је живио у истој кући око дviјe године. Потом је подигао кућу на Касовцу, пошто је купио земљу од Мира Ђокова Јанковића.

Марко је имао шест синова: Богића, Спасоје, Милију, Ђуру, Станоја и Новицу. Још неожењен, Богић је отишао прије 1912. године на рад у Њемачку и тамо умро. Од осталих петоро браће данас има 12 кућа. Тројица живе у Заграду, а двојица су се одселили послије последњег рата и раде у Беранама. Млађи Томовићи, као и остали Заграђани, не желе да остају овдје, радије селе и траже боље услове за живот.

Од Томовића посебно се истичао Ђуро Дмићиров. Учесник је у походу 300 Васојевића и Ашана у Србију 1861. године. У једном окршају с Турцима на Пештери у том походу убио је неког познатог бега, заповједника јединице која их је напала. Скинуо му је оружје и неки скupoцјени "појас" и њиме платио ручак за 300 људи другог дана послије боја. Марко Ђуров, добар војник и ратник, интерниран је 1916. у Мађарску и у логору умро.

Из приложене табеле види се састав и племенско поријекло братства по селима и са бројем кућа:

Горњосељска СЕЛА	Братства	Племенско поријекло (кућа)								Свега
		Од Пипера	Од Његуша	Од Ђелопав	Од Братоножића	Од Куча	Од Дробњака	Од Ровчана	Од Цуца	
ЛУБНИЦЕ	Ојданићи	18								115
	Обрадовићи		65							
	Пешићи			19						
	Раковићи					12				
	Кљајићи			1						
ПРАЂЕВАЦ	Раичевићи	38							2	40
	Сенићи									

Горњосељска СЕЛА	Братства	Племенско поријекло (кућа)									Свега
		Од Пипера	Од Његуша	Од Бјелопав	Од Братоножића	Од Кућа	Од Дробњака	Од Ровчана	Од Цуца	Од Вацојевића	
Курикуће	Шћекићи	25									74
	Шекуларци						20				
	Раковићи				14						
	Мердовићи							12			
	Јовановићи									3	
Главаца	Божовићи				33						51
	Шекуларци					6					
	Шћекићи	3									
	Кораћи			9							
БАСТАХЕ	Пешићи		14								34
	Обрадовићи		7								
	Божовићи				3						
	Сенићи							9			
	Шекуларци					1					
ВУЧА	Божовићи			11							35
	Шекуларци					10					
	Кораћи		14								
ЗАГРАД	Шћекићи	25									40
	Јанковићи			10							
	Томовићи								3		
	Вујошевићи				1						
	Божовићи				1						
	УКУПНО:	109	72	34	33	75	37	12	11	6	389

- Подаци су према евиденцији из 1981. године.

ИСЕЉЕНО СТАНОВНИШТВО

Миграције становништва у Горњим селима уско су везана са покретима у Горњем Полимљу, а посебно у старој Будимљанској Жупи. У средњем вијеку Горња села су била густо насељана старим српским становништвом, а Бјеласицом су крстариле бројне групе асимилованих Влаха. Такво стање дugo се задржало, па и послиje пада Горњег Полимља под турску власт (1455) и чак и до 1653. године, када долази до покрета и припрема устанка. Као што се зна, Турци су тaj устанак крваво угущили, становништво физички уништили, а насеља спалили и сравнили са земљом. Преживјело становништво које се било спасило по шумама, већином се разбјежало к Пештери и Србији. "Равна Жупа" остла је "празна", пуста. Дио становништва остао је у припланинским насељима, па и у Горњим селима и, послиje рација, обнављало попаљена села.

Друго велико и насиљно расељавање становништва из старе Будимљанске жупе захватило је са свом суворошћу и горњосељска села, послиje неуспјelog устанка 1690. године у Горњем Полимљу, Косову и Метохији. Устанак је угашен у крви. Тада је било толико српског робља да су га Турци продавали као осталу стоку: "Једно ропче беше по грош и по", како је јављао српски патријарх Арсеније III руском цару.

Треће, такође насиљно исељавање народа из области захваћене устанком, организовано од Аустрије, дододило се 1737/38. године под вођством пећког патријарха Арсенија IV Јовановића. Тада су Турци спалили стари манастир Шудиково. Стари Хас са околином потпуно је опустошен и прикључен скадарском санџакату, над којим су добили сву власт аге и бегови из Плава и Гусиња. И тада се разбјежало преостала старо становништво, осим ријетких породица по Горњим селима, које су затицали нови досељеници у другој половини XVIII вијека. Некима се до данашњих дана памте имена (у Праћевцу неки Радуновићи и Ачи Богдан, у Курикућама - Кусовићи на Главици, у Главацама Спасоје и Ђелош и по другим селима по једна или двије породице). Неке породице остале су чак до почетка XIX вијека, кад су и оне нестале, вјероватно и под притиском дошљака.

И послиje ових великих рација, исељавања нијесу никада престајала. Селиле су поједине породице или групе породица ради учествовања у бунама и нападима на Турке, ради убијстава ага и бегова и њихових слугу при купљењу "мирије", ради убијстава озлоглашених зулумџара, а често и ради међусобних крвних завађа. Да би избегли одмазду или освету, бежали су у далеке крајеве, увијек тежећи к Србији. Многе породице одселиле су и због лоших материјалних услова и сиромаштва. Исељавања су настављена и послиje балканских

ратора, послије Првог свјетског рата, а најмасовнија су "тиха" исељавања, ако их тако можемо назвати, послије Другог свјетског рата.

О исељеном становништву из Горњих села кроз вјекове имамо мало података. Многа предања чувају успомене на исељене братственике, али несигурна су она која се односе на старије генерације. Одсељено становништво из Андријевачког и Беранског среза у Србију, истраживао је Радомир П. Губеринић. Међу тим становништвом нашао је доста становника из Горњих села, и то:¹¹⁵

- у селу *Забојицу* (код Љубића) насељени су Шћекићи, чији су ограници Караванићи и Којићи;
- у селу *Рашкову* код Београда живе Петронијећи, род од Шћекића;
- у једном од села код Краљева живи род Веснића, који су, изгледа, род с Веснићима-Шћекићима са Залоквице;
- у селу *Почековини* код Трстеника има око 20 кућа Раковића из Горњих села;
- у селу *Поречу* код Доњег Милановца у првој половини XVIII вијека насељене су породице: Ојданићи, Пешићи, Петронијевићи (род од Шћекића) и Шћекићи. Из породице *Петронија Шћекића*, родом из Црвљевина, израсло је снажно братство Петронијевића, од којег је Аврам Петронијевић Шћекић, који је 1817. године био секретар кнежеве канцеларије;

у *Иваншици* има Шћекића, Пешића и Ојданића;

- у селу *Појловићу*, у космајској области, насељено је неколико породица Пешића из Бастава, досељених 1863., у vrijeme прогона Пешића од Књаза Николе. Ту је насељено и око 20 кућа Ојданића;
- у селу *Медовине*, бивши Моравички срезе, 1840. доселио је преко Сјенице Радуле Пешић (из Горњих села), са 15 чланова у породици:

У *Рачи Крагујевачкој* живи цијело братство Шћекића од 30 кућа;

Код *Врњачке Бање* живи братство Ристићи, поријеклом од Шекулараца из Курикућа. Има их око 20 кућа.

Овим кратким прегледом приказан је само дио исељених Горњосељана, јер има више региона у Србији који нијесу истраживани, а тамо живи повелик број наших људи.

Године 1908. почиње интензиван одлазак младића и млађих мушкараца у западне земље Европе и Америку, прије свега да би избегли служење војске у турском низаму, што је тада озаконила турска

115. Радомир П. Губеринић, *Сеобе*, Иванград, 1976, 11.

влада, а и због лоших економских услова. Такво стање користила је Аустро-Угарска у политичке сврхе. Како се припремала за Први свјетски рат, жељела је да Црну Гору војнички ослаби, упоредо са анексијом Босне и Херцеговине, па је "пропагирала одлазак Црногорца на радове у иностранство... У случају да неко није имао средстава за пут, поједине агенције су давале и неку врсту кредита, позајмица и сл. Циљ је био само што више људства и у што краћем року отпремити преко границе..."¹¹⁶

Тада је велики број људи отишао на рад у Њемачку и Америку. Само из Горњих села пошло је у Америку око 150 бираних момака, а у Њемачку нешто мање (недостају тачни подаци). Кад је почeo Балкански рат, из Њемачке су се сви вратили као добровољци, а из Америке велика већина. Понесени високим патриотизмом, повратници су показали висок степен борбености у свим јединицама, па су за храброст одликовани медаљама Обилића и другим ордењем.

Послије Другог свјетског рата др Милисав Лутовац испитивао је поријекло становништва у Бихору и Коритима, па је, поред осталог, открио прилично велики број становника поријеклом из Горњих села, што се види из овог прегледа:¹¹⁷

Бихор

У селу *Врбици* живи братство Ђемани, исламизирани род од Божовића из Главаца; *Триези* - Цикотићи, исламизирани род од Кљајића; *Туџање* - Бабачићи, исламизирани род од Обрадовића; *Петњица* - Корчићи, исламизирани род од Корчаћа; *Годочеље* - Паламари, исламизирани род од Корчаћа и једна кућа Шћекића; *Криш Фемића* - Шћекића 10 кућа из Заграда; *Брзава* - Шћекића 6 кућа из Заграда; *Пријелође* - Славковићи, били су најстарији становници, а раселили су их Ђоровићи из Лозне; *Рујшића* - Корчаћа 10 кућа; *Шишаре* - Шћекића 30 кућа, поријеклом из Заграда, и Корчаћа 15 кућа; *Црвењине* - Шћекића 20 кућа од три рода, сви поријеклом из Заграда; *Скакавац* - Шћекића 4 куће; *Биоча* - Шћекића двије куће, и Корчаћа једна кућа; *Срђевац* - Шћекића три куће, Божовића једна кућа, Дервишевића 12 кућа - исламизирани род од Пешића, и Хасанбеговића

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Др Милисав Лутовац, *Бихор и Коритића*.

осам кућа - исламизирани род од Шћекића; Црниш - Пешића једна кућа; Јаћоче - Раичевића двије куће; Црнча - Шћекића једна кућа; Ивање - тамошњи Маловићи рођакају се с Обрадовићима из Лубница, славе исту славу; Дубово - Обрадовића пет кућа, Пешића двије, Божовића двије, Шћекића двије куће и Јанковића из Заграда двије куће; Косинци - Шћекића једна кућа, Весковићи - исламизирани род од Божовића; Журене - Обрадовића једна кућа; Бресловик - Шћекића двије куће; Пашића Полье - Пешића 2 куће, Шћекића 3 куће, Зајон - Обрадовића 20 кућа, Кораћа 12 кућа, Божовића 3 куће, Мердовића 2 куће, Шћекића 4 куће, Вујошевића 4 куће и Јанковића 4 куће; Причиче - Обрадовића 3 куће, Шћекића 3 куће, Пешића 4 куће, Мердовића 3 куће, Божовића 1 кућа, Ресник - Пешића 3 куће, Раковића 1 кућа; Болајнице - Шћекића 12 кућа, Божовића 2 куће, Обрадовића 4 куће, Шекулараца 1 кућа и Раковића 5 кућа; Распока - Шекулараца 5 кућа, Шћекића 4 куће, Пешића 3 куће, Мердовића 3 куће, Божовића 1 кућа; Влах - Шћекића 3 куће; Бојићиће - Божовића 1 кућа; Пресеченик - Раковића 2 куће, Обрадовића 2 куће и Шћекића 1 кућа; Брчве - Мердовића 4 куће, Обрадовића 2 куће; Сушићи - Раковића 1 кућа; Недакуси - Шћекића 3 куће и Славковића 4 куће.

Корита

Баловићи - Славковића 3 куће; Сићање - Скоци, исламизирани род од Соковића; Обрадовићи из Бастаха; Сушица - Божовића 1 кућа.

Према овим подацима - исељених Горњосељана (без исламизираних родова) у Бихор и Корита има: Шћекића 115, Обрадовића 37, Кораћа 23, Пешића 14, Божовића 13, Мердовића 12, Раковића 9, Славковића 7, Шекулараца 6, Јанковића 6, Вујошевића 4 и Раичевића 2 куће. Свећа: 248 кућа (без Маловића из Ивања, пошто њихово поријекло није сигурно доказано).

Овим бројем нијесу обухваћени многи Горњосељани исељени послиje Другог свјетског рата. Миграција становништва према сјеверу увијек је била интензивна са тежњом да се *згуштише* у новим срединама, ако је то било могућно. Такве везе одржавале су их за вријеме робовања под Турцима, а посебно у срединама где је био проријеђен спрски етнос.

Знатна су била и новија исељавања 1945/46. године у Војводину као колонисти. Тада је из Горњих села отишло 35 породица са 196 чланова, и то: из Лубница 6 породица са 44 члана, из Праћевца 5 породица са 39 чланова, из Бастаха 9 породица са 41 чланом, из Гла-

ваца 11 породица са 56 чланова, из Заграда 4 породице са 16 чланова. Породица Милије Божовића из Главаца била је најбројнија - са 13 чланова.¹¹⁸

Број чланова у тим породицама износио је просјечно 5,6 чланова.

У послијератном периоду селидба у Војводину била је готово беззначајна у односу на неорганизовану или масовну миграцију овдашњег становништва. Мушки омладина је масовно напустила села. Неки су се као борци народноослободилачког рата активирали и остали у војсци, други су отишли на школовања широм земље, а највећи број се запослио у новоподигнутим фабрикама и другим предузећима, прије свега у Иванграду, а кад нијесу могли сви да ту нађу мјеста, запошљавали су се у индустријама Бијелог Поља, Никшића, Титограда и разним крајевима земље, а посебно у Србији. Села су остала "празна" без омладине. Одселиле су се и многе чисто земљорадничке породице. Број становника у Горњим селима знатно је смањен у односу на пре-дратно стање, док је број домаћинстава остао готово исти, јер су старији чланови остајали у кући. Поред осталог, послијератни наталитет становништва знатно је опао, иако је у прошлости готово код свих братства био висок, што се видјело на примјерима из овог рада.

Пораст становништва умањивала су вјечита ратна страдања и погибије. У ратовима су многе породице, па и братства, затирани, као Славковићи и Кљајићи. И у последњем рату изгинуо је велики број људи од окупатора и у међусобним рату.

ПРОСВЈЕТНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ

1. Осврт на обичаје и вјеровања. - "Без обичаја, тог пратиоца свих значајнијих човекових радова и поступака, разуме се ни овде се није могло. Они су били спонтани и саставни дио цјелокупног понашања одраслих (Др Мирко Барјактаровић)..

Стари обичаји и народна мистика заузимали су видно мјесто у животу народа цијелог Горњег Полимља, па и у Горњим селима. Народ у овим крајевима увијек је био у сталним додирима преко војевања, заједничких катуна и испаша, преко кумстава, међусобних орођавања и других видова пријатељстава, заједничких скупова, свет-

¹¹⁸ Губеринић, и.д.

ковина и слава, трговине и других међусобних додира - и обичаја, вјеровања, навике и знања преносили су из једног краја у други. Отуда су народни обичаји и вјеровања готово исти у свим крајевима шире области, с малим нијансама и разликама, о којима су посебно писали Р.Вешовић и Барјактаровић.

Обичаји су пратили цјелокупан живот човјека од најстаријих поимања живота, традиције и породице, све до наших дана, у свим сре-динама и заједницама. У нашим крајевима услиједио је нагли пресјек, тј. осјетно је запостављено одржавање многих обичаја послије Другог свјетског рата, од када образовање младе генерације узима мања.

Обичаји су почињали у породици - од подјеле рада - било у старој породичној задрузи, било у инокосној кући. Од памтивијека у породици се знао домаћин старјешина и домаћица, планинка, чобанин...; знала су се права и дужности сваког одраслог члана у породици и поштовало правило послушности према кућном старјешини и стар-ијима поштовање и држање родитеља и дјече, гостопримство, помоћ сусједу, пријатељу, рођаку, сељанину у невољи, којима је била развијена хуманитарна страна обичајног права, које се преносило с књења на књење. И диобе наслеђа браћа су увијек споразumno и по обичајном праву вршила. Право на наслеђе некретнине имала су само мушки дјеца. Женска дјеца наслеђивала су очевину само ако не би било мушких наслеђеника. Родитељи и браћа били су дужни да одраслој дјевојци из куће спреме "комору" и да је "људски испрате" при удаји. Али, њеном удајом нијесу престајале блиске везе с њом. Посебно су њена браћа увијек била спремна да је заштите, ако је над њом чињено какво насиље или неправда у домовини. И међусобна пријатељства ових породица веома су се поштовала. Посебно су јуаци били милостиви и пажљиви према сестриној дјеци. Дјеца су била срећна кад би им тетка долазила кући, то би био дјечји дан славља, јер су, према обичају, добијала лијепе поклоне.

И сви други обичаји истовјетни су онима из сусједних крајева, на примјер: женидба, просидба, уговарање свадбе, свадба, о рођењу и крштењу (које је послиje рата запостављено у највише случајева као свечани чин); о гостопримству; о мобама и узајамним помагањима при грађењу куће и у пољским радовима; о ношњи и покућству; о ношењу и врсти оружја; о храни и обичајима за јелом; о слави и прослављању крсног имена и славској прислужби; обичаји о већим празницима: Бадњи дан, прослава Божића, прослава Нове године и Васиљевдана, Богојављење, Савиндан (код нас се прослављао као школска свечаност, уз старјешинство неког домаћина из села), март - пањење ватре и неке врсте бајања, празновање Благовијести као првог прољетњака. Ускrs је посебно прослављан. Првог дана одржаван је сабор у Лубницама код зидина старе цркве Св.Јање, а често је било весеља и

друга два дана. Бурђевдан је дочекиван као свечани празник којем се "радује и тица у гори", а посебно су га славили сточари. И тога дана одржаван је сабор у Лубницама. На Спасовдан постављали су крстове од укрштених границица прво на кућу, а потом на станове и торове, на сваку њиву усјева. То су чинили старјешине породица. Св. Тројице слављене су као завјетина. Тих дана, другог и трећег дана Духова 1877. године Горња села су доживјела најстрашнију катастрофу послије ранијих сеоба, кад су Турци поклали велики број људи у Кривуљи, на Ланиској и свуда по селима, попалили села, и опљачкали стоку.

Првог дана Духова одржаван је сабор у Праћевцу, уз пристојну трпезу, кад би свака кућа из села доносила "мезе и пиће" за свадбаре. Тога дана, рано ујутру, у свим селима ношена су "Креста" по старом српском обичају.

Видовдан је прослављан као "завјетина свих Срба". Тога дана нико не би радио. По навици људи су се окупљали на устаљеном мјесту у селу и евоцирали успомене по народним пјесмама и Његошевом *Горском вијеницу* о косовском боју и вјековној борби Срба против турских освајача.

И Петровдан је био-дан славља у свакој кући. Сабори су одржавани на Вучој и на Турији.

На Илијиндан је од вајкада одржаван сабор код језера на Шишкој. То је био веома популаран скуп на коме би се скупљало и "старо и младо" са лијеве стране Лима од Рибаревина код Бијелог Поља, па до села изнад Андријевице, од Мораче и Роваца, Колашина и Мојковца. Уочи Илиндана сваки стан на катунима Бјеласице имао је по једног госта или више гостију. Послије рата, сабор се одржавао и у Јеловици.

На Госпођиндан (28.август) млађи свијет је масовно ишао на сабор код манастира Бурђеви Ступови, где су многи трговци из удаљених градова износили различиту робу, те би се трговало, а посебно украсним предметима.

И остали празници празновани су у оквиру једног села, кад би се људи окупљали на сједељку, често и уз пиће.

Пољубићни обичаји обављани су као и у широј области. Оплакивању за покојником давали су тон жалбари, лелекачи и тужбалице из села и ширег краја. У старије вријеме и све до рата, лелекачи су заиста били поштовани људи. Они су добро познавали прошлост свих братства и цијelog краја, па би при лелекању истичали заслуге покојника, његове породице и братства. То би био кратки час из прошлости, посебно успешних лелекача, које би радо свако слушао. У Горњим селима било је увијек добрих лелекача, од којих су посебно били запажени у предратним генерацијама: у Лубницама - Радисав Томов Шатић, Милвојан Бујов Обрадовић, Алекса Илијин Ојданић, Милош Божов Ојданић, Илија Мујов Обрадовић,

Бошко Пантов Пешић, Милета Кљајић, Милинко-Мењо Обрадовић, а од млађе генерације - Петар Б. Ојданић, Павић Крстов Пешића, Војо Пунишин Обрадовић и др.; У Курикућама - Секуле Мердовић, Милија Васиљев Шекуларац, Радован Јованов Шекуларац, Александар Мијо Шћекић, Бранко Вукотин Шћекић и др; у Главацама - Илија М.Божовић, Рако Кованов Божовић, Милинко Божовић, Новак-Ноле Корач и др; у Заграду - Милија Томовић, Милија Јанковић и Шћекићи; Радисав, Милија, Тошо и Васо. Васо Кренов посебно је био гласовит као лелекач и говорник на сахранама. Кад је умро један од војвода Војводића одмах послије Првог свјетског рата, на сахрани у Андријевици, Васо се посебно истакао као лелекач, па је за то и добио здравицу и говорио као "човјек из народа"; у Вучкој - Милош-Шоро Божовић, у Бастисима - Пешићи - Вучко и Иван Ненадов; у Праћевцу - Раичевићи: Богдан, Вукота, Арсеније, Секуле Мило Г. и др.

Али, од свих у овом крају, најпознатији је био Богдан Станишин Раичеавић. У свој Нахији носио је глас као врсни лелекач. Његов оштар и продоран глас, изванредна меморија и завидно познавање прилика и прошlostи, готово свих братстава у Горњем Полимљу, па чак и породица и појединица, стављали су га у ред готово недостижних у окваквим приликама. Кад је умро војвода Гавро Вуковић, истицањем његових заслуга и врлина као човјека, јунака и дипломате - кроз лелекање, Богдан је изненадио више хиљада жалбара. Чувена су била његова иступања и на сахранама бригадира Мила Сајчића, Марка и Ника Цемовића, Томаша Пешића и многих других првака и ратника из Нахије. Послије рата број лелекача је знатно смањен.

Било је увијек и добрих тужбалица у свим селима, које су радо слушане на сахранама и другим поменима. Од њих су посебно запажене: Милосава Илијина Обрадовића, Стојана Андријина Ојданић, а од млађих Даринка Милованова Обрадовић, Стоја Миливојева Пешић, Дика Обрадовић, рођ.Пешић и Мара Батрићева Ојданић - из Лубница; из Курикућа: Видосава Кела Јовановић, рођ. Шћекић, Вида Богићева Мердовић и др; из Главаца - Бојана Ђатова Божовић и из млађе генерације Савна Ракова Божовић; из Праћевца - Сава Ђокова - веома хваљена и цијењена у цijелom крају као "човјек-жена", Стојана Вуксанова, а од млађих Драга Мирашева - све Раичевићи; из Заграда - Милијанка - кћерка Илије Шћекића, удата Фемић, али посебно је запажена у цijелom крају Загорка Ђокова Шћекић. Као одабрана тужбалица "тужела је Бошко Бошковића и краља Александра" на њиховим сахранама. Њена казивања кроз тужбу била су умјетнички дотјерана, готово увијек у римованим стиховима.

Момчад су изводила вишешке пјере готово на свим скуповима и празновањима. Код старијих генерација на цијени је било гађање

биљеге из пушака. Тада би старији ратници подучавали момчад како се рукује и гађа из пушке, како се рукује хладним оружјем при нападу и одбрани и другим војничким вјештинама. Учили су их да у борби не смију оставити рањеног друга по цијени главе. Упражњавали су и неке друге игре, које су већ заборављене. Од физичких игара увијек је било на цијени скакање у вис и даљ, трчање на одређеним одстојањима, бацање камена с рамена - метање, "киљање", клисање, рвање, подизање терета, преношење друга, пењање уз глатко стабло и др.

Сеоска посијела и "сједници" ради забаве, игре и весеља одржавани су најчешће у селу, а лјети на катуну у високој планини. Ти посједци на катунима били су лијепи; омладина се ноћу окупљала из једног или више сусједних катуна, те би игра и пјесма трајала и до поноћи, уз добар огањ и шале.

У јесен, кад се сиђе у села да се прикупља љетина, омладина се ноћу окупљала и уз пјесму би ишли заредом на мобу неком од њих, или ко би их позвао, и сносили спонове бијелих жита с даљих њива на гумна у селу. Мобари су ишли масовно на "гулиџбу кукуруза" (одвајања класова од кукурузних стабљика) - све уз пјесму и пошалице.

Домаћини су за младеж припремали част и "повечарак".

Поред свакодневних тешких физичких радова, организовали су на свој начин и забавни живот. У касну јесен и зиму, обично празником увече, омладина се окупљала у некој пространијој кући и дugo у ноћи забављала се многим играма уз пјесму. Из сопствене средине увијек би се нашао по неки свирач који би свирао игру најчешће и уз свиралу касније су добављали и тамбурицу, а између два рата хармонику. Кад не било ни једног од ових инструмената, свирали би уз гусле, које је посједовала готово свака кућа. Од "ситних игара" играли су само "ситна кола", а плесне игре омладина је прихватила тек послиje Другог свјетског рата. Свако весеље и весели скуп почињао је и завршавао се "црногорским колом". У колу су обавезно пјеване јуначке и витешке пјесме, неизмјенично - мушкарци па дјевојке.

Старији људи би се окупљали готово сваке вечери, наизмјенично по кућама у селу. Послиje дужих разговора, и они би се забављали. Радо су играли стару игру - прстена или "коза", а потом би победничка страна "кажњавала" побијеђену веома умјешним шалама. Старији су знали и још много других забавних игара којим би увесељавали присутне, те би на њихове посједе радо долазила и омладина, па и жене које нијесу имале кућних обавеза у то vrijeme.

Посијела старијих нијесу могла проћи без гусала. По један или двојица пјевали су по једну јуначку пјесму, коју би обавезно прокоментарисали на свој начин а по неки би том јунаку или догађају још додавао оно што је чуо. Тако се садржина пјесме добро упамтила и схватана је као историјска истина.

Стари људи су, кажу, причали толико детаља о боју на Косову, као да су били учесници или гледали бој. Тако су поступали и с другим догађајима опјеваним у народним пјесмама. На посијелима пјеване су обичајне и лирске пјесме, обично удвоје, које су се пјевале и у широј средини, али и патриотске у хору, које би сви присутни прихватали. Пјеване су и љубавне пјесме, али реће.

У оквиру друштвених односа, жена у Ђородици је увијек била "стуб куће". У ратним временима која су вјековима трајала, жена је преузимала улогу мушкарца и сама обављала не само кућне послове него и пољске радове и држање стоке. Жена је стизала и на ратничке положаје и носила храну, одјећу, обућу, муницују, преносила рањенике и погинуле. Таквих примјера има доста.

За вријеме устанка на Турке, 1912. годиен, Плана Богданова и Марија Драгишина из Праћевца, носећи храну с другим женама на положај - на Гњионик изнад Доца, тешко су рањене из турских топова са Јасиковца.

Жена је увијек држала до своје части и достојанства. По цијену живота није дозвољавала да буде обешчашћена. Тако је Јана, жена Мијата Божовића, убила агу сileciју на очиглед његове пратње и сачувала образ и себи и својима.

Неке жене биле су и јунаци и умирнице, па су убрајане у ред поштованих људи овога краја. Јела, жена Тома Раковића, била је рјечита и паметна жена. Познавала је обичајно право као и најбољи паметари овога краја, па је често позивана на умире. За њу је знала цијела Нахија, па и књаз на Цетињу. Многе жене су равноправно учествовале с мужевима и браћом у одбрани села, катуна и стоке, храбриле су и соколиле људе у борби, па се и саме прихватале оружја.

Мушкарци су цијенили и поштовали жену. Било је, међутим, и случајева када је жена сматрана особом без права одлучивања у породици, а морала је да ради све послове у кући, у пољу и на катуну, најчешће с колијевком на леђима. Жене под таквим условима рано су умиrale, иссрпљене тешким условима живота и за собом остављале недораслу дјецу. Данас таквих случајева готово да нема. Послије посљедњег рата, упоредо са општим техничким и економским напретком и просвјећивањем народа, и жена је доживјела велики препород у односу на ранији живот и навике. Тај процес и данас траје.

Народна мистика, врачања и вјеровања истовјетна су са онима у Нахији и широј области, а записана по неколико пута. Како се увијек у овом крају живјело од стоке и држала велика стада, посебно оваца,

људи су љубоморно пазили и гледали на њих. За овце су се плашили од свега и свачега: од вука и хајдука, од врача и вјештица од урока и "злих очију". Неки сточари толико су зазирали од тих "нечастивих сила", да су постали агресивни према "сумњивим особама" које су по њима имале моћ "нечастивог. Сматрали су да су сви њихови покрети и радње прорачунати и уперени против некога, па и њихове стоке. У тој агонији фанатика било је случајева да су људе ни криве ни дужне и физички нападали или о њима протурали невјероватне приче, праве бајке као о "злим духовима". Сујевјерје је достигло врхунац почетком прошлог вијека, кад је Милош-Ђоро Шћекић из Курикућа убио Тома Раковића, момка тек ожењеног, само зато што је дао со овцама на некој ледини, преко које је Милош прејављивао овце. То је за Милоша било "страшно", а Тому о том гатању није ни знао.

Остаци тог сујеверја и данас се могу чути код непросвећених породица, а може се упоредо с падом животног стандарда; те породице страхују од разних урока за стоку, дјецу, па и за себе. Такви болесно дијете радије носе код гатара него код љекара, што, неретко, има трагичних посљедица.

2. Развој писмености. - У позном средњем вијеку настало је петнаест цркава у Горњима селима и Заграду, које су биле једини културни центри за овај крај - поред манастира Шудикова и Ђурђевих Ступова. Преко њих је ширена културна дјелатност. Свештена лица, као готово једино писмени људи, долазили су из будимљанских манастира. Иако је књига била ријетка и скупа, зна се да је била знатно раширена, посебно код богатијих људи и неких кнезова, харија, каквих је било у Праћевцу, свештеника и оних који су на неки начин били на духовном и свјетовном положају у тадањем друштву овога краја. Један од таквих, Радуо Радуновић из Праћевца поклонио је књигу *Октоих*, уз посвету, манастиру Ђурђеви Ступови 1598. године. Та књига се и данас чува у ризници цркве Никољац у Бијелом Пољу. Има вијести да су се неке старе књиге из цркве Св. Јање налазиле у цркви Св. Тројице у Брезојевици код Плава и у цркви Добриловини у долини Таре, а потичу из времена турских репреслаја у XVII и XVIII вијеку, кад је свештенство бежало главом без обзира и са собом носило вредније књиге и црквене реликвије, а цркве остајале пусте, паљене и до темеља рушене. Људи старијих генерација из овог краја причали су да су неким породицама остајале такве књиге у наслеђе од предака; чували су их "ка' светињу" у кући. Они су знали да су неке биле "свете књиге" (црквене, духовног садржаја), а друге "староставне књиге" (свјетновног садржаја), у којима се говорило о историји нашега народа. Таквих књига било је током цијelog XIX вијека, али су временом уништене паљевинама у непрестаним ратовима. Књиге су

највјероватније добављане из манастира Шудикова, у коме је била преписивачка школа и Ђурђевих Ступова.

Постојањем толиких цркава на релативно малом простору, Горња села нијесу никада остајала без писмених људи, ни у вријеме битисања српског становништва ни у вријеме његове смјене новим становништвом из Брда и Црне Горе, почев од XVII вијека. С породицама које су се досељавале у Горња села често је било и попова који би своју духовну мисију настављали у новој средини у овдашњим црквама. Тако је Шћек Ђурковић довео са собом у Горња села два попа (по некима и три - два сина и брата) који су служили у цркви Св.Јања, у цркви на Локви (Ољино Брдо) и у црквама у Заграду. И Обрадовићи кад су доселили из Мораче у Лубница, кажу да су имали једног попа у породици. Крајем XVIII вијека помиње се поп Милан Обрадовић, који је у некој турској раџији, кад је црква Св.Јања опустошена, пребјегао у цркву у Брезојевици и са собом понио неке црквене ствари и књиге. У једној породици Божовића из Главаца било је четири попа, за које се зна, а вјероватно да и они потичу из свештеничке породице још у Кучима. Најстарији од њих је поп Јован. Једна породица Пешића, по ужој братственичкој грани - Поповићи, из Баства, имала је четири или пет попова, од којих се за најстаријег држи поп Стефан.

По оснивању прве манастирске школе у Ђурђевим Ступовима (1836), неки од тих свештеника тамо су научили основну писменост, а изгледа и неки бистрији младићи из овога краја. Јавила се неодољива чежња код свих слојева нашега народа за духовним просвеђивањем. Послије отварања манастирске школе, сви мјесни центри и већа села у горњем Полимљу траже начине да трајно отварају школе, пошто им то легално нијесу дозвољавале турске власти, да би рају држали у незнању.

Видне могућности за отварање школе у неослобођеним крајевима указале су се послије ослободилачког рата 1875-1878, кад су ослобођени Подгорица, Никшић, Колашин и други градови и крајеви Црне горе, у којима се масовно отварају основне школе. Осамдесетих година често иду делегације из прекограницних крајева на Цетиње и траже помоћ од Књаза за отварање школа. Често се обраћају и турском кајмакаму у Беранима и моле га да им допусти отварање школа, па макар и о трошку самих родитеља и села.

Прва основна школа у Лубницама отворена је 1892. године према званичним подацима и Љетопису ове школе: "Виђенији људи Лубница издејствовали су одобрење 1892. године од Мехмедбега Јајчанина, који је био војни и грађански заповједник у Беранама. Исте године су направили нову дрвену зграду за школу која се налазила изнад Гробља... Иста зграда је страдала од поводње 1927. године". Према сјећењима савременика, прије ове званичне школе три године

отворена је "тајна школа на Села". Први учитељ био је Мирко Радовић, са завршеном основном школом. Њега је смјенио стручни учитељ Панто Вековић са завршеном богословско-учитељском школом у Скопљу, који је био стварни утемељивач ове школе.

ЗАКЉУЧАК

Горња села су група припланинских насеља у подгорини Бјеласице, на западној и сјеверозападној страни од Берана. Овај крај заузима средишњи положај између Берана, Бијелог Поља, Мојковца, Колашина и Андријевице. Насеља су се развила на југоисточним падинама Бјеласице, у долинама и на терасама ријека Јеловице, Суводола, Гуњаре и Бистрице, а села Вучица и Заград на прекобрђима масива Вуче и Заучке горе, долином и на странама Заградске ријеке. Овај крај чини група од шест села (без Заграда): Лубница, Бастахе, Праћевац, Курикуће, Главаца и Вучица. Име краја настало је, изгледа у XVIII вијеку, а могуће је и прије, у вријеме кад су ова села и Хас поново насељени придошлим становништвом из Брда и Црне Горе. Како се ова група села налазила високо, горе, изнад Жупе, становништво им је дало јединствен назив - Горња села. Заград, иако је природно одвојен масивом Вуче, увијек је убрајан у горњосељска села, још од насељавања Шћекића у Заград, а касније и других братстава, сродним са истоименим братствима у Горњим селима.

Природна богатства Бјеласице и њеног подножја су знатна. На релативно малом простору који захвата овај крај, од 10.391 ha укупне површине, шуме покривају скоро половину ове површине - 4.756 ha и главна су сировинска база беранске дрвне индустрије. Ливаде и пашњаци такође покривају велике површине - 4.132 ha, што је био услов да је сточарење у овом крају било развијено још од праисторијског обраста. Овај крај богат је рудним благом, које још увијек није испитано.

На високој Бјеласци влада изразита планинска клима: кратка љета и дуге зиме, са оштрим прелазима при смјенама годишњих доба. У подножјима планине до 1.200 m висине по рјечним долинама и терасама, влада осјетно блажа клима, али знатно оштрија од оне у Беранској котлини. Иако на релативно малом простору, разлике у микроклими су знатне, што утиче на вегетационе периоде по прикотлинским крајевима. Према томе, погодне површине за земљорадњу и гајење воћа у Горњим селима своде се на рјечне долине и присојне долинске стране 1.100 m висине, мјестимично и нешто више.

Овај крај с Бјеласицом у залеђу је један од најбогатијих крајева водом у Горњем Полимљу. Готово у свим дјеловима овог краја јављају се маны и јачи извори, честа су и врела и текуће воде - потоци и ријеке. На високој Бјеласици егзистирају четири већа ледничка језера, међу којима се величином и љепотом истиче Биоградско језеро. Бјеласичке воде имају велики привредни и туристички значај за сва општинска подручја која окружују ову лијепу планину. Богатство њених вода потиче од састава земљишта, рељефа и знатних атмосферских падавина преко цијеле године (на Бјеласици годишње падне преко 3.000 mm воде).

Трагове старијих насеља налазимо на широким просторима овога краја, а посебно се данас запажају на висини већој од 1.200 m. Трагови по данашњим насељима уништени су радом људи, али мјестимично се и сада могу наћи. Од тих најстаријих становника неке трагове су оставили Илири. Налазе се и неки трагови римске културе у Заграду и у селу Вучој. Из тог периода вјероватно потиче стара утврда - Самоград, који су обнављали Срби по доласку у ове крајеве. Од римског становништва остали су трагови неких крупних грађевина, обично ободима данашњих насеља грађене од камена и креча. Подизане су у вријеме наступа наших предака - Срба, испред којих се поромањено и римско становништво склањало из котлине у више крајеве - к Бјеласици и с оријентацијом к мору.

Нема података о томе када су Срби насељили Горње Полимље, али се зна да је рано насељено српским становништвом. И Будимљанска жупа густо је насељена, па је због пренасељености дио тог становништва морао да се помјера према ободу, по рјечним долинама Лимових притока и њиховим странама. Тако су временом и Горња села насељена Србима, а постепено прекрили су и Бјеласицу као сточари. Најранији помен за једно Горњим селима блиско село - потиче из 1324/25. године, кад млади краљ Душан прилаже Заград с другим селима цркви Св. Петра у Бијелом Пољу. Тада су сигурно постојала и била насељена и сва горњосељска села, а посебно Лубница, и вјероватно, подиже пет-шест цркава: У Лубницама, на Међуријечи, у Праћевцу, у Главацама (на Ољином брду) и у Заграду двije цркве.

Горња села су крај који је био непогодан за развој саобраћаја. Природним препрекама - планинским вијенцима, а посебно Бистричким кањоном био је одсјечен од котлине, а од Потарја високом Бјеласицом. Но, ипак је овај крај био повезан цијелом мрежом главних и споредних путева с насељима у котлини, у Потарју и на страни Бихора. У вријеме дугих зима, кад су, по предању, падали много виши сњегови, путеви су били затварани за сваки саобраћај, те су практично, имали сезонски значај. Током љета и јесени пролазили овим крајем крупни трговачки каравани из Потарја к Будимљанској

жупи и обратно, преко Бјеласице. Према старим предањима, постојала су "пазаришта" у Лубницаама, на Суводолу и у Јеловици, на којима су сточари трампили стоку и сточне производе за разне предмете које би износили трговци.

Смјена старог српског становништва у Горњим селима почела је првих деценија XVII вијека. Тада почињу да се досељавају из Брда и Црне Горе још ријетке, али јаке породичне задруге и насељавају се у крајевима села где је било доста слободне земље, пашњака и воде. Колико се зна, прву такву породицу довео је из Пипера Шћек Ђурковић и насељио се на Залоквици у Главацама, а потом у Заграду. Деценију или дваје касније досељио се у Лубнице, Обрад Обрадовић с бројном породицом из Мораче и насељио се на Камењачи у Лубницаама. Досељавали су се и многи други, али како нијесу налазили простора, а многима се и средина није допадала, настављали су пут к сјеверу. Од тих старих породица остале су неке Славковића и Кљајића и населиле се (по једна или дваје) у Курикућама, Главацама и у Бастасима у другој половини XVII вијека.

У XVIII вијеку, а посебно послије турских погрома 1737/38. године, досељавају се у мањим и јачим групама породице из различитих крајева Брда и Црне Горе, поријеклом од различитих црногорских племена. Досељеници се групишу у селима по рођачким везама, ако је било мјеста. Старо становништво нестало је из овог краја до почетка XIX вијека, мада је и било веома проријеђено у турским рацијама. И досељавање новог становништва углавном је завршено првих деценија XIX вијека и потом је настало вријеме размјештања и присвајања одређених удути или парцела земље по одобрењу ага, па и самовољно ако је породица била јача. Дакле, крај XVIII и почетак XIX вијека је вријеме стабилизовања породице и упознавања с раније досељеним становништвом итд. И поред свих недаћа које су пратиле новодосељено становништво, почев од турских прогона и рација, па до веома лоших економских услова, кад се живјело у великој биједи и сиромаштву наталитет је био изразито велики. Чежња за већим бројем дјече праћена је потребом за мушким дјецом пошто су мушкарци масовно гинули у борбама с Турцима. Висок наталитет био је национална дужност - да би се спасавала нација од уништења, што је црква подржавала као стратешки циљ, па га је постицала као "божји дар". Животни простор се сужавао, иако су ободне дјелове села искрчили. Вишак становништва морао је да се сели опет путевима својих предака - према Србији. Од тих миграната формирала су се цијела братства по Бихору, Пештери и по Србији, код којих су још свеже успомене на своја поријекла. Дакле, миграције у овом крају нијесу никада престајале, па и данас трају.

Саслав становништва у овом крају је различит; састављен од досељеника из девет племена: Пипера, Његуша, Бјелопавлића, Бранојића, Куча, Дробњака, Ровчана, Цуца и Васојевића. Може се рећи да је овај крај Црна Гора у малом. Број братства у односу на број пллемена је мали, свега 16, што значи да су братства млада. Хетерогеност становништва није утицала на стварање јединства и територијалне компактности који су тражили тешки историјски и животни услови који су се сводили на животни опстанак и борбу против вјековног непријатеља. Заиста, Горњосељани су се увијек исказивали као врсни ратници и ватрени борци за национално ослобођење. Зато су прваци Нахије увијек похваљивали горњосељанске чете као "сигурну предстражу својој Нахији од Колашина и Мојковца". У ратним временима снагу овога краја умањивале су честе погибије и миграције, које су становништво проређивале.

Занимања овдашњег становништва увијек су била једнострана - сточарење и земљорадња. Допунска занимања мијењала су се временом и смјеном становништва. Свако ново становништво доносило је са собом своје навике, обичаје, па и вјештине рада за одређена занимања. Старо становништво - Срби - знали су неколико заната, које новодосељено становништво није прихватило, на пример ковачки занат, за који су сматрали да је "цигански посао". Прихватали су, по навици, само сточарење и земљорадњу.

Пољопривредна производња није много напредовала још од средњег вијека. Разлог томе је што су сва овамошња села изразито брдско-планински крај, конфигурацијом брдовит и каменит на којем се не може употребити никаква механизација. И хемијски састав земљишта је ниске вредносне класе и за веће приносе тражи велике количине ћубрива, што би веома поскупљивало производњу. Највећи дomet учињен у ратарству је увођење гвозденог плуга, а избацивање дрвеног рала, које вуче пар коња. Пољопривредни радови обављају се с нешто бољим ситним алаткама фабричке производње (крамп, гвоздене виле, лопате, грабуље, ашови) које сељаци купују у трговини.

Дакле, Горња села, као један простран крај Беранске котлине има велики значај за локалну привреду. Али, природна богатства овога краја траже домаћински однос друштва, односно државе према њима, што до сада није био случај: свједоци смо тоталне сјече и уништавања шума у неким рејонима Бјеласице, као чувено Борје изнад Курикућа и у Расови, Десине горе, Куцине горе, Курмарије и др. Запостављени су прилазни путеви на високу планину, ка Језерима ради развоја туризма и прилаза к пространим сјенокосима, а одржавају се само једва проходни колски путеви за изvlaчење грађе чија се количина мјери, вјероватно, милионима кубних метара, од пробијања пута к Бјеласици. Запостављено је и сточарство у

друштвеном и приватном сектору, што наноси велике штете заједничкој привреди, а посебно овом крају, у којем треба створити пристојне економске услове и развити их уносним привредним активностима на бази мјесних природних богатстава. И пољопривредна производња може се унаприједити стручним увођењем гајења култура по селима, уз поучавање млађег становништва. На тај начин задржале би се млађе генерације у овим полупустим селима, а смањио би се велики притисак радне снаге на град.

SUMMARY

Mirko Raičević

GORNJA SELA

Villages and Population

Gornja sela is a group of mountainous settlements at Bjelasica's foothill, on west and north-west side from Berane (Ivangrad). This region is situated in the middle between Berane, Bijelo Polje, Mojkovac, Kolašin and Andrijevica. The settlements developed on the southeast slopes of Bjelasica, in the valleys and riverbanks. Jelovica, Suvodola, Gunjara and Bistrica and villagas of Vuča and Zagrad are situated on the hillsides of Vuča and Zaučka gora, in the valley and riverside of the Zagradska river.

The area was presumably named in the 18th century or maybe some time before, when the newcomers from Brda and Stara Crna Gora settled in these villages and Has as well. Since this group of villages was situated high above Župa, the inhabitants of Župa gave them a single name Gornja sela. Although naturally separated by Vuča's saddle, Zagrad was always considered as one of the villages forming Gornja Sela. It was so since the Šćekić's family settled there as well other clans related to the clans from Gornja Sela.

Gornja Sela with Bjelasica behind them, are the widest and the highest part of Berane valley. The highest peak at Galica (Crna Glava) is 2.139 m high, and the lowest settlement (Lubnica) is at 1.000 m above the sea level. In accordance with the real state registry compiled in the fifties, the square area of this region, without Zagrad, is 103.91 km². With regard to other estimates the figure is slightly reduced (Mr. Milisav Lutovac, Ph.D. from Ivangrad - Berane valley is of the opinion that Bistrica's river basin encompasses whole region and it is 130.7 km², although the southern part of the river basin belongs to Andrijevica

municipality and the western part belongs to Kolašin. Bjelasica, in its long geological history, passed through two glacial ages. During interglacial age river network on Bjelasica was very dense due to thawing of glaciers. During the last Glacial Age the high parts of Bjelasica mountain were covered by glacials. Pointed peaks and mountain ranges stood out from the glaciers (Zekova Glava, Galica, Strmenički Vrh and etc.). Glaciers were specially high at the mouth of the river Jalovica, Jezerište, Suvodola and branch sources of the Biogradska river. The highest group of peaks was concentrated on mountain mass Zekova Glava - Galica - Reljina - Šiška - Dolovi with centre at Reljina. On the opposite, east side, there are Bjelogrivač - Ogorelica - Strmenica (Crna Glava) - Potrkovo with center at Strmenica (2.122 m). Their glaciers wedged the lake basins, and mud planes at the foot of the highest mountain massif. Bjelasica's massif with its hilltops undergone the change in its relief due to lowering of the bottom (Berane) basin and under the influence of outer forces.

Natural resources of Bjelasica and its foothill are considerable. The total square area of this region is 10.391 ha and forests cover almost half of it - 4.756 ha, that is the main source of raw material for lumber industry. Fields and pastures cover the square area of 4.132 ha. Therefore cattle raising was developed in this region. The region is rich in ore that has not been examined yet.

Climate on Bjelovica is very severe: Short summers and long winters with sharp transitions with the change of season. The climate at foothill up to 1.200 m is considerably gentler, but at the same time it is more severe than in Berane valley. The difference in microclimate are considerable. That can be seen during vegetation periods at the outskirts of the valleys. Therefore, agriculture and fruit growing areas in Gornja Sela are reduced to river valleys and south sides up to 1.100 m, and occasionally higher.

This region, with Bjelasica behind it was one of the richest with water in Berane's district. There are many springs in this region - stronger and weaker, streams, rivers and lakes as well. Waters from Bjelasica are very important for the economy mountaun. Richness of water is due to the composition of soil, relief and a lots of rain throughout the year (there is more than 3.000 mm of rain on Bjelasica).

Traces of old settlements can be found in this region, they are specially visible above 1.200 m. The traces were destroyed by human work, but they can be found occasionally. Some traces were left by the Illyrians - the ancient inhabitants of this region. Some traces of the Roman culture can be found in Zagrad and Vuča (a village). The ancient fortress, Samograd, bellow Zagrad was certainly build during that period, and the Serbs rebuild it after they settled in this area. The Romans and Roman oriented inhabitants left the traces of huge buildings, usually at the outskirts of present settlements, made of stone and lime. It seems that they were build at the time when our ancestors - the Serbs began to settle, and the Romans moved from the valley to the higher parts of Bjelasica towards the sea.

At the time when Budimljanska district was densely inhabited by the Serb population, a part of the population migrated towards the rim, and settled in the river valleys of the Lim tributaries. So, Gornja Sela were inhabited by the Serbs and they became shepherds on Bjelasica. The earliest mention of a village close to Gornja Sela is from 1324/25, the king Dušan, as a young man, gave Zagrad with the other villages as a contribution to St. Peter's church in Bijelo Polje. All villages comprising Gornja Sela were inhabited at that time, and during this period , five or six churches were constructed in Lubnica, Međurečje, Praćevac, Glavac and Zagrad (two).

Gornja Sela are region where it is difficult to develop transportation. The region is separated from the valley by mountain massif and the Bistrica canyon and Bjelasica separates it from Potarje. This region was connected with the whole network of main and side caravan roads with the settlements in the valley, Potarje the sides of Bihor. During long winters, when the snowdrifts were much higher than today, the roads were closed for every transport, and they were practically of regional importance. Trading caravans from Potarje passed through this region towards Budimljanska district and Bihor. The tales say that there was a market in Lubnica, Jelovica and Suvodol where cattle and livestock products were bartered for other goods.

After bloody pogroms organized by the Turks in 1653, there was a shift of native Serbs in Gornja Sela. Those who survived clans from Brda and Stara Crna Gora started to inhabit deserted land. But, certain families like Šćekić's and Obradović's inhabited this region before 1653.

During the 18th century and especially after the Turkish programs in 1737/38, the families from different parts of Brda and Crna Gora started to settle in small but closely related groups. They settled depending on their family ties, close to one another if there was enough space. The natives their number decreased due to several Turkish pogroms. New-comers mostly settled during the first decades of the 19th century. After that families divided the land, and they took certain properties either in accordance with the master's approval or without it - if the family was a strong one. They also made friends with each other.

The inhabitants of this region comprised of nine Montenegrin tribes: the Piper's, the Njeguša's, the Bjelopavlić's, the Bratonožić's, the Kuča's, the Drobnjak's, the Cuca's, the Vasojević's. There were only 16 clans which implies that the clans were young. Although heterogenous, the inhabitants were united and the territories they occupied were closely related - which were two factors dictated by the historic and life conditions. They were all reduced to survival and the fight against constant enemy.

The inhabitants of this region were indulged in cattle raising, above all, and agriculture. Part-time occupations varied from time to time and the composition of inhabitants. The New-comers from different parts of Montenegro brought with them their habits, custom and crafts. Serbs, the natives, knew several crafts that the new-comers did not accept, as for example, blacksmith's trade. They considered it a low job.

During the Middle Ages all villages of Budimljanska district belonged to monasteries and churches. There are no information to whom Gornja Sela belonged. We can suppose that they belonged to St. Janja's church in Lubnice. Some villages belonged to their own churches, and their contributions supported the church.

After the Budimljanska district was occupied by the Turks (in 1455) the economy of the region basically changed. Crafts and trade gradually ceased to exist, and Turkish masters took the village land. They tyranized and robbed the Serbs, in the Asiatic way, and they introduced the farming system. After Turkish oppression in 1737/38 ancient Budimljanska district and Has was divided between the Turkish land owners (known as agas) from Plav and Gusinje. Since then Gornja Sela belonged to them and they introduced very cruel ruling system.

After centuries of unbearable life under the Turkish occupation, situation in Gornje Polimlje started to change, and strong resistant movement was organized. The situation in Gornja Sela was getting better since this region was far away from the centers of power and Turkish authorities as well. Therefore, the master's income was reduced and they became impoverished. After the Great War in 1878, the Turkish land owners started to sell land to the peasants. Until the end of 19th century, all agriculture land in Gornja Sela was bought up, and family clans bought up the land in the mountains and forests. Agriculture didn't develop much since the middle ages. The reason was a simple one - these were mountainous villages where it was difficult to use agricultural machinery. The greatest achievement in agriculture was the use of iron plow instead of the old fashioned single-handed wooden plow, and some factory produced tools as well.

The inhabitants of Gornja Sela took active part in battles and wars against Turkish aggressor since they settled in this region. They were always the first to receive a blow from the Turks from Kolašin and Bihor, and even from Plav and Gusinje. Gornja Sela suffered considerable damage during the liberation war from 1875 to '78 when the villages were burned, and more than 300 hundred people were imprisoned, 40 people were killed, the cattle was taken away and the crops destroyed. Battalion from Gornja Sela was firm support to Miljan, the duke, in all battles with Turks, so even the prince Nikola praised them and referred to them as a "chivalrous battalion from Gornja Sela". People from Gornja Sela fought the Turks until final liberation in 1912. This book didn't deal with participation of people from Gornja Sela in the liberation wars the Balkan War, World War I and II because such a work is under preparation by another chronicler.

Gornja Sela, as a spacious region of Berane valley, is of a great importance for the economy of Berane. The society and state has to take care of natural resources - which wasn't the case up to present - we witness destruction of forests all over Bjelasica. Existing mountain crossings are left untended, or they cease to exist. They used to lead to lakes and spacious pastures. The only passable roads are those used to transport timber. The quantity of timber is measured in millions of cubic meters. Cattle raising has also been neglected. The state can establish acceptable economic conditions and develop them into profitable activities, if based

on the local natural resources. Although soil is mostly infertile, agriculture can be advanced, too if a special brand of plants is used. The villages are almost deserted. The young can be kept there only if there is an economic activity going on, and therefore the pressure on cities will be reduced.

ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаровић др Мирко,
Етнички развићац Горњег Полимља, Гласник цетињског музеја, књ.
VI, Цетиње, 1973.
- Шта би требало да значи надимак "Стањ" једноме Шћекићу из Горњег
Полимља, у рукопису, 1975;
- Село Пејиник, Зборник радова Етнографској институцији САНУ
(ЗБ.ЕИ) 19, Београд, 1986.
- Село Басијаће, Иванград, Слобода, од 15.05.1971.
- Боричић Радивоје, Владимира Лутовац, Драгомир Петрић,
Иванградска комуна, Иванград, 1967.
- Боричић Драгиша,
Исјод Комова, анегдоте, Скопље, 1929.
- Вешовић др Радослав,
Племе Васојевићи, Државна штампарија, Сарајево, 1935.
- Вего Марко,
Насеља босанске средњевјековне државе, Свјетлост, Сарајево, 1957.
- Велимировић Милош,
На Комовима, Братство, књ. V, Београд, 1892.
- Вуковић Гавро,
Мемоари, књ. I, II, III, Обод - Цетиње, Титоград - Побједа, 1985.
- Вулетић Душан,
Манастирска школа, "Слобода"-Иванград од 13.07.1968.
- Сјоменица ОШ "Вук Карађић", Иванград, 1969.
- Вујовић Никица,
Црногорске њохничне школе крајем XIX вијека, Просвјетни рад,
бр.18-19/1965.
- Вукчевић др Никола,
Осврт на нека јиштања из историје Црне Горе, "Сава Михић", Земун,
1981.
- Губеранић П. Радомир,
Сеобе, Иванград, 1976.

Однос књаза Николе према Доњим Васојевићима (1875-1876), Иванград, 1984.

Стара Јарг и рудник Брково - трг Брково на Лиму а не на Тари, Иванград, 1985.

Гласник цетињског историјског друштва, књ.7, св.3, Цетиње 1937.

Дашић др Миомир.

Васојевићи од њомена до 1860, Београд, Народна књига, 1986. - ... и сви пратећи радови, синтетизовани у *Васојевићи...*

Добрчанин Секула, Доња Морача, Црногорска академија наука и умјетности (ЦАНУ), Титоград, 1984.

Ђурђев др Бранислав.

Нови подаци о најстаријој историји брдских љемена, Историјски записи, бр.1/1960.

Епска народна поезија Црне Горе (Вук Томановић), Титоград 1964.

Ердељановић др Јован.

Стара Црна Гора, Српски етнографски зборник 24, Насеља и порекло становништва, СКА, Београд, 1926.

Посланик љемена Пијера, Српски етнографски зборник 17, Живот и обичаји народни 10, СКА, Београд, 1911.

Кучи - љеме у Црној Гори, Српски етнографски зборник 8, Насеља српских земаља 4, СКА, Београд, 1907.

Историја Црне Горе, књ.I, Титоград, 1967.

Историјски записи, бр.4/1964, с.717.

Јиречек др Константин,

Историја Срба, књ.I и II, Београд, 1952.

Тржовачки јарчеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник I, Београд, Научно дело, 1959.

Јоксимовић С. Миодраг,

Прилог проучавању војне организације на територији Васојевића (1850-1918), Војно-историјски гласник, бр.3/1986.

Караџић Ст. Вук,

Српске народне јесме, књ.II, Просвета, Београд, 1953, стр.195, Српски ријечник, Нолит, Београд, 1969.

Кастратовић Радоје,

Шекулар и Шекуларци у народној причи и традицији, Цетиње, 1966.

Катастар СО Иванград за подручје Горњих села.

Лалевић поп Богдан, Иван Протић,

Васојевићи у турској граници, Српски етнографски зборник 6, Насеља српских земаља 3, Београд, 1905.

Лутовац Милисав,

Иванградска (Беранска) котлина, Географски институт САНУ, Посебна издања CCLXXI, Београд, 1957.

Бихор и Коришћа, Српски етнографски зборник LXXXI, Насеља и порекло становништва 40, САНУ, Београд, 1967.

Љетопис основне школе Лубница.

Марјановић Батрић,

Васојевићи главари, "Зета", Подгорица, 1929.

Милићевић Милан Ђ.

Живој Срба сељака, СЕЗБ, књ.I, СКА, Београд, 1894.

Милојевић Боривоје,

Чрина Прсӣ, Бјеласица и Перисиер, Посебно издање Географског друштва, св.16, Београд, 1934.

Миљанов Марко,

Кучи, Сабрана дјела, књ.4, ГЗ, Титоград, 1967.

Нишевић поп Раде,

Писмо књазу Николи од 21.II.1876, "Слобода", Иванград, од 17.I.1983.

Новаковић Стојан, Село, Београд, 1965.

Обрадовић Милова,

Горњосељски вијенац, Прогрес, Никшић, 1935.

Пајковић Б. Михаило,

Саочарство на Бјеласици, Београд, Гласник Географског друштва, св.XV, 1929.

Петровић Никола I,

Мемоари, Цетиње, 1969.

Предњећашевско доба, Титоград, Графички завод, 1963.

Петковић Владимир,

Прејлед црквених споменка кроз љовјесницу српског народа, Одељење друштвених наука 4, Посебна издања CLVII, САНУ, Београд, 1950.

Пулаху С.,

Дефшер Скадарској санџака из 1485, Тирана, 1974, (префод код Полим.-музеја у Иванграду у рукопису).

Раичевић Мирко,

Прошлоћ и сдановништво села код Андријевице, Токови, Иванград, бр.12-13/1976.

Стојановић Љубомир,

Поменик манастира Шудикове, Прилози за књижевност и језик, књ.8, Београд, 1928.

Ћулафић Вукман,

Археолошко бogaštvo долине Лима, Историјски записи, бр.1-2, Цетиње, 1952.

Хераковићи, Историјски записи, бр.2/1953, Цетиње.

Цвијетић Бранко,

Зайси у цркви Св.Николе у Ниољцу код Бијелої Поља, Скопље, 1935.

Цемовић Марко,
Усланака у Ваљевинима 1875.

Шкриванић др Гавро.
Именник географских назива средњевјековне Земље, Титоград, ГЗ, 1959.

Шобајић Петар.
Белойавлићи и Пјешивци, Српски етнографски зборник 27, Насеља и
порекло становништва 15, СКА, Београд, 1923.

Шкаљић Абдулах.
Турцизам у српскохрватском језику, Сарајево, Свјетлост, 1973.

ПРИЛОЗИ

NEOKRISI

Επειδή οι πόλεις δεν είναι αρκετά γενναίες για να σώσουν την πόλη.

Томаш Пешић - народни јавак и командир Горњосевачког батаљона у Балканском рату.

Богдан Обрадовић - учитељ и познати национални борац

Протојереј Панто Вековић - учитељ и ушемесљивач Лубничке школе, касније се закалуђерио и симарђеша манастира Ђурђеви Ступови.

Марко, Милан и Миливоје Обрадовић - официри црногорске војске.

Богдан Раичевић - официр црногорске војске.

Иван Корах - барјакшар драчевачко-басавашке чеје у Балканском и Јеврејском рату.

Радоња Пешић - учесник у Балканском и I свјетском рату, национални борац.

Новак Раичевић-Шћекић - учесник у ратовима од 1875. до 1918. године.

Радоје Н. Штекић - Рачевић - добровољац из Америке у балканском рату, познат као доброочишћа сиротини.

Велимир Штекић - баšađanski барјакшар у Балканском и Јеврејском рату.

Јован Шекулаца - учесник у Балканском и Јеврејском рату.

Јаков Божовић - учесник у Балканском и Јеврејском рату, један од предсједника Горњосељске општине између два рата.

Đuro T. Pešić - професор.

Вукота Рачевић - у Балканском и Јадранском рату.

Јован Јосо Ојданић - у Балканском и Јадранском рату и дугодолгија председник Горњосељске општине.

Михаило Рачевић - црногорски разрушавајући учесник у Јадранском рату.

Милета Кљанић - учесник у Балканском, I и II српско-босанском рату.

Александар Мијо Ђешић - син башаљонског барјакшара Владимира Милетића - уједи Горњоселчићин.

Манастир Ђ. Ступови - духовни и политички центар Горњег Шолимља кроз вјекове.

Тип старе куће брвиаре у Лубеницама (Радисава Обрадовића - Шатића).

Здравац - клисура и усјек на путу за Лубнице у Бистричком кањону.

Соко - исјакнути врх на пречаги Шестаревић – Пакшина.

Галичко језеро (Курикућко језро).

Самоград - средњовјековно утврђење између природних клисина, западна страна.

Самоград - источна страна.

Стрменица (2.122 м).

Погребна капела - црква посвећена Радивоја Божовићу на Зајрадском брду.

Прозори - висока станица у Мрштилачком подножу.

Бор - сабоћодишњак на Десином Долу, које је засадио Радосав Јелин Ракочић око 1860.

П.С: Недостају фотографије многих заслужених људи и првака Горњих села, које се нијесу могле прикупити, а већином их нијесу ни имали.

